

Jarosław Szczepański

Wiedza o Społeczeństwie

Repetytorium dla maturzystów

BIBLIOTEKA DYDAKTYCZNA
INSTYTUTU NAUKI O POLITYCE

Jarosław Szczepański

Wiedza
o Społeczeństwie
Repetytorium dla
maturzystów

Warszawa 2019

Seria wydawnicza: Biblioteka dydaktyczna Instytutu Nauki o Polityce

Praca wydana została w ramach projektu Uniwersytet Warszawski dla Juniorów i Seniorów (POWR.03.01.00-00-T126/18) finansowanego przez Narodowe Centrum Badań i Rozwoju w ramach konkursu na Trzecią Misję Uczelni (Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój). Może być dystrybuowana na zasadach uznania autorstwa.

© Copyright by Jarosław Szczepański, Warszawa 2019

Redakcja:
dr Justyna Smoleń-Starowieyska

Skład:
Manuscript Konrad Jajecznik

Objętość: 6 arkuszy wydawniczych

Wydawca:
Wydawnictwo Instytutu Nauki o Polityce
www.inop.edu.pl

ISBN: 978-83-955068-1-9

Druk i oprawa: Fabryka Druku

O projekcie

Uniwersytety mają dwa podstawowe zadania: kształcenie studentów i prowadzenie badań naukowych. Spełniają także trzecie zadanie – Trzecią Misję – wpływają na swoje bezpośrednie otoczenie społeczne. Uniwersytet Warszawski od 200 lat jest związany z historią Warszawy i Mazowsza. Jest największą i najlepszą uczelnią w kraju, a jednocześnie największym pracodawcą na Mazowszu. Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie pełni rolę naukowej biblioteki publicznej, więcej niż połowa jej czytelników to osoby spoza Uniwersytetu. Uczelnia bardzo często otwiera swoje drzwi dla zewnętrznych gości, bardzo często wychodzi też poza swoje mury, aby pełnić Trzecią Misję. Przykładem takich działań jest projekt pt. Uniwersytet Warszawski dla Juniorów i Seniorów realizowany przez Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego.

Cele projektu

Głównym celem projektu Uniwersytet Warszawski dla Juniorów i Seniorów (POWR.03.01.00-00-T126/18) finansowanego przez Narodowe Centrum Badań i Rozwoju w ramach konkursu na Trzecią Misję Uczelni (Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój) jest podniesienie kompetencji osób, które aktualnie nie studiują. W tym celu Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego we współpracy z partnerami

czyli Fundacją Instytut Nauki o Polityce, Fundacją Dziecięcy Uniwersytet Ciekawej Historii oraz Domem Kultury „Praga” przygotowało ofertę kursów dla niestandardowych odbiorców usług Uniwersytetu Warszawskiego. Adresatami projektu są trzy różne grupy odbiorców: młodzież szkół średnich (I), osoby kwalifikujące się do uniwersytetu drugiego wieku (II) oraz seniorzy (III). Wybór tych grup wynika z wcześniejszych doświadczeń Centrum Europejskiego w realizacji zadań dla tych trzech grup, co oznacza, że projekt stanowi rozwinięcie dotychczasowej działalności Centrum.

Oferta skierowana dla niestandardowych odbiorców oferty edukacyjnej Centrum Europejskiego Uniwersytetu Warszawskiego ma rozwijać w nich kompetencje pozwalające na:

- aktywizację społeczną i zawodową,
- poszerzenie wiedzy ogólnej i specjalistycznej oraz rozwój zainteresowań,
- pobudzenie aktywności edukacyjnej i kulturalnej,
- zapobieganie społecznemu wykluczeniu.

W ramach całego projektu cyklicznie odbywa się 13 różnych kursów przeznaczonych dla poszczególnych grup odbiorców. Do każdego kursu opracowano podręcznik, który w wersji elektronicznej jest dostępny na stronach instytucji realizujących projekt www.ce.uw.edu.pl, www.inop.edu.pl, www.duch.edu.pl, www.dkpraga.pl.

Zapraszamy do zapoznania się z prezentacją kursów przygotowaną przez autorów.

Kursy dla uczestników Uniwersytetu Drugiego i Trzeciego Wieku

Kurs nr 1. Prawo spadkowe

W jakich okolicznościach śnią ci się umarli?

Czy często myślisz o nich przed zaśnięciem? (...)

Wisława Szymborska „Konszachty z umarłymi”

Uczestnicy kursu dowiedzą się o podstawowych zasadach funkcjonowania prawa spadkowego, aby spadek nie stał się kłopotliwym ciężarem.

Kurs nr 2. Nadużycia prawne wobec osób starszych i chorych

Jak nie dać się wpuścić w maliny, wziąć na lewe sanki, ewentualnie nabić w butelkę (garnki, poduszki, dietę-cud czy co tam na rynku oferują). Kurs samoobrony przed nieuczciwymi praktykami dla osób starszych i chorych, które są na nie szczególnie narażone i to nie tylko ze strony przedsiębiorców i innych obcych ludzi, ale też ze strony osób znajomych, a nawet bliskich. W ramach kursu uczestnicy poznają podstawowe mechanizmy nadużyć prawnych wobec osób starszych i chorych oraz skuteczne sposoby ochrony przed nimi.

Kurs nr 3. Odwrócona hipoteka i prawne formy zabezpieczenia na starość

Jak zabezpieczyć swój interes prawny na jesień życia? Jak zbudować swoje relacje z bliskimi tak, żeby zminimalizować szanse na kłótnie kiedy już nas nie będzie? Jak godnie żyć w trakcie zasłużonego odpoczynku w czasie emerytury? Kurs o odwróconej hipotece i prawnych formach zabezpieczenia pozwoli zorientować się w gąszczu przepisów i zdobyć niezbędne informacje stanowiące podstawę świadomego kształtowania swoich relacji prawnych wtedy, kiedy jest to dla nas najważniejsze.

Kurs nr 4. Dobra czy zła technologia? Problemy etyczne we współczesnym świecie

Rozwój technologii ułatwia życie codzienne nas wszystkich. Coraz częściej jednak uświadamiamy sobie problemy i zagrożenia płynące z postępu cywilizacyjnego. Stajemy przed pytaniami, na które musimy odpowiedzieć jako pierwsi. Nie uczono nas o tym w domu ani w szkole. Na kursie nie dowiesz się, co jest dobre, a co złe. Otrzymasz jednak narzędzia, aby krytycznie patrzeć na zmieniający się świat, w którym

rozwój medycyny i postęp technologiczny zdają się każdego dnia przekraczać ustalone wczoraj granice.

**Kurs nr 5. Zasada wzajemności – podstawa życia społecznego,
czyli ustanawianie, utrzymywanie i zrywanie więzi z ludźmi**

Dlaczego czujemy radość rozpakowując prezent gwiazdkowy? Dlaczego czujemy rozczarowanie? Dlaczego denerwujemy się, kiedy przychodzi do wyboru prezentu dla osoby bliskiej lub znajomej? Dlaczego dajemy pieniądze lub jedzenie osobom o to proszącym, choć często uważamy, że nie powinniśmy? Z jakich powodów odpisujemy jeden procent podatku na rzecz potrzebujących – i wybieramy komu go prześlemy – choć gdyby chodziło jedynie o pomniejszenie wpływu budżetowego powinno nam być wszystko jedno? Dlaczego prosta wymiana uwag z sąsiadem o pogodzie lub stanie zdrowia pieska daje nam satysfakcję? Dlaczego poświęcamy godziny lub dni, na pomoc rodzinie czy bliskim kosztem konieczności zwolnienia z pracy? Dlaczego zabieramy z pracy służbowe produkty (papier, herbatę, długopisy, co tylko wpadnie w ręce), kserujemy książkę dla dziecka lub inne prywatne dokumenty i uważamy, że to w porządku? Dlaczego sądzimy, że pomoc państwa powinna być skierowana na potrzeby w kraju, a nie na wsparcie ofiar suszy w jakimś afrykańskim państwie? Dlaczego oczekujemy, że nasze wsparcie materialne zostanie wykorzystane przez odbiorców tak, jak my chcemy – a nie oni? Dlaczego niewdzięczność tych, którym pomogliśmy, często prowadzi do zerwania kontaktu z nimi?

Choć na pierwszy rzut oka pytania mogą wydawać się ze sobą niezwiązane, odpowiemy na nie wszystkie. Choć dotyczą różnych sfer: prywatnej i publicznej, są osobiste i związane z bardziej ogólnym światopoglądem – wszystkie wiążą się z najbardziej uniwersalną zasadą organizującą ludzkie życie (życie społeczne) – z zasadą wzajemności.

Świadomość działania zasady wzajemności to dobre relacje w rodzinie i pracy. To zrozumienie swojego miejsca w strukturze społecznej i możliwość jego zmiany. Ten kurs pozwala zrozumieć nasze działania i ograniczenia. Może odmienić nasze życie.

Kurs nr 6. Historia w filmie, film w historii

Lubisz kino? Interesujesz się historią? Zawsze czułeś, że film historyczny to nie do końca historia, ale nie wiedziałeś dlaczego? Te spotkania są dla Ciebie. Nie musisz posiadać żadnej wiedzy o filmie, nie musisz znać teorii filmoznawczych ani śledzić recenzji krytyków. W trakcie kursu pomożemy ci zrozumieć, w jaki sposób filmy historyczne tworzą nasze wizje przeszłości. Dowiesz się, jak działa narracja filmowa. Film historyczny nie zawsze przekazuje prawdę historyczną. Czasem trudno dojść do tego, jaka ta prawda w ogóle jest. W trakcie naszego kursu dowiesz się, jak film buduje obraz przeszłości, jak ukazuje bohaterów, wrogów. Jak są w nim pokazywane wydarzenia historyczne. W trakcie kursu będziesz mógł poczuć się jak krytyk filmowy, historyk, filmoznawca. Będzie to unikatowa możliwość podyskutowania o kinie historycznym ze specjalistami.

Kursy dla uczestników Uniwersytetu Drugiego Wieku

Kurs nr 7. Prawo pracy

Prawo pracy dla pracowników jest kursem przeznaczonym przede wszystkim dla osób, które świadczą stosunek pracy i chciałyby dowiedzieć się więcej o swoich prawach (ale i obowiązkach). Kurs pozwala na zorientowanie się w sposobach nawiązywania i rozwiązywania stosunku pracy. W trakcie zajęć prócz omówienia zagadnień kodeksowych przeciwiczone zostaną kazusy (sytuacje realne), które pozwolą przekonać się w jaki sposób przepisy, często nadużywane przez pracodawców, działają w praktyce.

Kurs nr 8. Polska na pozaeuropejskich rynkach wschodzących – potencjał i instrumenty oraz szanse i wyzwania

Jeśli myślisz o handlu (importcie lub eksporcie) z krajami należącymi do rynków wschodzących (Afryka, Ameryka Łacińska, Azja), przyjdź do nas. Damy Ci podstawową wiedzę na temat tych regionów świata i uwarunkowań gospodarczych handlu z nimi. Z nami poznasz swoje

szanse na tych rynkach, zrozumiesz wyzwania, jakie przed Tobą stawiają.

Kursy dla uczestników Uniwersytetu Trzeciego Wieku

Kurs nr 9. Cyfrowa podróż w czasie – biblioteki cyfrowe dla miłośników historii Warszawy i Mazowsza

Lubisz ciekawostki historyczne? Przyjdź do nas, a my nauczymy Cię, jak je znaleźć i jak podzielić się nimi z innymi. Ciekawe historie są w Twoim zasięgu, pomożemy Ci je odkryć i wykorzystać.

Poznaj z nami historię Soboru św. Aleksandra Newskiego, monumentalnej budowli, która stała na dzisiejszym Placu Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Zobacz, kto ją zbudował i w jakim celu. Dowiedz się, dlaczego już jej nie ma. Poznaj z nami przedziwną historię Pałacu Staszica z Krakowskiego Przedmieścia w Warszawie. Dowiedz się, dlaczego warszawska prasa milczała, gdy otwierano Most Poniatowskiego. Te i inne informacje uczymy odnajdywać w bibliotekach cyfrowych. Przywracamy pamięć o dawnych czasach. Wsłuchujemy się w gorące dyskusje naszych przodków, odkrywamy pasjonujące życie zwyczajnych ludzi. Z nami dowiesz się, czym żyli mieszkańcy Mazowsza 100 i więcej lat temu!

Kursy dla młodzieży szkół średnich

Kurs nr 10. Olimpiada na medal! Wiedza o społeczeństwie (WoS)

Jeśli planujesz start w olimpiadzie z wiedzy o społeczeństwie dla uczniów szkół ponadpodstawowych, to mamy dla Ciebie propozycję – powtórz materiał razem z nami!

Fundacja Dziecięcy Uniwersytet Ciekawej Historii w ramach projektu „Uniwersytet Warszawski dla Juniorów i Seniorów” zaprasza na kursy przygotowujące do olimpiady z WoS.

Każdy kurs to:

- dużo rzetelnej wiedzy oraz ćwiczenia praktyczne,
- małe grupy,

- specjalnie przygotowany bezpłatny podręcznik dla każdego uczestnika,
- fantastyczni, sprawdzeni wykładowcy znani z zajęć DUCHa,
- 60 godzin zajęć podzielonych na 10 spotkań w weekendy.

Kurs nr 11. Olimpiada na medal! Historia

Jeśli planujesz start w olimpiadzie z historii dla uczniów szkół ponadpodstawowych mamy dla Ciebie propozycje – powtórz materiał razem z nami!

Fundacja Dziecięcy Uniwersytet Ciekawej Historii w ramach projektu „Uniwersytet Warszawski dla Juniorów i Seniorów” zaprasza na kursy przygotowujące do olimpiady z historii.

Każdy kurs to:

- dużo rzetelnej wiedzy oraz ćwiczenia praktyczne,
- małe grupy,
- specjalnie przygotowany bezpłatny podręcznik dla każdego uczestnika,
- fantastyczni, sprawdzeni wykładowcy znani z zajęć DUCHa,
- 60 godzin zajęć podzielonych na 10 spotkań w weekendy.

Kurs nr 12. Matura bez stresu! Wiedza o społeczeństwie (WoS)

Przed Tobą matura z WoS? Nie wkuwaj w domu, pouczmy się razem!

Fundacja Dziecięcy Uniwersytet Ciekawej Historii w ramach projektu „Uniwersytet Warszawski dla Juniorów i Seniorów” zaprasza na kursy przygotowujące do matury z wiedzy o społeczeństwie.

Każdy kurs to:

- dużo rzetelnej wiedzy oraz ćwiczenia praktyczne,
- małe grupy,
- specjalnie przygotowany bezpłatny podręcznik dla każdego uczestnika,
- fantastyczni, sprawdzeni wykładowcy znani z zajęć DUCHa,
- 60 godzin zajęć podzielonych na 10 spotkań w weekendy.

Kurs nr 13. Matura bez stresu! Historia

Przed Tobą matura z historii? Nie wkuwaj w domu, pouczmy się razem!

Fundacja Dziecięcy Uniwersytet Ciekawej Historii w ramach projektu „Uniwersytet Warszawski dla Juniorów i Seniorów” zaprasza na kursy przygotowujące do matury z historii.

Każdy kurs to:

- dużo rzetelnej wiedzy oraz ćwiczenia praktyczne,
- małe grupy,
- specjalnie przygotowany bezpłatny podręcznik dla każdego uczestnika,
- fantastyczni, sprawdzeni wykładowcy znani z zajęć DUCHa,
- 60 godzin zajęć podzielonych na 10 spotkań w weekendy.

Zespół projektu

Uniwersytet Warszawski dla Juniorów i Seniorów

Spis treści

5 O projekcie

17 Człowiek i społeczeństwo

- 17 1.1. Potrzeby człowieka, akceptowany system aksjologiczny
- 19 1.2. Współczesne typy rodziny, problemy związane z rodziną w RP
- 21 1.3. Role społeczne człowieka
- 22 1.4. Katalog wartości afirmowanych w społeczeństwie polskim – na podstawie badań
- 24 1.5. Socjalizacja oraz zalety i wady konformizmu/nonkonformizmu
- 25 1.6. Odróżnia tolerancję od akceptowania
- 26 1.7. Sposoby rozwiązywania konfliktów (mediacje, negocjacje, arbitraż)
- 27 1.8. Charakterystyka współczesnego społeczeństwa

31 Społeczeństwo obywatelskie

- 31 2.1. NGO w Polsce
- 32 2.2. Kościoły i związki wyznaniowe
- 34 2.3. Spektrum polityczne
- 41 2.4. Media

45 Systemy polityczne

- 45 3.1. System polityczny i jego granice
- 46 3.2. Modelowe systemy polityczne
- 46 3.3. System prezydencki/system jednolitości egzekutywy
- 48 3.4. System parlamentarno-gabinetowy
- 49 3.5. System kanclerski
- 50 3.6. System komitetowy
- 51 3.7. Podsystemy
- 51 3.8. Podsystem partyjny

55 System polityczny Rzeczypospolitej Polskiej

- 55 4.1. Zasady ustrojowe z Konstytucji
- 56 4.2. Formy demokracji bezpośredniej
- 57 4.3. Wybory w Polsce
- 59 4.4. Władza ustawodawcza
- 60 4.5. Władza wykonawcza
- 63 4.6. Samorząd terytorialny
- 63 4.7. Sądy i trybunały

73 Prawo w Rzeczypospolitej Polskiej

- 73 5.1. Prawo
- 75 5.2. Koncepcje prawa
- 76 5.3. Systemy prawa
- 78 5.4. Norma prawna
- 79 5.5. Zasady prawa i normy kolizyjne
- 80 5.6. Źródła prawa w Polsce
- 81 5.7. Praworządność
- 82 5.8. Niezależność sądów i niezawisłość sędziów
- 83 5.9. Gałęzie prawa
- 86 5.10. Prawo cywilne
- 92 5.11. Postępowanie Cywilne

95	5.12. Prawo karne
97	5.13. Postępowanie karn
98	5.14. Prawo administracyjne
99	5.15. Postępowanie administracyjne
103	Stosunki międzynarodowe
103	6.1. Aktorzy międzynarodowych stosunków politycznych
106	6.2. Międzynarodowy system polityczny
108	6.3. Mocarstwo i hegemon
109	6.4. Cykle hegemoniczne
110	6.5. Placówki zagraniczne RP
110	6.6. Konflikty etniczne w UE
111	6.7. Globalizacja
115	Bibliografia

Człowiek i społeczeństwo

1.1. Potrzeby człowieka, akceptowany system aksjologiczny

Potrzeby człowieka, wynikają w dużej mierze z akceptowanego przez daną osobę systemu aksjologicznego. Co prawda hierarchię potrzeb człowieka można przedstawić za pomocą tzw. piramidy Masłowa, w której na niższych poziomach znajdują się potrzeby podstawowe (fizjologiczne, bezpieczeństwa), na średnich związane z relacjami społecznymi (przyjaźń, miłość, szacunek), a na najwyższym samorealizacji (posiadanie długofalowych celów i ich spełnianie), ale realna treść potrzeb zależeć będzie już od akceptowanego systemu aksjologicznego. Co więcej sam Maslow nie wykorzystywał piramidy do opisywania złożoności i hierarchii potrzeb człowieka.

System aksjologiczny determinuje potrzeby człowieka, ponieważ wskazuje na wartości i normy jakimi powinien kierować się każdy w swoim życiu. To rzutuje natomiast, nie tylko na treść potrzeb wyższego i średniego rzędu, tj. samorealizacji i dotyczących relacji międzyludzkich, ale również niższego, tj. bezpieczeństwa czy nawet potrzeb fizjologicznych. W tym ostatnim zakresie wskazuje m.in. na to, co należy, a czego nie należy spożywać, jakie potrzeby seksualne powinno lub nie powinno się realizować, wreszcie przed czym i gdzie poszukiwać ochrony. Współcześnie relacje społeczne, życie w tzw. społeczeństwach pluralistycznych powoduje, że obracamy się

wśród ludzi akceptujących różne systemy wartości, co więcej coraz częściej przestają być one ze sobą kompatybilne czy zbieżne. Wspólny korpus chociażby wartości europejskich, wynikających z przyjęcia dorobku prawa rzymskiego, filozofii greckiej oraz religii chrześcijańskiej, jest podważany przez alternatywne systemy aksjologiczne – bądź to materialistyczne wpływające wprost z ideologii socjalistycznych, bądź to przez azjatyckie, a dokładniej bliskowschodnie systemy oparte o islam.

Przyjęcie systemu aksjologicznego wpływającego z przekonań materialistycznych (tj. odrzucających sferę duchową i wskazujących, że celem powinno być dążenie do szczęścia w jedynym możliwym życiu i świecie, tj. tu i teraz) powoduje odrzucenie celów transcendentnych (np. zbawienie, dostąpienie łaski, oświecenie). Często towarzyszy temu odrzucenie celów charakterystycznych dla doktryn konserwatywnych – podtrzymanie tradycji, klasycznej struktury rodziny, a w życiu codziennym bądź to nastawienie się na zysk i nie baczenie na dobre obyczaje (w przypadku materializmu liberalnego), bądź na uzyskiwanie świadczeń socjalnych i scentralizowaną redystrybucję (w przypadku materializmu socjalistycznego). To zaś powoduje odrzucenie potrzeby, jaką jest życie we wspólnocie, bądź to na rzecz indywidualistycznej samowystarczalności (liberalizm), bądź kolektywnych, ale nie wynikających z solidarności, lecz z przymusu, systemów zabezpieczeń (socjalizm).

Przyjęcie systemów aksjologicznych opartych na alternatywnych dla dominującej w Europie rodziny religii chrześcijańskich (czy czasem poszerzanej do judeochrześcijańskich) powoduje natomiast napięcia związane z chęcią realizacji potrzeb wyższego rzędu, które godzą wprost w zastałe na kontynencie europejskim struktury społeczne. To zaś prowadzić może do konfliktów.

Wszystko to oznacza, że jedynie potrzeby niższego i średniego rzędu mogą być przez wszystkich w pełni zrealizowane w społeczeństwach pluralistycznych. Potrzeby wyższego rzędu: estetyczne, czy etyczne mogą być spełnione tylko w części, gdyż często nie są one do pogodzenia z celami grup mniejszościowych. W związku z tym niezbędne jest reprezentowanie postaw tolerancyjnych, które nie muszą, a nawet nie mogą oznaczać odrzucenia realizacji własnych potrzeb

wyższego rzędu, dla możliwości pełnej realizacji potrzeb wyższego rzędu rozmaitych mniejszości.

1.2. Współczesne typy rodziny, problemy związane z rodziną w RP

Rodzina określana jest przez socjologów jako podstawowa i najważniejsza grupa społeczna, gdyż na niej opiera się całe społeczeństwo. Sama nazwa „rodzina”, jak i „ród” pochodzi od „rodzić” i już w etymologii dopatrzyć można się jednej z podstawowych cech tej specyficznej grupy społecznej – tj. rzeczywista lub domniemana łączność biologiczna. Nie można jednak rodziny sprowadzić jedynie do pochodzenia od wspólnego przodka. Rodzina to również więź duchowa i skupienie wokół solidarnej pomocy i opieki, które wynikają jednak łączności biologicznej. Z punktu widzenia prawa polskiego, a dokładnie Konstytucji, rodzina i małżeństwo – rozumiane jako związek kobiety i mężczyzny – podlegają szczególnej ochronie prawnej. Unormowanie zabezpieczenia na poziomie norm konstytucyjnych wskazuje na wagę instytucji rodziny.

Współcześnie nauki społeczne (socjologia, nauki o rodzinie) klasyfikują rodziny wedle rozmaitych kryteriów. Ze względu na zdolność wypełnienia wszystkich ról społecznych występujących w rodzinie wymienić można rodziny: pełne¹, niepełne², zastępcze³ i zrekonstruowane⁴. Ze względu na liczbę pokoleń wyróżnić możemy rodziny: wielopokoleniowe⁵

¹ Rodzina pełna: wszystkie role społeczne wypełniane są przez pierwotnych członków rodziny. Rodzina składa się co najmniej z ojca, matki oraz dzieci.

² Rodzina niepełna: jedna z ról społecznych nie jest w niej wypełniana np. na skutek śmierci jednego z rodziców.

³ Rodzina zastępcza: role społeczne rodziców wypełniane są przez osoby, które podjęły się opieki nad nie swoimi dziećmi.

⁴ Rodzina zrekonstruowana: rodzina, w której po rozpadzie małżeństwa bądź śmierci jednego z małżonków pojawiła się nowa osoba wypełniająca wakuującą rolę społeczną.

⁵ Rodzina wielopokoleniowa: rodzina, w której prócz małżonków i ich dzieci wstępują na dziadkowie, pradiadkowie. W tego typu rodzinach często prócz zróżnicowania wertykalnego (pokoleniowego) istnieje realne zróżnicowane wertykalne (w życiu rodzinnym biorą udział wujkowie, kuzyni).

i nuklearne⁶. Prócz klasyfikacji wynikających z ustaleń naukowych zaznaczyć należy również, że współcześnie do dyskursu publicznego wprowadzane są konstrukcje wynikające z ustaleń ideologicznych prowadzonych w obrębie tzw. *gender studies*, które wskazują na potrzebę rozwoju koncepcji rodziny LGBT, która z punktu widzenia nauki będzie rodziną niepełną, bądź zrekonstruowaną, a zarazem najczęściej atomową.

Tradycyjny sposób konstruowania rodziny związany jest z typem rodziny wielopokoleniowej oraz pełnej bądź zrekonstruowanej. Tego typu rodziny pozwalają na najpełniejszą realizację zasad solidarności oraz pozostają stabilną podstawą dla większych struktur społecznych. Jest to również ten model, który skorelowany jest z wielodzietnością oraz potrzebą akumulacji, kapitału dla przyszłych pokoleń, co przekłada się na wzrost stabilności gospodarczej.

Pierwsze dwie dekady XXI wieku to w Polsce zwrot od rodziny wielodzietnej i pełnej w kierunku rodzin nuklearnych i zazwyczaj zrekonstruowanych. Rodziny tego typu charakteryzują się często ograniczeniem do małżonków, którzy coraz częściej współtworzą drugie małżeństwo, bądź małżeństwa i jednego dziecka. Tego typu rodziny nie są strukturami, które pozwalają realizować zasady solidarności (w szczególności solidarności pokoleń⁷) oraz nie pozostają istotnym elementem systemu bezpieczeństwa społecznego. Z drugiej strony rodziny nuklearne przeznaczają więcej pieniędzy na bieżącą konsumpcję (w szczególności w przypadku braku jakiegokolwiek potomstwa).

Problemy związane z rodziną w Rzeczypospolitej Polskiej współcześnie sprowadzić można do trzech kwestii. Po pierwsze jest to niska dzietność i brak zastępowalności pokoleń. Po drugie, brak trwałości zawieranych związków małżeńskich. Po trzecie, niski poziom zakumulowanego majątku przez rodziny. Pierwsza kwestia powoduje, że system zabezpieczeń społecznych, oparty o model ciągłego wzrostu liczby ludności przeżywa kryzys, a gospodarka zaczyna cierpieć na brak rąk

⁶ Rodzina nuklearna: składa się z małżonków, a czasem bywa uzupełniona o dzieci. Tego typu rodziny charakteryzują się brakiem lub słabymi więziami nie tylko ze starszymi pokoleniami, ale również kuzynostwem czy wujostwem.

⁷ Dzieci przez brak możliwości obserwowania relacji rodziców z dziadkami nie uczą się w praktyce sposobu budowania więzi z własnymi rodzicami, gdy ci będą w wieku starszym.

do pracy. Kwestia druga związana jest wprost z obniżaniem poczucia bezpieczeństwa i pewności osób pozostających w związkach, co przekładać się może na odwlekanie decyzji prokreacyjnych, a w przypadku rodzin niepełnych na ograniczeniu się do – często jedynego – potomka, jakiego posiadało się z pierwszego związku. Kwestia trzecia pozornie rozwiązana mogłaby być przez akumulację kapitału przez pokolenie jedynaków, jednak niski poziom diety prowadzi do potrzeby samodzielnego zabezpieczenia się na starość oraz zwiększenie poziomu konsumpcji w rodzinach nuklearnych, co powoduje wyhamowanie akumulacji kapitału przekazywanego z pokolenia na pokolenie. Tym samym wszystkie trzy problemy pozostają powiązane ze sobą i napędzają się wzajemnie.

Instytucje państwowe, a szerzej instytucje konstytuujące polski system polityczny, podejmują regularnie działania mające na celu wyhamowanie niekorzystnych trendów i powrót do modelu rodziny co najmniej wielodzietnej, a docelowo wielopokoleniowej, pełnej i trwałej. Przykładem działania w tym kierunku jest realizacja programu 500+ czy zapowiedzi wyborcze partii rządzącej, jak i opozycji o uruchamianiu programów i wprowadzaniu kolejnych zmian legislacyjnych mających na celu wsparcie rodziny (i *de facto* powrót do tradycyjnego modelu rodziny, co jednak nie jest wprost wyrażane przez część środowisk politycznych).

1.3. Role społeczne człowieka

Rola społeczna to zbiór oczekiwań wobec jednostki związany z posiadaniem określonego statusu społecznego. Jest to zespół praw i obowiązków wynikających z zajmowania pozycji społecznej. Każda rola społeczna posiada swoje ograniczenia, nakazy, zakazy i wyznacza margines swobody działania.

W ciągu życia każdy człowiek pełni wiele ról społecznych. Co więcej, równocześnie wypełniamy wiele ról, z których część prowadzić może do ich konfliktu. Przykładem konfliktu ról społecznych jest np. pozostawanie w relacji podległości służbowej ze swoim małżonkiem lub krewnym. Z jednej strony pełniimy funkcję małżonka, z drugiej przełożonego lub osoby podległej. Prowadzić to może do trudności

w prawidłowym wykonywaniu roli pracownika lub pracodawcy ze względu na szczególnie, romantyczny lub rodzinny charakter drugiej relacji. W związku z tym, w życiu staramy się unikać tych konfliktów ról, którym możemy zapobiec. Zdarza się jednak tak, że konflikt nie jest do uniknięcia. Np. w trakcie egzaminu na studiach bliski przyjaciel prosi o pomoc w rozwiązaniu zadania. Jako dobry student nie powinien pozwolić na oszustwo, z drugiej strony rola przyjaciela obligować może nas do pomocy.

Konflikty ról społecznych są w rzeczywistości nie do uniknięcia. To, która rola będzie dominować w danym momencie zależy przede wszystkim od wagi jaką jej przypisujemy. W istocie problem ról społecznych można więc powiązać z problematyką preferencji systemów aksjologicznych.

1.4. Katalog wartości afirmowanych w społeczeństwie polskim – na podstawie badań

Periodyczne badania dotyczące norm i wartości preferowanych przez Polaków przeprowadzane są przez Centrum Badań Opinii Publicznej. Ostatnie tego typu badanie, zatytułowane *Sens życia – wczoraj i dziś*⁸, przeprowadzone zostało w 2017 roku. Autorzy raportu wskazali, że z deklaracji ankietowanych wynika, że przynajmniej czasami nad sensem i celem swojego życia zastanawia się niemal siedmiu na dziesięciu badanych (69%), w tym ponad jednej trzeciej (36%) zdarza się to często. Pozostali robią to rzadko (17%) lub w ogóle nie poświęcają czasu takim rozważaniom (14%).

W raporcie wskazano również, że obecnie, podobnie jak 20 lat temu, można wyróżnić trzy główne orientacje życiowe, które są istotne dla większości badanych. 54% za najważniejszą wartość uznaje rodzinę – jej dobro (48%) i harmonijne funkcjonowanie (6%), w mniejszym stopniu poprawę sytuacji finansowej (1%) lub zamiar założenia rodziny (1%). Zdaniem 14% Polaków sens życia nadają dzieci lub wnuki, chęć ich dobrego wychowania (2%), wykształcenia (2%) i zabezpieczenia potrzeb materialnych (1%). Ta sfera życia zawsze zajmowała wysokie miejsce w wynikach badań. Zgodnie z ostatnim raportem

⁸ https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_041_17.PDF, dostęp: 7.08.2019.

natomiast, częściej niż kiedyś badani odwołują się do wartości, jaką jest zdrowie (38%), jego utrzymanie i brak chorób. Być może związane jest to z takimi zmianami społecznymi jak spadek dzietności i coraz silniejsza obecność modelu rodziny nuklearnej. 9% swoje cele życiowe wiąże z pracą, nieznacznie mniej, bo 8% – ze sferą dóbr materialnych, posiadaniem pieniędzy (6%), własnego domu lub mieszkania (1%). Zgodnie z informacją zawartą w raporcie, sfera materialna choć pozostaje od 20 lat wysoko w hierarchii wartości, to coraz mniej osób wskazuje ją jako istotną. 1% – podobnie jak w badaniach prowadzonych kilka lat wcześniej – wśród głównych celów życiowych wymienia wykształcenie, zdobywanie kwalifikacji oraz rozwijanie pasji i zainteresowań. 8% wiąże sens własnej egzystencji z wartościami odnoszącymi się do życia społecznego: spokojem i bezpieczeństwem (5%), a także przyjaźnią i dobrymi relacjami z ludźmi (2%). Podobny ułamek tj. 7% sytuuje go w obrębie wartości egzystencjalnych, wśród których wymieniano zadowolenie z życia (2%), dążenie do celu, rozwijanie się (1%), a także umiar i zdrowy rozsądek (1%), nastawienie, by postępować tak, aby niczego nie żałować i wykorzystywać wszystkie możliwości (1%), wskazywano ponadto na pragnienie dokonania czegoś istotnego, pozostawienia czegoś po sobie (1%); niektórzy respondenci mówili też o pogodnej starości, która nie byłaby uciążliwa dla innych, i spokojnej śmierci (1%). Autorzy raportu wskazują, że dążenia z tego zakresu mają teraz, ogólnie rzecz biorąc, mniejsze znaczenie niż dwadzieścia lat temu. Piszą dalej, że dla niemal takiego samego jak wówczas odsetka respondentów najbardziej liczą się wartości religijne (5%): wiara w Boga (4%), perspektywa zbawienia (1%). Istotnie mniej Polaków niż kiedyś odwołuje się do sfery wartości moralnych (3%) i praktyki z tym związanej, np. bycia dobrym człowiekiem (1%), pomagania innym, postępowania uczciwie (2%). Zdaniem czterech na stu badanych (4%) sens życiu nadaje miłość. Tyle samo (4%) twierdzi, że ich celem jest szczęście, czasem rozumiane jako życiowy sukces, innym razem jako brak problemów i zmartwień. W przypadku niewielkiej liczby osób, tak jak przed laty, w sens życia wpisują się sprawy Polski i świata (2%) – z jednej strony takie postawy i uczucia, jak patriotyzm, duma narodowa, z drugiej zaś potrzeba sprawnie funkcjonującego państwa,

dobrych rządów, stabilności, a poza tym pragnienie spokoju i braku wojen⁹.

1.5. Socjalizacja oraz zalety i wady konformizmu/nonkonformizmu

Socjalizacja jest procesem nabywania przez jednostkę (człowieka) systemu wartości, norm oraz wzorców zachowania, które obowiązują w danej zbiorowości. Proces ten trwa przez całe życie, jednak szczególnie intensywnie zachodzi w okresie dziecięcym. W związku z okresem, w którym zachodzi socjalizacja wyróżniamy: socjalizację pierwotną oraz wtórną. Pierwsza zachodzi w okresie dziecięcym, druga w późniejszym okresie, gdy jednostka zaczyna konfrontować dotychczas przyswojony system wartości i norm zachowania z nowym otoczeniem.

Współcześnie prócz socjalizacji pierwotnej i wtórnej wskazuje się również na socjalizację odwrotną. Jest ona procesem polegającym na wdrażaniu się starszego pokolenia w warunki kulturowe wynikające z dynamicznych przemian społecznych, a w szczególności technologicznych. W tego typu socjalizacji to młodsze pokolenia pomagają socjalizować starsze. Podkreślić przy tym należy, że tego typu proces nie dotyczy jednak przyswajanego systemu wartości, ale raczej dostosowania stylu życia, poznania nowej mody czy twórczości artystów. W szczególności zaś dotyczy opanowania nowych urządzeń technicznych bądź aplikacji. Nie można więc wprost zestawiać tego typu socjalizacji z socjalizacją pierwotną, a nawet wtórną.

Przyswajanie systemu wartości i poglądów innych osób może w skrajnym przypadku, tj. przypadku podporządkowania się normom postępowania obowiązującym w określonej grupie, oznaczać przyjęcie postawy konformistycznej. Konformizm to zmiana zachowania na skutek rzeczywistego bądź wyobrażonego wpływu innych ludzi. Zjawiskiem odwrotnym jest nonkonformizm. Oba posiadają określone wady i zalety. Z jednej strony konformizm pozwala na szybką socjalizację i wdrożenie się do zasad obowiązujących w danej grupie, z drugiej może prowadzić do bezrefleksyjnej rytualizacji gestów i zachowań.

⁹ Dane i uwagi przytoczone za: *Sens życia – wczoraj i dziś*, CBOS, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_041_17.PDF, dostęp: 7.08.2019.

Przeciwnie nonkonformizm – może utrudniać socjalizację, jednocześnie prowadzić może do demaskowania sprzeczności w systemach wartości czy obnażać puste gesty.

W ciągu życia każda jednostka jest od czasu do czasu konformistą lub nonkonformistą. Zmiana w czasie jest naturalna. Co więcej w tym samym okresie życia możemy wykazywać postawy konformistyczne bądź nonkonformistyczne w różnych sytuacjach towarzyskich czy obcując w różnych grupach społecznych. Np. zatwardziała nonkonformistka w kraju, odrzucająca np. komponent chrześcijański jako jeden z filarów tradycji europejskiej, może w trakcie przebywania zagranicą zakrywać włosy chustą. Jeżeli zachowanie to nie wynika z pogłębionej refleksji, ale dla spokoju pobytu zagranicą i pod wpływem otoczenia zaczyna tak robić, to staje się konformistką. Co nie znaczy, że po powrocie do kraju znów może przejawiać postawę nonkonformistyczną.

1.6. Odróżnia tolerancję od akceptowania

Tolerancja i akceptacja są terminami, które często bywają mylone. Co więcej, w dyskursie publicznym pojęcia te bywają stosowane zamiennie. Tolerancja - od łacińskiego *tolerare* oznaczającego „znosić”, „wytrzymać” czy „przecierpieć” - to postawa, która oznacza, że mimo braku zgody na określone zachowanie, postawę jednostka postanawia zachować neutralną. Osoba tolerancyjna powstrzymuje się aktywnego zwalczania nieakceptowanych przez nią postaw i zachowań. Nie oznacza to jednak, że musi powstrzymywać się od krytyki nieakceptowanych postaw czy zachowań. Musi jednak krytykę utrzymać w ramach wyznaczanych przez chociażby zasady dobrego wychowania.

Przykładem postawy tolerancyjnej byłoby powstrzymanie się od atakowania bądź prób blokowania przez środowiska lewicowe „Marszu Niepodległości”. Wykroczeniem poza ramy tolerancji byłoby natomiast w tym przypadku przyłączenie się do „Marszu Niepodległości”, wbrew własnym przekonaniom, członków „Antify”. Innym przykładem postawy tolerancyjnej może być przyjęcie przez osobę o poglądach konserwatywnych do wiadomości, że mężczyzna o poglądach socjalliberalnych uznaje, że nie płeć a rodzaj (ang. *gender*) – który

uznaje za żeński, będzie tym właściwym do określania go. Postawa tolerancyjna będzie tu oznaczać (wyraźnie, zgodnie z etymologią) znośzenie pragnienia i wypowiedzania się przez biologicznego mężczyznę o sobie jako o kobiecie. Osoba tolerancyjna nie musi jednak tego akceptować, co więcej próba narzucania jej określonej wizji ideologicznej i wymuszanie uznania koncepcji rodzaju (ang. *gender*) w miejsce płci byłoby nietolerancyjne.

Jak widać na powyższych przykładach akceptacja oznacza przyjęcie pewnych postaw czy zachowań jako własnych, a także uznanie ich za zgodne z własnym systemem wartości i norm. Tym samym akceptacja pozostaje węższym terminem niż tolerancja. W pluralistycznym i liberalnym społeczeństwie dominować musi postawa tolerancji, nie zaś akceptacji. W sytuacji dopuszczenia wielu różnych światopoglądów do współistnienia w ramach jednego społeczeństwa, nie jest możliwe bowiem, by każdy akceptował każde zachowanie, postawę czy pogląd. Z istoty społeczeństwa liberalnego i pluralistycznego wynika pewne napięcie i konflikt, który przez panującą tolerancję jest łagodzony – co nie oznacza, że znika. Gdyby osoby uznające ideologie *gender* miały akceptować w pełni naukę społeczną Kościoła Katolickiego, to w rezultacie porzuciłyby tę pierwszą. Z drugiej strony zaakceptowanie przez katolika, żyda, czy muzułmanina ideologii *gender* oznaczałoby wyrzeczenie się wiary na rzecz innego systemu norm. Wymuszenie akceptacji w obu przypadkach prowadziłoby do zubożenia społeczeństwa pluralistycznego bądź to o społeczność uznającą system normatywny wynikający z ideologii *gender*, bądź poszczególnych religii. Tym samym wymuszenie akceptacji powodowałoby niszczenie społeczeństwa pluralistycznego – innymi słowy zmniejszałoby różnorodność społeczeństwa.

1.7. Sposoby rozwiązywania konfliktów (mediacje, negocjacje, arbitraż)

Mediacje to metoda rozwiązywania sporów, w której osoba trzecia pomaga stronom we wzajemnej komunikacji, określeniu interesów i kwestii do dyskusji oraz dojściu do wspólnie akceptowalnego konsensu. Proces taki ma charakter dobrowolny, poufny i nieformalny. Strony

dochodzą do rozwiązania sporu dzięki udziałowi, pośrednictwu i moderowaniu rozmów przez zaufaną osobę trzecią. Mediacja ma na celu stworzenie stronom warunków umożliwiających osiągnięcie dobrowolnego porozumienia, a nie narzucenie im jakiegoś autorytatywnego rozwiązania, co różni ją od innej alternatywnej metody rozstrzygania sporów, jaką jest arbitraż.

Negocjacje to dwustronny proces komunikowania się, którego celem jest osiągnięcie porozumienia, gdy przynajmniej jedna strona nie zgadza się z daną opinią lub z danym rozwiązaniem sytuacji. Negocjacje to sposób porozumienia się w celu rozwiązania konfliktu oraz dojścia do porozumienia obydwu stron, proces wzajemnego poszukiwania takiego rozwiązania, które satysfakcjonowałoby zaangażowane w konflikt strony. W odróżnieniu od mediacji, w trakcie negocjacji nie występuje pośrednik – strony dochodzą do porozumienia w bezpośredniej konfrontacji.

Arbitraż, podobnie jak mediacje, to sposób dochodzenia do rozwiązania sporu przy udziale osoby trzeciej. Proces ten polega na powierzeniu wyznaczonej osobie, instytucji lub zespołowi osób kompetencji, które w zwyczajnej sytuacji przysługiwałyby sądowi. W odróżnieniu od mediacji, osoba trzecia nie jest tu pośrednikiem, ale w istocie sędzią, na którego zgodziły się obie strony. Wyznaczony sędzia dokonuje rozstrzygnięcia sporu.

1.8. Charakterystyka współczesnego społeczeństwa

Współczesne społeczeństwa są bardzo zróżnicowane. Członkowie tzw. społeczeństw zachodnich często przez popadanie w postawy takie jak europocentryzm przyjmują, że mieszkańcy innych kontynentów znajdują się w relacji do ich własnych społeczeństw, która przypomina skalę. Powoduje to, że dla przykładu społeczność amerykańska traktowana jest jako bliska europejskiej i urzeczywistniająca ideał poliarchii (liberalnego i pluralistycznego społeczeństwa), natomiast społeczność Rosji czy Kazachstanu znajduje się dalej, a tradycyjne społeczności w Afryce, Ameryce Południowej czy Oceanii pozostają gdzieś na początku skali. Postawa taka jest często wynikiem ignorancji i przeświadczenia o tym, że dobrobyt materialny daje prawo do tego by

klasyfikować społeczeństwa, a czasem i kultury i za punkt odniesienia przyjmować własne pozycje. Tymczasem we współczesnym świecie istnieją alternatywne dla euroatlantyckich rozwiązań w zakresie tworzenia zarówno podstaw aksjonormatywnych dla społeczeństwa, jak i ich praktycznego wdrażania. Dla przykładu można przytoczyć tu społeczeństwo Japonii, które z jednej strony jest silnie stechnicyzowane, z drugiej mocno konserwatywne. Można przytoczyć również społeczeństwo chińskie, które wychodzi z aksjologii materialistycznej (ideologii komunizmu) i łączy ją systemem konfucjańskim, by tworzyć zupełnie odmienny od euroatlantyckiego wzorzec.

Mówiąc natomiast o współczesnych społeczeństwach tzw. globalnego Zachodu, wskazać można że są one postindustrialne, konsumpcyjne, otwarte, masowe oraz informacyjne. Przy tym koniec drugiej dekady XXI wieku to wyraźne zarysowanie tendencji modernistycznych (tj. tendencji zmiany). Z jednej strony następuje powrót do koncepcji reindustrializacji, a co za tym idzie ograniczenia otwartości na rzecz pobudzenia własnych gospodarek do produkcji przemysłowej. Z drugiej, nawet w mediach popularnych, pojawiają się narracje antykonsumpcjonistyczne – wzrasta świadomość potrzeby odpowiedzialnej konsumpcji (np. rezygnacja z plastikowych torebek, słomek czy różnych jednorazówek). W dalszej kolejności era *fake news* powoduje, że zmienia się nastawienie – przynajmniej elit społecznych – do informacji podawanych w masowych mediach.

Współczesne społeczeństwa zachodnie określić można tym samym jako tranzytowe. Z jednej strony pozostają wciąż silnie osadzone w koncepcjach przełomu XX i XXI wieku, z drugiej strony zmiany technologiczne i kulturowe prowadzą do przekształceń, których ostateczny kształt nie został zdeterminowany. Przy tym dominujące tendencje wskazują na to, że przyszłe społeczeństwa będą dużo bardziej zróżnicowane niż dotychczas homogeniczny (jednorodny) zbiór społeczeństw państw strefy euroatlantyckiej.

Społeczeństwo obywatelskie

2.1. NGO w Polsce

Jednym z podstawowych wskaźników rozwoju społeczeństwa obywatelskiego jest poziom zaangażowania społeczeństwa w działalność organizacji pozarządowych. W Polsce organizacje pozarządowe działają przede wszystkim jako fundacje i stowarzyszenia, które dzielą się na zwykłe i rejestrowe.

Fundacja to forma prawna organizacji pozarządowej, której istotnym substratem jest kapitał przeznaczony na określony cel oraz statut zawierający reguły dysponowania tym kapitałem. Innymi słowy, fundacja jest pewną masą majątkową, która została powołana i jest gromadzona dla realizacji zadań statutowych. Tym samym nie ma charakteru korporacyjnego, tj. nie składa się z członków. Na rzecz fundacji (czyli zgromadzonego dla określonych celów majątku) można pracować, można też nią zarządzać. Nigdy jednak nie jest się członkiem fundacji, tylko pracuje się dla niej, jest się jej wolontariuszem czy też pełni się funkcję organu fundacji.

Fundacje w Polsce działają w każdej gałęzi życia społecznego: nauce, medycynie, prawie, ochronie zwierząt, ochronie zabytków czy też promocji określonych form rekreacji. Fundacje - ze względu na możliwość ubiegania się przez nie o fundusze europejskie, krajowe oraz specjalne granty przeznaczone na rozwój społeczeństwa

obywatelskiego - stają się obecnie alternatywą i konkurencją dla tradycyjnych instytucji. Stają się tym samym ośrodkami dla realizacji alternatywnych i bardziej elastycznych modeli kariery. W szczególności w ramach pracy w fundacji prowadzić można działalność naukowo-badawczą, badawczo-rozwojową, wydawniczą, doradczą (w tym modny coaching). Fundacje stają się tym samym konkurencją dla uczelni i instytutów badawczych, ośrodków poradnictwa czy wydawnictw komercyjnych, w szczególności gdy mowa o konkurencji o granty, dotacje czy subwencje.

Fundacja wbrew obiegowej opinii nie musi działać tak, by nie przynosić zysków jej pracownikom. Przeciwnie, tak jak w każdym innym zakładzie pracy, tak i w fundacjach wypłacane są wynagrodzenia za pracę. Przy tym, z racji wykonywania zadań z zakresu działalności pożytku publicznego, fundacje chętnie współpracują z licznymi wolontariuszami, co pozwala na realizowanie większej liczby zadań statutowych przy wykorzystaniu ograniczonego budżetu. Tym samym fundacje są miejscami, w których łatwo uzyskać staż, np. przy realizacji projektów unijnych.

Stowarzyszenia są najpopularniejszą w Polsce formą organizacji pozarządowej. Stowarzyszenia są osobami prawnymi typu korporacyjnego, co oznacza że istnieją dlatego, że posiadają członków. To odróżnia je wyraźnie od fundacji. Polskie przepisy wyróżniają stowarzyszenia zwykłe, które nie posiadają osobowości prawnej, ale też nie ma obowiązku ich rejestracji w Krajowym Rejestrze Sądowym (KRS). Stowarzyszenia rejestrowe natomiast, tak samo jak fundacje, muszą być rejestrowane w KRS i posiadają osobowość prawną.

2.2. Kościoły i związki wyznaniowe

Kościół i związki wyznaniowe są wspólnotami religijnymi, tj. zrzeszają wokół określonej religii i co za tym idzie określonego systemu wartości i wierzeń ludzi. W Polsce 15 Kościołów i innych związków wyznaniowych działa na podstawie odrębnych ustaw. Są to: Kościół katolicki, Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, Kościół Ewangelicko-Augsburski w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościół Ewangelicko-Reformowany w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościół

Ewangelicko-Metodystyczny w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościół Polskokatolicki w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościół Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościół Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościół Starokatolicki Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościół Katolicki Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościół Zielonoświątkowy w Rzeczypospolitej Polskiej, Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej, Wschodni Kościół Staroobrzędowy, Muzułmański Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Karański Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej.

Praktykowanie religii oraz tolerancja względem osób religijnych jest jednym z osiągnięć społeczeństw liberalnych i pluralistycznych. Polska posiada w tym zakresie długą tradycję. Rzeczpospolita Obojga Narodów słynęła z bycia „krajem bez stosów”, w którym schronienia poszukiwać mogli wyznawcy wszystkich religii. Wcześniej natomiast (od okresu średniowiecza) Królestwo Polskie pozostawało bezpiecznym schronieniem dla Żydów przepędzanych z kolejnych państw zachodniej Europy.

Obecnie swoboda wyznawania i praktykowania religii bywa zagrożona. Z jednej strony zdarzają próby profanacji świątyń różnych wyznań, np. katolickich (niszczenie wyposażenia kościołów, próby niszczenia hostii) czy muzułmańskich (ataki na meczety), z drugiej ataki na samych wyznawców, np. pobicia księży. Ponadto w imię promocji alternatywnych dla religii *de facto* wyznań, a formalnie ideologii dokonywane są akty parodiowania praktyk religijnych, które powodują obrazę uczuć religijnych.

Religia i możliwość praktykowania religii w wybranym kościele bądź związku wyznaniowym jest tymczasem jednym z praw człowieka. Każdy ma prawo do swobodnego wyboru religii oraz jej praktykowania, również publicznie – o czym niejednokrotnie się zapomina, a co gwarantuje również polskie prawo. Religii jako nośniki systemów wartości oraz przekonań stają się niejednokrotnie filarem dla budowy społeczeństw narodowych bądź wsparciem w trudnych dla narodów chwilach. To wokół religii został zbudowany na przykład naród żydowski. To religia, a w szczególności zinstytucjonalizowany Kościół Katolicki pozwalał przetrwać polskości w okresie zaborów, a następnie

był jednym z głównych ośrodków oporu wobec komunistów w okresie PRL.

2.3. Spektrum polityczne

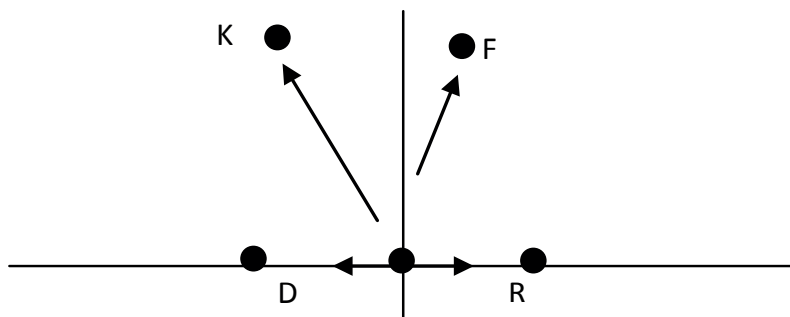
Model spektrum politycznego zasadniczo służy dwóm celom. Po pierwsze uporządkowania gamy doktryn politycznych i wpływających z nich programów politycznych tak, by wskazać ich relatywne, tj. względem siebie, oraz obiektywne tj. względem punktów odniesienia wpisanych w model, pozycje na spektrum politycznym. Tym samym, poprzez analizę programów politycznych i wypowiedzi polityków reprezentujących stronnictwa, można dokonać modelowania pozycji partii. Po drugie wskazania pozycji właściwych jednostkom. Taka analiza, gdy przeprowadzona na próbie wyborców partii politycznych, prowadzić może do wskazania, jakie poglądy polityczne dominują w elektoratach partyjnych.

Jak zostało wskazane wyżej pozycje na modelu są określane dwójako. Po pierwsze obiektywnie względem punktów odniesienia, tj. punktów wskazujących na typy idealne liberalizmu, socjalizmu i konserwatyzmu oraz ideologii będących ich wypadkową jak socjalliberalizm, konserwatywny liberalizm i socjalkonserwatyzm. Po drugie względnie mając za punkty odniesienia już opisane na modelu partie bądź jednostki. Wykres drugi - zaczerpnięty z opracowania dot. modelu dwuosowego - jest próbą wyjaśnienia tego, jak obserwator życia politycznego postrzega spektrum polityczne w sytuacji, w której nie bierze za punkt odniesienia elementów obiektywnych.

Obserwator oznaczony jako „O” będący gdzieś po środku spektrum politycznego ma zaburzony obraz sceny politycznej. Zarówno faszystów jak i republikanów może mieć za prawicę, natomiast komunistów i demokratów za lewicę. Oddalenie ideowe powodować będzie, że w skrajnym przypadku oponenci polityczny będą jawili mu się jako co do istoty podobni, mimo że będą reprezentowali różne opcje polityczne, oparte na konkurencyjnych doktrynach. Sytuacja ta może być porównana do obserwacji dwóch drzew ze sporej odległości na polu. Dopiero gdy zbliżamy się lub patrzymy z innej perspektywy (mając za punkt odniesienia nie tylko pozycję naszą i przedmiotu

obserwowanego) możemy dostrzec, że drzewa faktycznie nie są jedną i tą samą rośliną, co więcej są od siebie w znacznym oddaleniu oraz różnych gatunków.

Wykres 2. Rozkład doktryn na modelu oczami obserwatora wewnętrznego

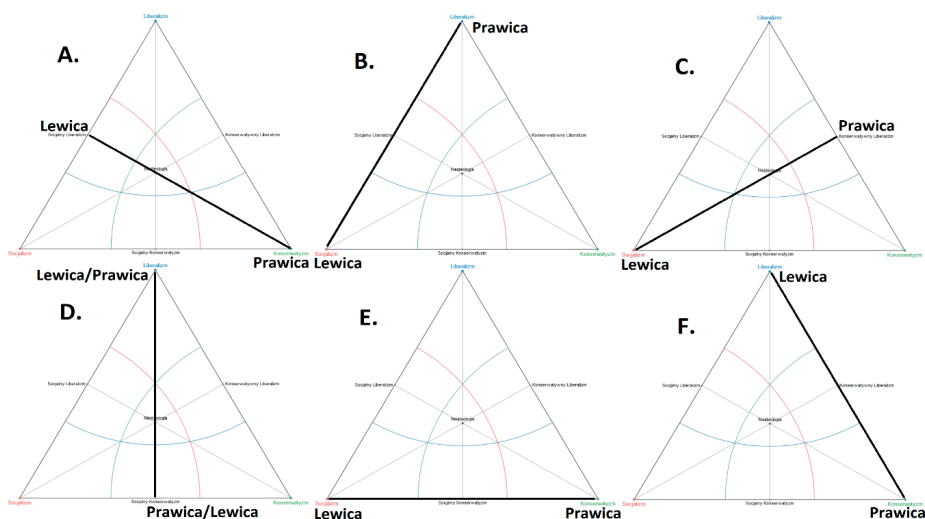
Źródło: M.C. Bryson, W.R. McDill, *The Political Spectrum: A Bi-Dimensional Approach*, „Rampart Journal” 1968, nr 2, str. 21. Oryginalne oznaczenia zostały zamienione tak, by odpowiadały polskim nazwom. Literą O oznaczony został obserwator znajdujący się w punkcie ciężkości (wewnątrz) wykresu. Litera D oznacza demokrację, R republikaństwo, K komunizm, F faszystwo.

Odnosząc powyższe do modelu spektrum opartego o trójkąt ideologiczny, za przykład można podać skrajnego socjalistę, dla którego konserwatysta, liberał czy konserwatywny-liberał będzie jawił się jako przedstawiciel podobnej – elitystycznej czy antyegalitarystycznej – doktryny politycznej. Będzie się to działo, mimo że doktryny liberalne i konserwatywne stoją względem siebie często w opozycji. Złudzenie takie wypływa z dwóch istotnych dla niniejszych rozważań ustaleń poczynionych na potrzeby budowy modelu spektrum. Po pierwsze tego, że pozycja na nim oraz prezentowane poglądy będą determinowały przebieg podstawowej osi sporu. Ta zaś na potrzeby walki politycznej przybiera zazwyczaj kształt osi prawica-lewica. Po drugie autodiagnoza oraz etykietowanie przeciwnika (ang. *framing*) opierają się na myśleniu doktrynalnym, nie zaś teorii nauk o polityce.

Pierwszy z zarysowanych problemów dotyczy wskazania osi sporu oraz możliwych wariantów jej przeprowadzenia. Model spektrum politycznego pozwala na wyznaczenie 6 podstawowych osi sporu, które

będą użyteczne na potrzeby prowadzenia walki politycznej przy wykorzystaniu tradycyjnych etykiet: „prawica” i „lewica”.

Wykres 3. Różne warianty podziału na lewicę i prawicę

Źródło: opracowanie własne.

Pierwszy z wariantów, oznaczony lit. „a” obrazuje oś sporu pomiędzy socjalliberałami a konserwatystami. W takim przypadku za lewicę brani będą socjalliberałowie, zaś za prawicę konserwatyści. Tego typu oś sporu kreowana jest zazwyczaj w przypadku sporów pomiędzy ruchami narodowymi a ruchami gender. Dla budowania narracji nie ma przy tym znaczenia, czy wskazane podmioty życia politycznego są obiektywnie pozycjonowane w punktach skrajnych osi, czy też odbiegają od niej w kierunku bądź to socjalizmu, bądź to liberalizmu. W dużej mierze przy kreowaniu osi sporu znaczenie ma bowiem autoidentyfikacja. Stąd wskazanie przez ruchy narodowe (często socjal-konserwatywne), że są, próbując opisać to językiem walki politycznej: „konserwatywną kontropropozycją dla lewicowo-liberalnych ruchów opartych na doktrynie gender”, będzie uzasadniało przeprowadzenie tego typu osi sporu. Jest to pierwszy z trzech wariantów, w którym oś sporu pokrywa się z osią wyznaczoną przez ideologie będące wzajemnie w stosunku sprzeczności, a nie tylko przeciwieństwa. Oznacza to,

że spór toczony wedle tej osi jest sporem nie tylko konkurujących antropologii i aksjologii, ale takich, które stanowią swoje przeciwieństwa.

Wariant „b” wskazuje na oś pomiędzy liberalizmem, określanym w tym przypadku jako „prawica” oraz socjalizmem określanym jako „lewica”. Oś taka budowana jest zazwyczaj przez środowiska o silnie socjalistycznej autoidentyfikacji, bądź też silnie liberalnej, w sytuacji, w której w głównym nurcie perspektywa konserwatywna nie jest silnie reprezentowana i można ją pominąć w procesach walki politycznej. Oś taka, jako że nie rozciąga się pomiędzy ideologiami będącymi przeciwieństwami, może mieć wyznaczone pole dla politycznego „centrum”, które będzie odpowiadało pozycji socjalliberalizmu na modelu. Ten ostatni jako ideologia synkretyczna, łącząca poprzez redefinicję podstawowe wartości właściwe liberalizmowi i socjalizmowi, spełniać będzie z punktu widzenia poprawności budowania modelu spektrum opartego o oś elementu centralnego, w równym stopniu realizującego wybrane aspekty obu opcji skrajnych.

Wariant „c” wskazuje na oś sporu pomiędzy socjalizmem, „lewicą” a konserwatywnym liberalizmem, „prawicą”. Tego typu układ odzwierciedla sprzeczność pomiędzy ideologiami socjalizmu i konserwatywnego-liberalizmu, który czerpie z ustaleń dwóch koncepcji elitystycznych. Oś taka wyznaczana może być przez partie realizujące złożenia doktryn, takich jak np. ordo-liberalizm, które starają się łączyć w twórczy sposób z jednej strony społeczną naukę kościoła katolickiego, z drugiej ustalenia liberałów, a partiami reprezentującymi doktryny socjalistyczne czy komunistyczne.

Wariant „d” wskazuje na trzecią (i ostatnią) opcję relacji sprzeczności, tj. tę pomiędzy liberalizmem a socjalkonserwatyzmem. W odróżnieniu od pozostałych możliwości ta poprowadzona jest przez jego środek tak, że nie sposób wskazać w oczywisty sposób na lewicę i prawicę. To kto będzie w tak prowadzonym sporze „prawicą”, a kto „lewicą” zależy od sposobu narzucenia narracji. Podkreślenie wątków elitystycznych i wolnościowych obecnych w liberalizmie może prowadzić do przypisania mu etykiety „prawicy”. Gdyby jednak podkreślić tradycjonalizm, oparcie o transcendencję i wspólnotowość socjalkonserwatyzmu, można by przypisać etykietę „prawicy” jemu. Podobnie w przypadku wskazywania na „lewicę”. W liberalizmie podkreślać

można wątki związane zindywidualizmem, który prowadzić może do rozwoju koncepcji autodeterminacji również płciowej, u socjal-konserwatystów można podkreślać wątki związane z redystrybucją środków, egalitaryzmem czy przedkładaniem interesów zbiorowości nad interes jednostki. Oś ta jest więc plastyczna i od skuteczności w narzucaniu własnej narracji zależeć będzie jak ostatecznie zostanie opisana.

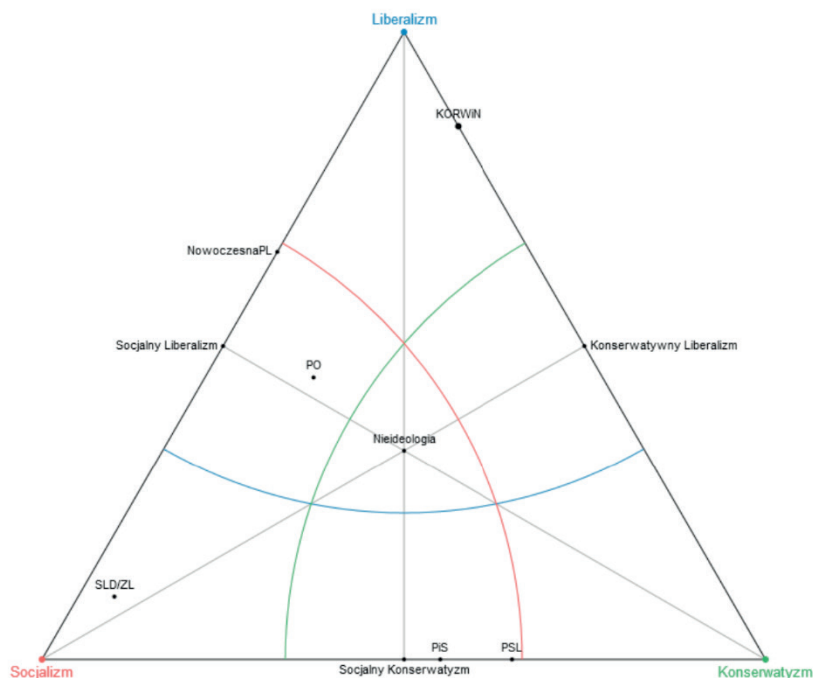
Wariant „e” to oś prowadzona od socjalizmu, tj. „lewicy”, do konserwatyzmu, tj. „prawicy”. Podobnie jak w przypadku wariantu „b”, można tu wskazać punkt spełniający wymogi „centrum”, tj. socjalkonserwatyzm. Tego typu oś może być prowadzona w przypadku sporu partii socjalistycznych i konserwatywnych, gdy opcja liberalna nie jest obecna w głównym nurcie.

Wariant „f” jest osią prowadzoną od liberalizmu, tu „lewicy”, do konserwatyzmu, tu „prawicy”. Jako „centrum” wskazać można w takim przypadku ideologię konserwatywnego liberalizmu. Podobnie jak w przypadku pozostałych opcji prowadzenia osi po bokach trójkąta, spór będzie prowadzony przy pominięciu trzeciej opcji, w tym przypadku socjalizmu.

W ramach badania *Trójkąt Ideologiczny* dokonana została¹ prezentacja modelu polskiego spektrum politycznego. Wykres prezentuje model spektrum politycznego określonego na podstawie wyników ankiety prowadzonej w okresie kampanii wyborczej wyborów parlamentarnych i prezydenckich 2015 roku. Na wykresie wskazane zostały pozycje względem podstawowych ideologii, właściwe poszczególnym partiom politycznym. Badaniu nie został poddany komitet wyborczy wyborców Kukiz'15, a badanie dotyczyło jedynie partii politycznych.

1 Modelownie przeprowadzone zostało przy wykorzystaniu metody sędziów kompetentnych wybranych z pośród pracowników Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UW. Metoda ta została uzupełniona metodą ekspercką. Przedmiotem drugiej analizy były ustalenia poczynione przez sędziów kompetentnych.

Wykres 4. Polskie spektrum polityczne

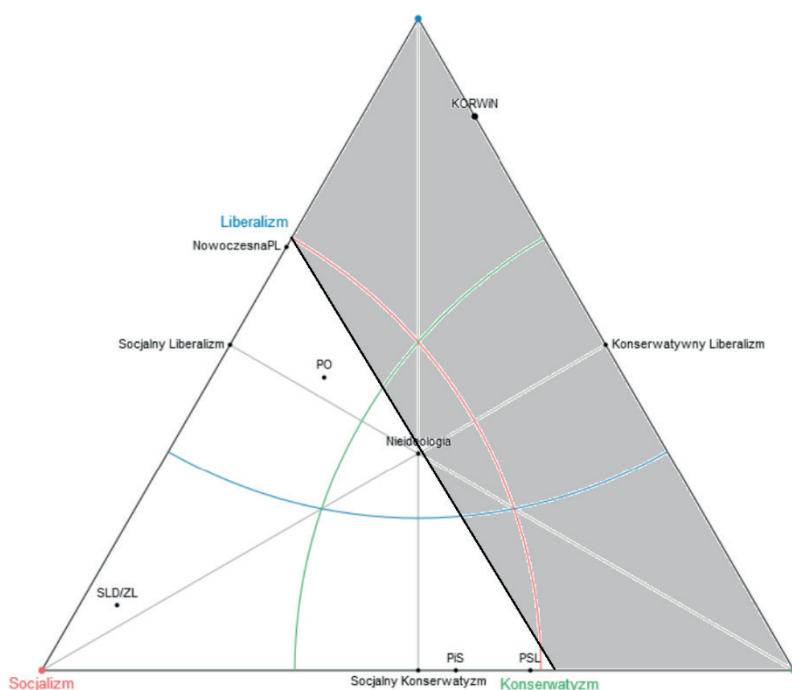

Źródło: J. Szczepański, *Raport z badania Trójkąt Ideologiczny*, Warszawa 2015, s. 27.

Z obrazu, jaki kreuje się jako rezultat badań wynika, że brak jest w polskim głównym nurcie partii o silnie liberalnym, konserwatywno-liberalnym, *stricte* konserwatywnym programie politycznym. Większość stronnictw odwołuje się – choć w różnym zakresie i różnym wymiarze – do aksjologii egalitarystycznej.

W związku z tym, na potrzeby opisu polskiej rzeczywistości politycznej przyjąć można model zaprezentowany na wykresie 5. Pole zaznaczone na szaro odpowiada tej części spektrum politycznego, która nie jest w wystarczającym stopniu reprezentowana przez partie głównego nurtu. Na białą pozostaje ta część, która posiada silną nadreprezentację polityczną. Tego typu układ pociąga za sobą istotne konsekwencje w obszarze walki o władzę polityczną. W szczególności w zakresie, w jakim poszczególne stronnictwa chcą narzucać określoną narrację.

Wykres 5. Spektrum polityczne polskich partii głównego nurtu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie J. Szczepański, *Raport z badania Trójkąt Ideologiczny*, Warszawa 2015

Powyższy wykres pozwala zobrazować kilka fenomenów polskiej polityki. W pierwszej kolejności wskazuje na uzasadnienie dla próby budowy narracji – w szczególności przez PiS do 2015 roku o potrzebie wyboru pomiędzy „Polską liberalną” a „Polską solidarną”. Pozostając w głównym nurcie polityki, można bowiem próbować rozciągnąć oś pomiędzy „liberalizmem” a „konserwatyzmem”, któremu bliska jest wartość, jaką jest solidarność, dla której to osi biegunami będą PiS i PO (jak i Nowoczesna). Pamiętać należy przy tym, że mowa tu o pozycjach względnych. Co więcej, cały wykres jest prezentacją pewnej ogólnej narracji narzuconej odbiorcom przez większość partii głównego nurtu. Wskazanie, że szczytem liberalizmu jest Nowoczesna i PO, a konserwatyzmu PiS i PSL pozwala wykluczyć poza „margines rozsądku” inne stronnictwa. Zabieg ten jest użyteczny dla największych partii, które

mogą definiować się w sposób zrozumiały dla odbiorcy przy równoczesnym utrudnieniu dostępu konkurentom. Zabieg taki nie powiódł się SLD, dla którego opozycją niejako „wewnętrzną” w łonie stronnictw socjalistycznych po 2015 roku stała się partia Razem.

Tak prowadzona narracja powoduje, że próby budowy stronnictwa liberalnego czy konserwatywno-liberalnego przez Janusza Korwin-Mikkego, pomijając elementy estetyczne, jest niezwykle skompilowane. To co dominuje główny nurt może jawić się jako normalność, a to co wykracza poza niego jako ekstrawagancja. Dodatkowo Janusz Korwin-Mikke przez swoje ideowe oddalenie od głównego nurtu obrazuje (sygnalizowany wyżej) problem wewnętrznego obserwatora. Dla przewodniczącego partii Wolność (wcześniej KORWiN) ogół partii głównego nurtu jawi się jako lewicowy lub lewacki. Gdyby przyjąć, że choć w pewnym stopniu, jest to zabieg przemyślany, wtedy można go postrzegać jak element budowy narracji wobec osi liberalizm („prawica”) a socjalkonserwatyzm („lewica”). Tak prowadzona oś sporu wskazuje, że mimo deklaracji o konserwatywno-liberalnym charakterze partii Janusza Korwin-Mikkego, jego stronnictwo i on sam w istocie bliżsi są ideologii liberalnej.

Na koniec warto podkreślić, że zmiany, jakie dokonały się po wyborach parlamentarnych 2015 roku mogą spowodować przesunięcie polskiej sceny politycznej i wypełnienie (choć częściowe) luki dla pola konserwatywnego i konserwatywno-liberalnego. Zależać to będzie od kolejnych wyników wyborów oraz w szczególności przyszłości partii Jarosława Gowina, która jawić się może jako pretendent do zajęcia pozycji istotnej partii konserwatywno-liberalnej.

2.4. Media

Środki masowego przekazu (mass media) służące komunikacji społecznej to przede wszystkim prasa, radio, telewizja i Internet. Media służą współcześnie nie tylko przekazywaniu informacji, ale przede wszystkim przekazywaniu opinii bądź kreowaniu opinii na wskazane tematy. W ten sposób media (poszczególne tytuły prasowe, stacje radiowe, telewizyjne oraz portale internetowe) stały się instytucjami politycznymi działającymi w celu wpływania na procesy polityczne.

Żyjąc w społeczeństwie informacyjnym (w którym dane i informacje stały się dobrami cenniejszymi od dóbr materialnych), jednostki muszą (by pozostać upodmiotowione) rozróżniać, kiedy przekaz kierowany za pośrednictwem mediów ma charakter informacji, kiedy opinii, a kiedy jest to celowe wprowadzanie w błąd pod pozorem przekazywania informacji – fake news. Nasilenie się tego ostatniego zjawiska powoduje, że czasy współczesne nazywane bywają czasami postprawdy. Termin ten oznaczać ma to, że dziś bardzo trudno odróżnić prawdę od fałszu, a masy społeczne poruszane są przede wszystkim przez umiejętnie przekazywane nieprawdzie informacje, co pozwala wpływać na procesy polityczne takie jak wybory, a także na wzrost określonych ruchów społecznych i politycznych.

Polski system medialny, podobnie jak systemy zachodnie, składa się z kilku spółek operujących na rynku mediów, które pozostają właścicielami większości tytułów prasowych, stacji radiowych, telewizyjnych oraz portali internetowych. Do tego system uzupełniany jest komponentem mediów publicznych, które pozostają *de facto* do dyspozycji tej opcji politycznej, która aktualnie sprawuje rządy w kraju. Rozpoznanie systemu mediów pod kątem tego, które stacje, której opcji politycznej sprzyjają pozostaje zadaniem kluczowym dla każdego świadomego obywatela. Co więcej, dla uzyskania zobiektywizowanego obrazu bieżącej sytuacji politycznej, gospodarczej i społecznej w kraju niezbędne jest współcześnie dywersyfikowanie źródeł informacji.

Systemy polityczne

3.1. System polityczny i jego granice

System polityczny i badania systemowe są obecne w nauce o polityce od lat 50. XX wieku. Został on wprowadzony jako alternatywa dla węższych pojęć, takich jak „państwo”, „ustrój”, „forma rządów”. Za Konstantym Adamem Wojtaszczykiem przyjmujemy, że system polityczny to ogół instytucji politycznych (organów państwowych, partii politycznych oraz organizacji i grup społecznych – formalnych i nieformalnych – uczestniczących w działaniach politycznych w ramach danego państwa) oraz ogół generalnych zasad i norm regulujących wzajemne stosunki między nimi.

Granice tak zarysowanego systemu politycznego państwa będą pokrywały się z granicami komponentu instytucjonalnego i ludnościowego państwa. Oznacza to, że system polityczny państwa tworzą poszczególne instytucje formalne, nieformalne oraz ogół aktorów politycznych działających jako przedstawiciele instytucji lub utożsamianych z nimi samymi (w przypadku instytucji jednoosobowych). Otoczeniem dla tak przyjętego systemu są, z jednej strony, inne otaczające go systemy polityczne państw, z drugiej strony, ogół obywateli danego państwa. System instytucjonalny oddziałuje na nie w punkcie wyjścia, natomiast, w wyniku sprzężenia zwrotnego, sam otrzymuje informacje w postaci poparcia lub żądań w punkcie wejścia.

3.2. Modelowe systemy polityczne

W badaniach nad systemami politycznymi wprowadzone zostały kategorie systemów modelowych, do których odnoszone są poszczególne systemy polityczne państw. Innymi słowy, można powiedzieć, że każdy z systemów politycznych państw jest realizacją (w różnym stopniu) określonego rozwiązania modelowego. Takim klasycznymi modelowymi rozwiązaniami dla systemów politycznych państw są:

1. system prezydencki /jednolitości egzekutywy;
2. system parlamentarny:
 - a) parlamentarno-gabinetowy;
 - b) kanclerski;
3. system komitetowy.

Prześledzenie i zrozumienie zależności zachodzących w rozwiązaniach modelowych jest przydane dla dalszej edukacji w zakresie nauki o polityce oraz zrozumienia funkcjonowania wybranych, realnych systemów politycznych państw.

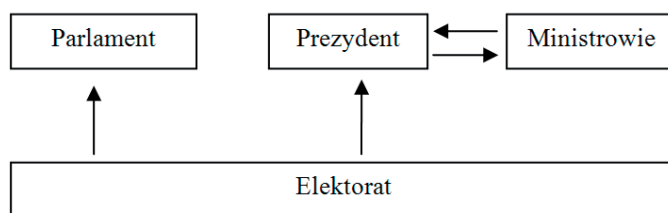
Modele klasyczne (zaprezentowane niżej jako kanon w obrębie nauki o polityce) nie są jednak rozwiązaniami w pełni precyzyjnymi i umożliwiającymi dokonanie klasyfikacji. W szczególności model prezydencki jest w istocie systemem jednolitości egzekutywy, gdyż może być wykorzystywany do analizy systemowej monarchii, w której głowa państwa nie jest jedynie funkcją reprezentacyjną, a faktycznie sprawuje władzę wykonawczą. Modele ze swej istoty są uproszczeniami rzeczywistości.

3.3. System prezydencki/system jednolitości egzekutywy

Systemem charakteryzującym się silnym rozdziałem władzy ustawodawczej, wykonawczej i sędowniczej jest system prezydencki. Oznacza to, że wzajemne kompetencje, ograniczające uprawnienia innych władz, są zredukowane do minimum. System ten charakteryzuje się również jednolitością egzekutywy, tj. występuje tylko jeden ośrodek władzy wykonawczej – prezydent, dla którego rząd (gabinet) jest tylko swobodnie kształtowanym zespołem doradców.

W modelowym rozwiązaniu elektorat (ogół wyborców) kształtuje w drodze wyboru skład parlamentu oraz uczestniczy w wyborze prezydenta. Procesy te dają identyczną i demokratyczną (tj. opartą na wyborze powszechnym) legitymację do wypełniania swoich funkcji przez władzę ustawodawczą i wykonawczą. Rząd w ujęciu klasycznym, tj. jako zespół ministrów, którzy powołani są do kształtowania określonej polityki i traktowanych jako decydentów, nie istnieje. To prezydent jest decydentem i jednocześnie odpowiedzialnym przed wyborcami i instytucjami kontrolującymi legalność jego działania.

Schemat 15. System prezydencki

Źródło: opracowanie własne.

Przykładem klasycznym systemu prezydenckiego jest system polityczny Stanów Zjednoczonych Ameryki (USA). Dwuizbowy parlament – Kongres – pełni funkcję wybieranej w wyborach powszechnych władzy ustawodawczej. Prezydent, wybierany w wyborach powszechnych i pośrednich (wyborcy głosują na elektorów, a ci dopiero na poszczególnych kandydatów), pełni funkcję władzy wykonawczej. Ministrowie są powoływani przez prezydenta i przed nim odpowiadają. On sam odpowiada przed wyborcami (w razie ubiegania się o kolejną kadencję) oraz może zostać zdjęty z urzędu w szczególnej procedurze, *quasi-sądowej*, zwanej *impeachment*, w której zostaje postawiony w stan oskarżenia przez Izbę Reprezentantów, a o rozstrzygnięciu sprawy decyduje Senat.

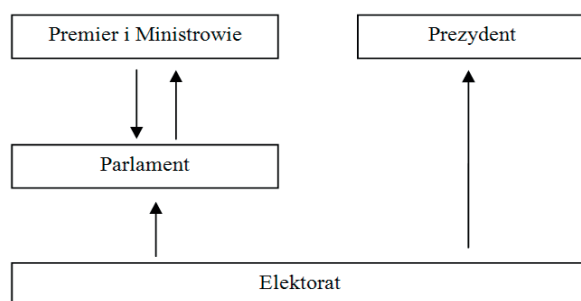
Choć sama nazwa system prezydencki pochodzi od nazwy głowy państwa, to jako rozwiązanie modelowe systemu politycznego o jednolitej strukturze egzekutywy, silnie oddzielonej od legislatury, może również być wykorzystywany jako punkt odniesienia dla systemów, w których głową państwa jest monarcha. Analogicznie sytuacja

wygląda w przypadku systemu parlamentarno-gabinetowego czy kanclerskiego – sposób nazwania głowy państwa oraz jej wyłaniania nie jest bowiem istotą modelowego rozwiązania.

3.4. System parlamentarno-gabinetowy

System parlamentarno-gabinetowy charakteryzuje się podwójną egzekutywą. Wyróżniamy więc prezydenta lub monarchę jako głowę państwa oraz premiera i rząd. Trójpodział władzy jest tym samym ograniczony względem rozwiązania prezydenckiego, równocześnie zakres kompetencji kontrolnych parlamentu względem premiera i rządu jest szeroki. W rozwiązaniu modelowym prezydent wybierany jest w wyborach powszechnych i pełni funkcje przede wszystkim reprezentacyjne, choć może posiadać enumeratywnie wyznaczone prerogatywy, takie jak prawo weta. Premier i poszczególni ministrowie są natomiast wybierani przez parlament i przed nim odpowiadają. Każdy z nich może być indywidualnie powołany i odwołany na stanowisko przez większość parlamentarną. Złożenie ministra z urzędu następuje za pomocą przegłosowania wobec niego wotum nieufności.

Schemat 16. System parlamentarno-gabinetowy

Źródło: opracowanie własne.

Klasycznym przykładem systemu parlamentarno-gabinetowego jest system polityczny Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej. Choć głową państwa jest tam dziedziczny monarcha, to istota systemu, polegająca na wyborze i możliwości odwołania

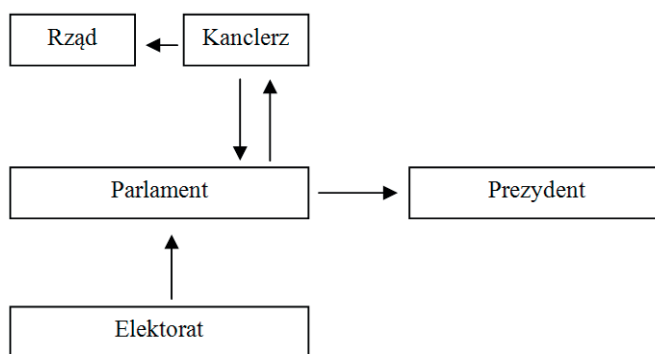
poszczególnych ministrów i premiera, wywodzi się właśnie z tego systemu.

Innym przykładem, w którym dla odmiany występuje instytucja prezydenta, jest system polityczny Rzeczypospolitej Polskiej. Tu głowa państwa, posiadająca określone prerogatywy, wybierana jest w systemie wyborów powszechnych, natomiast Prezes Rady Ministrów i poszczególni ministrowie są powoływani i odwoływani przez Sejm RP.

3.5. System kanclerski

System kanclerski jest w istocie pewną modyfikacją klasycznego systemu parlamentarno-gabinetowego. Modyfikacja polega na tym, że parlament wybiera jedynie kanclerza, który samodzielnie powołuje i odwołuje poszczególnych ministrów, przed nim odpowiedzialnych. Jako cecha charakterystyczna tego rozwiązania bywa również wskazywana potrzeba zgłaszania konstruktywnego wotum nieufności w przypadku chęci odwołania ze stanowiska kanclerza. Oznacza to, że głosowanie nad odwołaniem połączone jest ze wskazaniem kandydata, który miałby objąć urząd w razie jego opróżnienia.

Schemat 17. System kanclerski

Źródło: opracowanie własne.

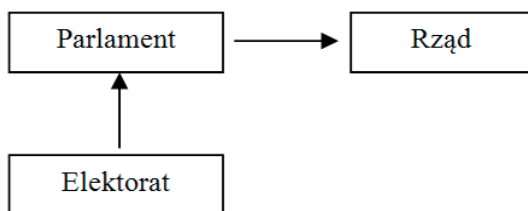
Przykładem kanclerskiego systemu politycznego jest system polityczny Republiki Federalnej Niemiec. Jest to zarazem pierwszy system polityczny realizujący założenia modelu kanclerskiego.

3.6. System komitetowy

Systemem jednolitości władzy, tj. nieuznającym trójpodziału czy jakiegokolwiek innego sposobu separacji władz, jest system komitetowy. Jest to również przykład na to, że wdrożenie demokratycznych procedur (tj. systemu powszechnych wypowiedzi na tematy polityczne, w tym co do kształtu osobowego instytucji politycznych – wyborów) nie musi łączyć się z ideą trójpodziału władzy. Nazwa system komitetowy pochodzi od tego, że wszystkie centralne instytucje polityczne w kraju są jedynie komitetami powołanymi przez i przy parlamencie.

W rozwiązaniu modelowym elektorat (ogół wyborców) dokonuje w procesie wyborczym rozstrzygnięcia co do kształtu osobowego parlamentu. Ten zaś posiada uprawnienia kreacyjne, tj. możliwość kształtowania składu osobowego pozostałych instytucji politycznych, współtworzących podsystem instytucjonalny na szczeblu państwowym. Tym samym, to parlament decyduje o składzie personalnym rządu. Ma on również uprawnienia związane kreacją i wpływaniem na naczelne instytucje powołane do sprawowania wymiaru sprawiedliwości.

Schemat 18. System parlamentarno-komitetowy

Źródło: opracowanie własne.

Przykładem systemu komitetowego jest system polityczny Konfederacji Szwajcarskiej. W tym rozwiązaniu to właśnie parlament jest jedyną instytucją kreowaną oddolnie. Rząd (Rada Związkowa) jest powoływana przez parlament.

3.7. Podsystemy

Dla potrzeb naukowego poznania oraz z przyczyn utylitarnych (użyteczności) system polityczny dzielony jest na mniejsze zbiory elementów – podsystemy. Pozwala to na prowadzenie analiz średniego zasięgu, dotyczących funkcjonowania oraz struktury powiązanych ze sobą części systemu politycznego. Najistotniejszymi, z punktu widzenia analiz politologicznych, są podsystemy konstytuujące (tworzące):

1. podsystem instytucji centralnych;
2. podsystem instytucji samorządowych;
3. podsystem partyjny.

Każdy z nich – prócz elementów formalnie spełniających definicję: instytucji centralnych, samorządowych czy partii – zawiera w sobie instytucje nieformalne lub, co prawda, formalnie sankcjonowane normami prawnymi, jednak nie powołanymi bezpośrednio do działalności politycznej. Przykładami takich instytucji będą: *paramount leader* na poziomie centralnym; zinstytucjonalizowane ruchy miejskie na poziomie samorządowym; przypartyjne fundacje lub ugrupowania formalnie niespełniające definicji partii, jak Kukiz'15, ale faktycznie odgrywające rolę partii politycznych na poziomie podsystemu partyjnego.

3.8. Podsystem partyjny

Podsystem partyjny, z racji swojej szczególnej roli w poliarchicznych systemach politycznych, jest szczególnie atrakcyjnym polem badawczym, jak również tematem kursów akademickich w ramach studiów z zakresu nauki o polityce. Na podsystem partyjny, w jego wymiarze strukturalnym, składają się: partie polityczne, ugrupowania spełniające rolę partii politycznych, fundacje i stowarzyszenia powołane dla celów politycznych przez lub w związku z działalnością partii politycznych. W wymiarze procesualnym istotnymi przedmiotami badań są system wyborczy czy też system finansowania partii. W wymiarze treści politycznych badane są programy polityczne.

Nauka o polityce wykształciła, podobnie jak w przypadku systemów politycznych jako całości, modele podsystemów partyjnych,

które w różnym stopniu znajdują swoje odzwierciedlenie w poszczególnych systemach politycznych państw. Wśród klasycznych modeli systemów partyjnych wyróżniamy:

1. system jednopartyjny – istnieje w nim tylko jedna partia polityczna;
2. system dwupartyjny – istnieją dwie partie zdecydowanie dominujące nad pozostałymi;
3. system dwuipółpartyjny – istnieją dwie partie zdecydowanie dominujące nad pozostałymi oraz jedna mniejsza partia, której udział jest jednak niezbędny dla osiągnięcia większości w parlamencie przez którąś z partii dominujących;
4. system wielopartyjny – istnieje wiele partii, które rywalizują ze sobą o zdobycie i utrzymanie władzy.

Prócz klasycznych modeli systemów partyjnych wyszczególniane bywają również takie jak: hegemoniczny, partii dominującej, dwublokowy lub kooperacji. Dla przykładu system hegemoniczny, co do istoty, jest wariantem systemu jednopartyjnego, w którym istnieją koncesjonowane partie będące przybudówkami partii hegemonicznej. Oznacza to, że, identycznie jak w przypadku systemu jednopartyjnego, system polityczny jest monoarchiczny.

System polityczny Rzeczypospolitej Polskiej

4.1. Zasady ustrojowe z Konstytucji

Zasady ustrojowe wypływają wprost z Konstytucji Rzeczypospolitej. Wskazują one na zasadnicze ramy dla budowania systemu politycznego. Zasady ustrojowe zwarte zostały w pierwszym rozdziale konstytucji.

Zasada suwerenności narodu, inaczej: zasada zwierzchnictwa narodu (art. 4) – źródłem władzy jest naród, pojmowany jako ogół wszystkich obywateli RP. Podstawę stanowią wolne i powszechne wybory, w których naród wybiera swoich przedstawicieli. Naród polski sprawuje również władzę w sposób bezpośredni (np. za sprawą referendum).

Zasada demokratycznego państwa prawa (art. 2 i 7) – Rzeczypospolita jest państwem prawa, podejmującym najważniejsze decyzje za pomocą demokratycznych procedur.

Zasada legalizmu – wszystkie organy państwa działają na podstawie prawa i w granicach prawa, które gwarantuje równość wszystkim obywatelom.

Zasada republikańskiej formy państwa – władza należy do obywateli Rzeczypospolitej, a naród wybiera swych przedstawicieli.

Zasada podziału i równoważenia się władz (art. 10) – ustrój polityczny Polski opiera się na podziale i równowadze władzy

ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej. Podział ten umożliwia wzajemną kontrolę wszystkich rodzajów władzy oraz zapobiega nadużyciom i ograniczeniom praw obywatelskich.

Zasada pluralizmu politycznego (art. 11) – gwarantuje swobodę zakładania i działania partii politycznych. W państwie różnorodne partie polityczne, które w granicach obowiązującego prawa mogą ze sobą rywalizować o władzę. Sposób tworzenia i działania partii politycznych określa konstytucja oraz ustawa o partiach politycznych.

Zasada sprawiedliwości społecznej (art. 2) – wszyscy obywatele wobec prawa są traktowani jednakowo.

Zasada prymatu konstytucji (art. 8) – najwyższym prawem w Polsce jest konstytucja; wszystkie inne akty prawne muszą być z nią zgodne.

Zasada godności człowieka (art. 30) – źródłem wolności i praw jednostki jest przyrodzona, nienaruszalna i niezbywalna godność człowieka. Poszanowanie i ochrona godności jednostki jest obowiązkiem władz publicznych.

Zasada społecznej gospodarki rynkowej (art. 20 i 21) – własność prywatna i wolności działalności gospodarczej są podstawą życia gospodarczego, a zadaniem państwa jest łagodzenie społecznych skutków wolnego rynku.

Zasada samorządności (art. 15 i 16) – władza w Polsce jest zdecentralizowana, a istotne kompetencje powinny należeć do jednostek samorządu terytorialnego. Wykonuje on część zadań publicznych w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność.

4.2. Formy demokracji bezpośredniej

W Polsce istnieją dwie formy realizacji koncepcji demokracji bezpośredniej. Pierwszą, popularniejszą formą, jest referendum. **Referendum** jest to forma głosowania o charakterze powszechnym, najbliższa ideałowi demokracji bezpośredniej, w której udział mogą brać wszyscy obywatele uprawnieni do głosowania. W czasie referendum obywatele całego państwa lub jego części wyrażają swoją opinię w kwestii poddawanej głosowaniu. W Polsce referenda mogą mieć charakter ogólnokrajowy lub lokalny.

Referendum ogólnokrajowe przeprowadzane jest w najważniejszych dla Polaków sprawach, na terytorium kraju. Jest fakultatywne, co oznacza, że nie ma spraw, które wymagają podjęcia decyzji przez ogół obywateli w takiej właśnie formie. Referendum jest wiążące, jeżeli weźmie w nim udział ponad połowa uprawnionych do głosowania. W przeciwnym razie ma jedynie charakter opiniodawczy. Zgodnie z konstytucją, referendum krajowe można przeprowadzić: w sprawach o szczególnym znaczeniu dla państwa (zarządza je Sejm uchwałą, bądź prezydent za zgodą Senatu), w sprawie wyrażenia zgody na ratyfikację umowy międzynarodowej, w sprawie zatwierdzenia zmiany konstytucji (obligatoryjnie gdy zmiana dotyczy rozdziałów 1, 2 i 12).

Referendum lokalne to wyrażenie przez członków wspólnoty samorządowej w drodze głosowania swojej woli co do sposobu rozstrzygnięcia sprawy jej dotyczącej. Referendum takie może być przeprowadzone na wniosek mieszkańców. W praktyce życia politycznego Polski, referenda lokalne dotyczyły przede wszystkim prób zdjęcia z urzędu prezydenta, burmistrza lub wójta. Zgodnie z prawem dotyczyć mogą jednak spraw tak istotnych jak np. samoopodatkowanie się mieszkańców gminy.

4.3. Wybory w Polsce

Wybory są istotą demokracji pośredniej. Pozwalają one na wyłonienie przedstawicieli, którzy mają w imieniu suwerena realizować zadania z zakresu władzy publicznej. Wybory w Polsce obecnie przeprowadza się dla wyboru Prezydenta RP, posłów na Sejm i senatorów, posłów do Parlamentu Europejskiego, a także radnych sejmików województw, rad powiatów i gmin oraz prezydentów lub burmistrzów miast i wójtów. Kompleksową regulacją prawną określającą sposób przeprowadzenia poszczególnych wyborów w Polsce jest kodeks wyborczy. Zawiera on przepisy dotyczące przeprowadzania wyborów parlamentarnych, wyborów prezydenckich, wyborów samorządowych i wyborów do Parlamentu Europejskiego, przepisy o warunkach ich ważności i przepisy karne za wykroczenia i niektóre przestępstwa popełnione przeciwko wyborom. Kodeks wszedł w życie w dniu 1 sierpnia 2011 roku.

Wybory prezydenckie odbywają się co 5 lat na zarządzenie marszałka Sejmu, chyba że z jakiegoś powodu (głównie z powodu śmierci lub rezygnacji z urzędu prezydenta) kadencja prezydenta zakończy się szybciej. Ta sama osoba może sprawować urząd prezydenta jedynie przez dwie kadencje. Bierne prawo wyborcze przysługuje wszystkim obywatelom Polski, którzy ukończyli 35 lat, nie są pozbawieni praw wyborczych do Sejmu i zbiorą przynajmniej 100 000 podpisów osób popierających ich kandydaturę. Czynne prawo wyborcze posiadają wszyscy pełnoletni obywatele Polski, również ci zamieszkali na stałe za granicą.

Wybory parlamentarne odbywają się co 4 lata, chyba że kadencja Sejmu zostanie skrócona. Wybory do Sejmu odbywają się jako powszechne, równe, bezpośrednie, proporcjonalne, w głosowaniu tajnym. Bierne prawo wyborcze (możliwość bycia wybranym) posiada każdy obywatel, cieszący się pełnią praw oraz mający ukończone lat 21. Czynne prawo po ukończeniu lat 18.

Wybory do Senatu odbywają się zawsze równocześnie z wyborami do Sejmu. Wybory do Senatu przeprowadzane są w okręgach jednomandatowych, tym samym są to wybory większościowe, a nie proporcjonalne. Bierne prawo wyborcze przysługuje po ukończeniu 30 lat.

Wybory do europarlamentu odbywają się co 5 lat. Wybory mają charakter proporcjonalny. Bierne prawo wyborcze, podobnie jak w przypadku wyborów do Sejmu przysługuje po ukończeniu 21 lat, przy czym dla kandydowania trzeba od co najmniej 5 lat zamieszkiwać Polskę i być obywatelem któregośkolwiek państwa członkowskiego.

Wybory samorządowe odbywają się co 5 lat. Wybory przeprowadzane są o rad gmin i powiatów oraz sejmików wojewódzkich. Ponadto wybierani są wójtowie, burmistrzowie i prezydenci miast. Sposób przeprowadzenia wyborów zależy od rodzaju i większości gminy. W gminach mających do 20 000 mieszkańców wybory radnych odbywają się według ordynacji większościowej, w systemie większości względnej (w okręgach jednomandatowych), natomiast w pozostałych gminach, a także w powiatach i województwach – według systemu proporcjonalnego, w którym głosy wyborców przelicza się na mandaty według reguły d'Hondta. W tego typu wyborach zarówno czynne jak i bierne prawo wyborcze przysługuje po ukończeniu lat 18.

4.4. Władza ustawodawcza

Władza ustawodawcza sprawowana jest w Polsce przez Sejm i Senat. Pierwsza z izb parlamentu, czyli Sejm, składa się z 460 posłów, wybieranych w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich i proporcjonalnych, w głosowaniu tajnym. Kadencja Sejmu, zgodnie z Konstytucją, trwa 4 lata. Biegnie od dnia pierwszego posiedzenia nowo wybranego Sejmu i trwa do dnia poprzedzającego dzień zebrań się Sejmu następnej kadencji. Zakończenie kadencji może także nastąpić w wyniku jej skrócenia przez Prezydenta. Po pierwsze obowiązkowo, jeżeli procedura zasadnicza powoływania Rady Ministrów oraz obie procedury rezerwowe zakończą się fiaskiem. Po drugie, fakultatywnie (nieobowiązkowo), jeżeli Prezydent, w ciągu 4 miesięcy od dnia przedłożenia projektu ustawy budżetowej Sejmowi przez Radę Ministrów, nie otrzyma jej do podpisu (na wydanie postanowienia w tej sprawie przysługuje głowie państwa czas 14 dni). Obradom Sejmu przewodniczy Marszałek Senatu. Jest on nazywany drugim najważniejszym urzędnikiem w państwie, gdyż w razie opróżnienia urzędu prezydent zaczyna sprawować obowiązki prezydenta do czasu przeprowadzenia wyborów.

Senat składa się ze 100 senatorów wybieranych w wyborach powszechnych, bezpośrednich i w głosowaniu tajnym, w jednomandatuowych okręgach wyborczych na czteroletnią kadencję, rozpoczynającą się i kończącą wraz z kadencją Sejmu (jeśli kadencja Sejmu zostanie skrócona, skróceniu ulega także kadencja Senatu). W przypadku wygaśnięcia mandatu Prezydent RP zarządza wybory uzupełniające. Obradom Senatu przewodniczy Marszałek Senatu. Marszałek Senatu jest tą osobą w Państwie, która w przypadku wcześniejszego opróżnienia urzędu Prezydenta zastępuje go, gdy nie może tego zrobić Marszałek Sejmu.

Najistotniejszą funkcją władzy ustawodawczej jest wykorzystywanie inicjatywy ustawodawczej oraz procedowanie projektów nowego prawa powszechnie obowiązującego. W Polsce prawo inicjatywy ustawodawczej przysługuje:

- Prezydentowi RP;
- Senatowi (jako całej izbie);

- Radzie Ministrów;
- posłom, przy czym Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej wymaga, by projekt był zgłoszony przez grupę 15 posłów lub poselską komisję sejmową;
- grupie co najmniej 100 tysięcy obywateli mających prawo wybierania do Sejmu – obywatelska inicjatywa ustawodawcza

4.5. Władza wykonawcza

Władza wykonawcza dzielona jest w Polsce pomiędzy Prezydenta oraz Radę Ministrów z Prezesem Rady Ministrów (premierem) na czele. Tym samym w Polsce realizowane jest zjawisko tzw. podwójnej egzekutywy.

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej to zgodnie z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej najwyższy przedstawiciel polskich władz, gwarant ciągłości władzy państwowej, najwyższy organ państwa w zakresie władzy wykonawczej, czuwa nad przestrzeganiem postanowień i przepisów Konstytucji, zwierzchnik Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Jego kadencja trwa 5 lat i wybierany jest w wyborach powszechnych. Bierne prawo wyborcze przysługuje obywatelom cieszącym się pełnią praw obywatelskich, którzy ukończyli 35 rok życia.

Prezydent co do zasady wydaje akty, które wymagają dla swojej ważności kontrasygnaty, tj. dodatkowego podpisu Prezesa Rady Ministrów. Kontrasygnata powoduje nie tylko to, że akt nabiera mocy, ale również powoduje zdjęcie odpowiedzialności z Prezydenta przez osobę kontrasygnującą. Głowa państwa polskiego posiada również pakiet uprawnień, które może realizować bez udziału Prezesa Rady Ministrów i jego kontrasygnat. Są to tzw. prerogatywy prezydenckie. Do prerogatyw Prezydenta zalicza się:

- zarządzania wyborów do Sejmu i Senatu,
- zwoływania pierwszego posiedzenia nowo wybranych Sejmu i Senatu,
- skracania kadencji Sejmu w przypadkach określonych w Konstytucji,
- inicjatywy ustawodawczej,
- zarządzania referendum ogólnokrajowego,

- podpisywania albo odmowy podpisania ustawy,
- zarządzania ogłoszenia ustawy oraz umowy międzynarodowej w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej,
- zwracania się z orędziem do Sejmu, do Senatu lub do Zgromadzenia Narodowego,
- wniosku do Trybunału Konstytucyjnego,
- wniosku o przeprowadzenie kontroli przez Najwyższą Izbę Kontroli,
- desygnowania i powoływania Prezesa Rady Ministrów,
- przyjmowania dymisji Rady Ministrów i powierzania jej tymczasowego pełnienia obowiązków,
- wniosku do Sejmu o pociągnięcie do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu członka Rady Ministrów,
- odwoływania ministra, wobec którego Sejm wyraził wotum nieufności,
- zwoływania Rady Gabinetowej,
- nadawania orderów i odznaczeń,
- powoływania sędziów,
- stosowania prawa łaski,
- nadawania obywatelstwa polskiego i wyrażania zgody na zrzeczenie się obywatelstwa polskiego,
- powoływania Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego,
- powoływania Prezesa i Wiceprezesa Trybunału Konstytucyjnego,
- powoływania Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego,
- powoływania prezesów Sądu Najwyższego oraz wiceprezesów Naczelnego Sądu Administracyjnego,
- wniosku do Sejmu o powołanie Prezesa Narodowego Banku Polskiego,
- powoływania członków Rady Polityki Pieniężnej,
- powoływania i odwoływania członków Rady Bezpieczeństwa Narodowego,

- powoływania członków Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji,
- nadawania statutu Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej oraz powoływania i odwoływania Szefa Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej,
- wydawania zarządzeń na zasadach określonych w art. 93,
- zrzeczenia się urzędu Prezydenta Rzeczypospolitej.

Zgodnie z Konstytucją RP rząd, tj. Rada Ministrów składa się z Prezesa Rady Ministrów (premiera) oraz ministrów. Wszyscy oni są powoływani przez Sejm i przed nim odpowiadają. Oznacza to, że Sejm może w każdej chwili uchwalić wotum nieufności i zdjąć z urzędu ministra czy też premiera.

Powoływanie rządu jest procesem wieloetapowym. Główną rolę odgrywają w nim Prezydent i Sejm. Inicjatywa wychodzi od Prezydenta, który wskazuje kandydata na premiera. Ten zaś w ciągu 14 dni kompletuje skład całego rządu. Przedstawia także Sejmowi program działania swojego rządu w tzw. exposé oraz zwraca się do Sejmu o udzielenie mu i jego rządowi wotum zaufania. Wotum zaufania jest uchwalane przez Sejm bezwzględną większością głosów. Jeśli rząd otrzyma wotum zaufania wówczas rozpoczyna działanie. Jeśli wotum zaufania nie zostanie uchwalone w ciągu 14 dni, to Sejm musi wskazać kandydata na premiera. Nowy premier wygłasza w Sejmie exposé oraz zwraca się z prośbą o uchwalenie wotum zaufania dla swojego rządu. W takiej sytuacji możliwe są dwa alternatywne rozwiązania. W przypadku uchwalenia wotum zaufania, rząd rozpoczyna działalność, jeśli jednak do tego nie dojdzie, rząd nie powstaje, a inicjatywa powraca do Prezydenta. Prezydent wskazuje kandydata na premiera. Ten powołuje rząd i występuje przed Sejmem, przedstawiając program. Sejm musi mu udzielić wotum zaufania większością zwykłą. W przypadku, gdy do tego nie dojdzie, czyli nowy rząd nie uzyska poparcia Sejmu, Prezydent rozwiązuje parlament i skraca kadencję Sejmu, zarządzając nowe wybory parlamentarne.

4.6. Samorząd terytorialny

Samorząd jest to organizacja przymusowa powołana dla celów realizacji części zadań przynależnych władzy publicznej, które w innym wypadku realizowane byłyby przez organy centralne. Istnienie samorządu jest więc sposobem na podzielenie władzy publicznej pomiędzy kilka ośrodków – innych niż ośrodek centralny. Tym samym istnienie samorządu jest cechą charakterystyczną systemów zdecentralizowanych. Co do zasady wyróżnić można dwa rodzaje samorządów. Pierwszy z nich to samorząd terytorialny, którego członkami są wszystkie osoby zamieszkujące określone terytorium, np. samorząd gminy tworzą wszyscy mieszkańcy danej gminy. Drugi z nich to samorząd zawodowy, którego członkami (również przymusowo) są wszystkie osoby wykonujące dany zawód, np. adwokacji, radcowie prawni, diagnostów laboratoryjni czy aptekarze. Szczególnym rodzajem samorządu zawodowego jest samorząd studencki, który (na poszczególnych uczelniach) tworzą wszyscy studenci danej szkoły wyższej. Potocznie (błędnie) utożsamia się samorząd z organami samorządu, jak np. radą gminy, burmistrzem, okręgową radą lekarską czy zarządem samorządu studentów.

W Polsce decentralizacja i powołanie samorządu doprowadziło do wydzielenia gmin, powiatów oraz województw. Przy czym te ostatnie są zarówno jednostkami, w ramach których funkcjonują organy władzy centralnej (województwie), jak i władzy samorządowej (sejmik wojewódzki). Jedynie samorządowymi jednostkami są gminy z radą gminy, wójtem, burmistrzem lub prezydentem miasta oraz powiaty z radą powiatu. Poszczególne jednostki samorządu terytorialnego mogą również tworzyć związki, np. związki gmin.

4.7. Sądy i trybunały

Władza sądownicza sprawowana jest w Polsce przez sądy i trybunały. Sądy zorganizowane są w ramach systemu sądownictwa powszechnego i wojskowego z Sądem Najwyższym oraz systemu sądownictwa administracyjnego. Każdy z systemów sądownictwa realizuje zasadę dwuinstancyjności procesu. Konstytucja RP ustanowiła również

Trybunał Stanu oraz Trybunał Konstytucyjny, jako szczególne instytucje strzegące porządku prawnego w państwie.

Sądami powszechnymi są sądy rejonowe, okręgowe i apelacyjne. Sądem pierwszej instancji dla spraw mniejszej wagi pozostają sądy rejonowe, w sprawach większej wagi sądy okręgowe. Katalog spraw podejmowanych bezpośrednio przez te ostatnie odnaleźć można w poszczególnych kodeksach. Zgodnie z art. 25 § 1 Kodeksu Postępowania Karnego (KPK) będą to zbrodnie określone w Kodeksie Karnym (KK), występki określone w rozdziałach XVI i XVII KK oraz wyliczone inne występki jak: zamach na jednostkę Sił Zbrojnych RP, nieumyślne spowodowanie katastrofy typu kwalifikowanego, dzieciobójstwo. Zgodnie z art. 17 Kodeksu Postępowania Cywilnego (KPC) będą to sprawy o:

- prawa niemajątkowe i łącznie z nimi dochodzone roszczenia majątkowe oprócz spraw o ustalenie lub zaprzeczenie pochodzenia dziecka, o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa oraz o rozwiązanie przysposobienia;
- ochronę praw autorskich i pokrewnych, jak również dotyczących wynalazków, wzorów użytkowych, wzorów przemysłowych, znaków towarowych, oznaczeń geograficznych i topografii układów scalonych oraz o ochronę innych praw na dobrach niematerialnych;
- roszczenia wynikające z prawa prasowego;
- prawa majątkowe, w których wartość przedmiotu sporu przewyższa siedemdziesiąt pięć tysięcy złotych, oprócz spraw o alimenty, o naruszenie posiadania, o ustanowienie rozdzielności majątkowej między małżonkami, o uzgodnienie treści księgi wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym oraz spraw rozpoznawanych w elektronicznym postępowaniu upominawczym;
- wydanie orzeczenia zastępującego uchwałę o podziale spółdzielni;
- uchylenie, stwierdzenie nieważności albo o ustalenie nieistnienia uchwał organów osób prawnych lub jednostek organizacyjnych niebędących osobami prawnymi, którym ustawa przyznaje zdolność prawną;
- zapobieganie i zwalczanie nieuczciwej konkurencji;

- odszkodowanie z tytułu szkody wyrządzonej przez wydanie prawomocnego orzeczenia niezgodnego z prawem.

System sądów wojskowych zawiera w sobie sądy garnizonowe i okręgów wojskowych.

Sąd Najwyższy (SN) jest spoiwem systemu sądownictwa powszechnego i wojskowego – nie jest jednak uznawany, jako bezpośredni członek, któregośkolwiek z nich. Pozostaje instytucją szczególną, tak samo jak postępowania przed nim toczące się. Powoływany jest on do:

- sprawowania nadzoru nad działalnością sądów powszechnych i wojskowych w zakresie orzekania (art. 183 ust. 1 Konstytucji RP), poprzez:
 - rozpoznawanie kasacji oraz innych środków odwoławczych;
 - podejmowanie uchwał rozstrzygających zagadnienia prawne;
- rozpoznawania protestów wyborczych oraz stwierdzania ważności wyborów do Sejmu i Senatu oraz wyboru Prezydenta, a także ważności referendum ogólnokrajowego i referendum konstytucyjnego;
- rozstrzygania nadzorczego w stosunku do samorządów zawodowych: adwokatów, radców prawnych oraz notariuszy;
- opiniowania ustaw i innych aktów normatywnych;
- rozpatrywanie skarg kasacyjnych na orzeczenia Trybunału do Spraw Sportu przy PKOl.

Może on również zostać zobowiązany w drodze ustawy do wykonywania innych czynności.

Organami Sądu Najwyższego są:

- Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego;
- Prezesi Sądu Najwyższego;
- Izby Cywilnej;
- Izby Karnej;
- Izby Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych;
- Izby Wojskowej;
- Zgromadzenie Ogólne Sędziów Sądu Najwyższego;

- zgromadzenia sędziów izb Sądu Najwyższego (dla każdej z izb);
- Kolegium Sądu Najwyższego.

Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego powoływany jest przez prezydenta na sześcioletnią kadencję spośród dwóch kandydatów - sędziów Sądu Najwyższego - przedstawionych przez Zgromadzenie Ogólne Sędziów Sądu Najwyższego. W sprawowaniu funkcji istnieje ograniczenie dwóch następujących bezpośrednio po sobie kadencji.

Sądownictwo administracyjne realizuje zasadę dwuinstancyjności od momentu wprowadzenia **Wojewódzkich Sądów Administracyjnych (WSA)** jako sądów pierwszej instancji. Wcześniej jedynym sądem administracyjnym dla całej Polski był **Naczelny Sąd Administracyjny (NSA)**. Organami Naczelnego Sądu Administracyjnego są:

- Prezes Naczelnego Sądu Administracyjnego;
- Zgromadzenie Ogólne Sędziów Naczelnego Sądu Administracyjnego;
- Kolegium Naczelnego Sądu Administracyjnego.

Trybunał Konstytucyjny (TK) jest instytucją powołaną do realizacji zadań związanych z sądownictwem konstytucyjnym w Polsce. Jego podstawowym zadaniem jest kontrola zgodności norm prawa niższego rzędu z normami wyższego rzędu – Konstytucją i niektórymi umowami międzynarodowymi. Sprowadza to Trybunał Konstytucyjny do pozycji sądu prawa czy też sądu nad prawem. Jego szczegółowymi kompetencjami są:

- orzekanie w sprawach zgodności ustaw i umów międzynarodowych z konstytucją;
- orzekanie w sprawach zgodności ustaw z ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi, których ratyfikacja wymagała uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie;
- orzekanie w sprawach zgodności przepisów prawa wydawanych przez organy państwowe z konstytucją, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi i ustawami;
- rozpatrywanie skarg konstytucyjnych;
- rozstrzyganie sporów kompetencyjnych pomiędzy centralnymi konstytucyjnymi organami państwa;

- orzekanie o zgodności z konstytucją celów lub działalności partii politycznych;
- rozstrzyganie o przejściowej niemożności sprawowania urzędu przez Prezydenta Rzeczypospolitej na wniosek Marszałka Sejmu i powierzaniu Marszałkowi Sejmu tymczasowego wykonywania obowiązków Prezydenta Rzeczypospolitej;
- rozpatrywanie pytań prawnych skierowanych przez sądy.

Trybunał Konstytucyjny nie może dokonywać kontroli norm z własnej inicjatywy. Kontrola każdorazowo następuje z inicjatywy podmiotu zewnętrznego. Wyróżniamy kontrolę prewencyjną, która zainicjowana może być jedynie przez prezydenta (odnosi się jedynie do ustaw przedstawionych mu do podpisu) oraz następczą, co do której inicjatywa jest powszechna.

Skład orzekający w określonej kategorii spraw jest różny. Trybunał Konstytucyjny może orzekać w trzech różnych rodzajach składu sędziowskiego. Po pierwsze w **pełnym składzie** w sprawach:

- sporów kompetencyjnych pomiędzy centralnymi konstytucyjnymi organami państwa;
- o stwierdzenie przeszkody w sprawowaniu urzędu przez Prezydenta Rzeczypospolitej oraz o powierzeniu Marszałkowi Sejmu tymczasowego wykonywania obowiązków Prezydenta Rzeczypospolitej;
- zgodności z Konstytucją celów lub działalności partii politycznych;
- z wniosku Prezydenta Rzeczypospolitej o stwierdzenie zgodności ustawy z konstytucją przed jej podpisaniem lub umowy międzynarodowej przed jej ratyfikacją,
- o szczególnej zawiłości, z inicjatywy prezesa trybunału lub gdy z wnioskiem o rozpoznanie zwróci się skład orzekający wyznaczony do rozpoznania danej sprawy, albo w sprawach, w których szczególna zawiłość wiąże się z nakładami finansowymi nie przewidzianymi w ustawie budżetowej, a w szczególności, gdy skład orzekający zamierza odstąpić od poglądu prawnego wyrażonego w orzeczeniu wydanym w pełnym składzie.

Rozpoznanie sprawy w pełnym składzie oznacza udział, co najmniej dziewięciu sędziów trybunału. W takim przypadku rozprawie przewodniczy prezes lub wiceprezes trybunału, a w razie przeszkód w przewodniczeniu przez te osoby ten sędzia, który jest najstarszy wiekiem.

Po drugie w składzie pięciu sędziów w sprawach:

- zgodności ustaw albo ratyfikowanych umów międzynarodowych z konstytucją,
- zgodności ustaw z umowami międzynarodowymi, których ratyfikacja wymaga uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie,

W końcu w składzie trzech sędziów w sprawach:

- zgodności innych aktów normatywnych z konstytucją, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi i ustawami;
- zażaleń na odmowę nadania biegu wnioskowi o stwierdzenie zgodności aktu normatywnego z konstytucją, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi lub ustawami oraz skargom konstytucyjnym;
- wyłączenia sędziego.

Sędziów do składu orzekającego (pięcio- lub trzyosobowego), w tym również przewodniczącego składu i sędziego sprawozdawcę po uwzględnieniu kolejności wpływu spraw, wyznacza Prezes Trybunału.

Zarówno prezesa jak i wiceprezesa Trybunału Konstytucyjnego powołuje Prezydent RP spośród dwóch kandydatów przedstawionych na każde z tych stanowisk przez Zgromadzenie Ogólne Sędziów Trybunału.

Trybunał Stanu (TS) konstytucyjny organ, którego podstawowe zadanie polega na egzekwowaniu odpowiedzialności najwyższych organów i urzędników państwowych za naruszenie Konstytucji lub ustaw, w związku z zajmowanym stanowiskiem lub w zakresie swojego urzędowania, jeśli czyn ten nie wyczerpuje znamion przestępstwa oraz – w przypadku Prezydenta - za przestępstwa (w tym skarbowe).

Art. 198 Konstytucji zawiera w sobie katalog osób, które mogą zostać postawione przed Trybunałem Stanu. Są to:

- Prezydent RP – za naruszenie Konstytucji RP lub ustaw oraz za przestępstwa. Trybunał Stanu jest jedynym sądem właściwym w przypadku głowy państwa;
- premier i ministrowie – za naruszenie Konstytucji lub ustawy oraz za przestępstwa związane z pełnioną przez nich funkcją,
- prezes NBP – za naruszenie konstytucji lub ustawy,
- prezes NIK – za naruszenie konstytucji lub ustawy,
- członkowie KRRiT – za naruszenie konstytucji lub ustawy,
- kierownicy ministerstw – za naruszenie konstytucji lub ustawy,
- Naczelnym dowódca sił zbrojnych – za naruszenie konstytucji lub ustawy,
- posłowie i senatorowie – za naruszenie zakazu prowadzenia działalności gospodarczej, która polega na osiąganiu korzyści majątkowych ze Skarbu Państwa oraz za naruszenie zakazu nabywania majątku ze Skarbu Państwa lub samorządu terytorialnego.

W stan oskarżenia przed Trybunałem Stanu postawić mogą powyższe osoby jedynie: Zgromadzenie Narodowe (prezydenta), Sejm (premier i członkowie Rady Ministrów, prezesi NBP, NIK, członkowie KRRiT i Naczelnym dowódca sił zbrojnych) lub Senat (senatorowie).

Art. 199 Konstytucji stanowi, że Trybunał Stanu składa się z przewodniczącego, którym jest z urzędu Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego, dwóch zastępców przewodniczącego i 16 członków wybieranych przez Sejm spoza grona posłów i senatorów na czas kadencji Sejmu. Zastępcy przewodniczącego trybunału oraz co najmniej połowa członków Trybunału Stanu powinni mieć kwalifikacje wymagane do zajmowania stanowiska sędziego.

Szczególną instytucją, która nie realizuje wymiaru sprawiedliwości, jednak ma wpływ na sposób funkcjonowania władzy sądowniczej jest **Krajowa Rada Sądownictwa**. Jest to konstytucyjny organ państwa składający się z 25 członków wybieranych na czteroletnią kadencję: Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego, Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego oraz Ministra Sprawiedliwości (wchodzi w skład KRS z urzędu, na czas sprawowania funkcji), jednej osoby powołanej przez

Prezydenta Rzeczypospolitej, piętnastu członków wybranych spośród sędziów: Sądu Najwyższego (dwóch), sądów apelacyjnych (dwóch), sądów administracyjnych (dwóch), sądów okręgowych (ośmiu) i sądów wojskowych (jeden), czterech członków wybranych przez Sejm spośród posłów oraz dwóch członków wybranych przez Senat spośród senatorów.

Krajowa Rada Sądownictwa podejmuje uchwały dotyczące aktów prawnych regulujących ustrój władzy sądowniczej, powoływania Prokuratora Generalnego, powoływania sędziów, spraw dyscyplinarnych oraz sprawozdania z działalności. Ostatnie przedstawia do Sejmowi, Senatowi i prezydentowi¹.

¹ Dalsze wskazówki bibliograficzne z zakresu prawa konstytucyjnego: Leszek Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, Warszawa 2011; Piotr Winczorek, *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 2007 roku*, Warszawa 2008; *Prawo konstytucyjne. Kompendium*, red. Paweł Ochmann, Maciej Pisz, Ryszard Piotrowski, Warszawa 2014.

Prawo w Rzeczypospolitej Polskiej

5.1. Prawo

Prawo (w ujęciu przedmiotowym) jest jednym z systemów normatywnych, czyli ogólnych, abstrakcyjnych i jednoznacznych dyrektyw postępowania, które powstały w związku z istnieniem i funkcjonowaniem systemu społecznego (np. państwa). Nie jest ono jednak jedynym systemem normatywnym. Wśród najbardziej rozpowszechnionych systemów norm społecznych możemy wskazać również: religijne, moralne, obyczajowe.

Normy w ogólności mogą mieć różnoraki charakter. Możemy wśród nich wyróżnić,

ze względu na stosunek do ludzkiego postępowania:

- normy podstawowe (aktywne) – bezpośrednio decydujące o postępowaniu;
- normy pomocnicze (pasywne) – odnoszące się do biernej obserwacji;

ze względu na okoliczność, czy istnieje jakieś roszczenie (żądanie rodząc powinność):

- normy roszczeniowe;
- normy bezroszczeniowe;

ze względu na źródło (autorytet, z którego wypływają):

- normy autonomiczne – normodawca i adresat jest identyczny (sami na siebie nakładamy normy np. sumienia);
- normy heteronomiczne – normodawca jest zewnętrzny względem adresata¹.

Odnosząc powyższe rozważania do ogółu norm społecznych, możemy wskazać, że dzieli się on w pierwszej kolejności na normy podstawowe i pomocnicze. Podstawowe zaś na bezrozszerzeniowe i rozszerzeniowe. Obie te kategorie dzieli się na heteronomiczne i autonomiczne. Bezrozszerzeniowe heteronomiczne to chociażby nakazy religijne (np. dziesięć przykazań), autonomiczne to np. sumienie. Roszszerzeniowe autonomiczne to np. prawo naturalne, zaś heteronomiczne ulegają dalszemu podziałowi ze względu na autorytet za nimi stojący. Gdy ten można określić jako rangi wyższej niż adresat (np. państwo), mówimy o prawie (ściślej prawie pozytywnym), gdy niższej - o normach obyczajowych.

Tym samym normy prawa, moralności, obyczajowe czy religijne różnią się od siebie ich stosunkiem do ludzkiego postępowania, występowaniem lub brakiem rozszerzenia w nich zawartym, źródłem oraz klasą autorytetu. Wśród nich prawo pozostaje systemem normatywnym podstawowym, autonomicznym, heteronomicznym, za którym stoi autorytet państwa.

Klasyczna (trójczłonowa) koncepcja budowy norm prawnych wskazuje na istnienie: hipotezy, dyspozycji oraz sankcji. W szczególnych przypadkach istnieć mogą jednak normy niezawierające w sobie wszystkich powyższych elementów. **Hipoteza** to treść normy prawnej. Zawiera w sobie określenie warunków, których zaistnienie uzależnia zastosowanie dyspozycji. **Dyspozycja** to zaś wymagany sposób zachowania się adresata. **Sankcja** określa natomiast dolegliwość, jaka spotyka adresata normy w przypadku niezastosowania się do wzorca przedstawionego w dyspozycji, np. „*Kto nie opuszcza zbiegowiska publicznego pomimo wezwania właściwego organu, podlega karze aresztu albo grzywny*”. Sankcja może przyjąć jedną z trzech postaci, tj. represyjnej, egzekucyjnej lub nieważności. Pierwszy rodzaj charakterystyczny

¹ Józef Krukowski, *Wprowadzenie do nauki o państwie i prawie*, Lublin 2004, s. 67.

jest dla prawa karnego („podlega karze...”), drugi administracyjnego, ale i cywilnego (np. przywrócenie stanu zgodnego z prawem), ostatnia związana pozostaje przede wszystkim z prawem cywilnym (np. nieważność testamentu ze względu na brak zachowania formy prawem przewidzianej).

Szczególnymi rodzajami norm prawnych – wyróżnianych na podstawie ich sankcji są: prawo niedoskonałe (łac. *lex imperfecta*), tj. norma pozbawiona jakiejkolwiek sankcji, oraz prawo doskonałe (łac. *lex perfecta*), opatrzone sankcją nieważności.

Konkurencyjną teorią jest **koncepcja norm sprzężonych**. Występują w niej dwie kategorie, tj. **norma sankcjonowana** – hipoteza określająca warunki zachowania się adresata i dyspozycja oraz **norma sankcjonująca** – hipoteza i dyspozycja. W drugim przypadku hipotezą jest brak zachowania adresata zgodnego z nakazem bądź zakazem zawartym w dyspozycji normy sankcjonowanej. Dyspozycja jest tu natomiast właściwą sankcją sprzężonych norm. Teorię norm sprzężonych rozwijał w Polsce m.in. Jerzy Lande². Zjawisko to można prześledzić na przykładzie norm prawa karnego: „kto zabija człowieka podlega karze” – norma sankcjonowana, „sąd wymierza karę” – norma sankcjonująca.

5.2. Koncepcje prawa

Prawo, jako kategoria analityczna oraz pojęcie, jest jednak rozumiane różnie na gruncie konkurujących ze sobą teorii. **Pozytywizm prawniczy** widzi w nim: *zespół norm ustanowionych przez władze państwowe z zachowaniem przewidzianych procedur*. Przedstawicielami tej szkoły myślenia o prawie byli: **John Austin**, **Leon Hart** czy **Georg Jellinek**. **Normatywizm prawniczy** widzi w prawie *dynamiczny system norm kompetencyjnych mających uzasadnienie w normach kompetencyjnych wyższego rzędu zawartych w konstytucji, zaś kompetencje do stanowienia konstytucji mają podstawę w (domyślnej) normie podstawowej*. Twórcą tej szkoły jest **Hans Kelsen**. **Funkcjonalizm prawniczy** widzi system norm prawa jako *czynnik kształtujący*

² Tatiana Chouvin, Tomasz Stawecki, Piotr Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszaw 2011, s. 80–86.

faktyczne zachowanie się ludzi. Przedstawicielami funkcjonalizmu byli: **William James** czy **John Grey**. **Naturalizm prawniczy** (teoria prawa naturalnego) wskazuje zaś, że część norm prawnych istnieje niezależnie od państwa i ma charakter nadrzędny wobec pozytywnistycznych aktów ustawodawcy. Koncepcja ta ma swoje dwa oblicza: religijne (np. **Tomasz z Akwinu**) i laickie (np. **Leon Fuller**). Prócz tych szkół czy teorii prawa istnieją również inne jak: kulturowa, psychologiczna, marksistowska czy realistyczna³.

Poza powyższymi teoriami istnieje również, zakorzeniona w nauce o prawie, koncepcja prawa w znaczeniu prawniczym. Nawiązuje ona bezpośrednio do wywodu zaprezentowanego na początku. Przez prawo rozumie się: *zespół reguł ustanowionych bądź uznanych przez odpowiednie organy państwa, wobec których posłuszeństwo zapewnione bywa w ostateczności poprzez przymus państwowy.*

5.3. Systemy prawa

Porządki prawne poszczególnych państw można co do zasady zawrzeć w dychotomii (zupełnym, wyłącznym podziale na dwa zbiory) prawa kontynentalnego i prawa precedensowego. Pierwsze z nich sięga korzeniami antyku i czerpie przede wszystkim z dorobku prawniczego starożytnego Rzymu. Drugi związany jest z anglosaską tradycją germańską i nazywany jest w również *common law* (prawo powszechne).

Polska pozostaje w kręgu państw uznających system kontynentalny. Elementy charakterystyczne tego systemu, związane z dogmatyką prawa to: hierarchia aktów normatywnych, zasada kodyfikacji, a z punktu widzenia aksjologii prawa (myśli prawnej) - zasada jednolitej doktryny. Próba spojrzenia na ten system z perspektywy *law in action* (tego jak faktycznie prawo funkcjonuje) doprowadza do konstatacji o wysokim stopniu sformalizowania procedur, silnym dowartościowaniu prawa formalnego (szczególnie norm procesowych cywilnych) oraz niskim stopniu udziału czynnika społecznego. Oznacza to, że wyroki zapadają w oparciu o prawdę formalną (sądową), tj. tą ustaloną przez sąd na podstawie zebranego materiału dowodowego.

³ Józef Krukowski, *Wprowadzenie do nauki o państwie i prawie*, Lublin 2004, s. 71–83.

System kontynentalny stawia więc pewność prawa i praworządność przed jego elastycznością i zasadą słuszności.

System precedensowy opiera się na normach tworzonych w drodze wyroków sądowych. Choć regulacje kodeksowe (w szczególności w zakresie prawa karnego) są również spotykane. Orzeczenia sądów, inaczej niż w prawie kontynentalnym stanowią przepisy prawa powszechnie obowiązującego. Precedens *common law* zawiera w sobie dwa odmienne jakościowo elementy:

- *ratio decidendi* – wiążące propozycje rozstrzygnięcia kwestii,
- *obiter dictum* – propozycje rozstrzygnięcia niemające kluczowego znaczenia dla sprawy.

Pierwszy element wiąże na przyszłość zarówno sądy niższej instancji, jak i wydające daną propozycję sądy drugiej instancji. Nie wiąże jednak co do zasady sądu najwyższego. Szczegółowe regulacje w tym zakresie są jednak odmienne w poszczególnych krajach. Drugi element stanowi jedynie wskazówki, co do sposobu rozstrzygnięcia. Z punktu widzenia aksjologii prawa system precedensowy nie jest jednolity i poszczególne rozstrzygnięcia sądowe mogą odwoływać się do różnych doktryn.

Ponownie zwracając się w kierunku *law in action* możemy zauważyć, że zmiana w prawie stanowionym nie jest w ogóle potrzebna, by zmienić całą linię orzeczniczą. Najwięcej przykładów zmiennej aksjologii (systemu wartości), która stała za poszczególnymi orzeczeniami sądowymi dostarcza dziewiętnastowieczna jurysprudencja Sądu Najwyższego USA. W zależności od składu orzekającego różnie rozpatrywana była kwestia podmiotowości niewolnika. Również XX wiek, w którego pierwszej połowie system segregacji rasowej był konstytucyjny, a w drugiej już nie, dostarcza ciekawych przykładów dużej zmienności orzecznictwa. System precedensowy stawia zasady elastyczności prawa i słuszności w ferowaniu wyroków przed pewnością prawa i praworządnością.

Choć Polska i większość państw Unii Europejskiej zorganizowała swój system prawny w formie kontynentalnej, to pewna odmiana prawa precedensowego nabiera dla nas coraz większej wagi. Specyfika procesu prawodawczego Unii Europejskiej oraz związana z nim potrzeba szukania kompromisu spowodowała, że wiele kwestii wręcz

fundamentalnych pozostało do rozpatrzenia Trybunałowi Sprawiedliwości Unii Europejskiej.

5.4. Norma prawna

Normy prawne wydobywane są z przepisów prawa. Nim jednak zapoznamy się z katalogiem źródeł prawa warto przyjrzeć się bliżej, jakie rodzaje norm prawnych wyróżniamy i jak są one zbudowane. Próbując klasyfikować normy możemy odnieść się do trzech kluczowych kryteriów, tj. treści, poziomu skonkretyzowania, zasięgu obowiązywania. Ze względu na pierwsze kryterium wyróżniamy normy **prawa materialnego** (regulują stosunki prawne) oraz normy **prawa formalnego** (odnoszą się do sposobu realizacji stosunków prawnych regulowanych przez pierwsze). Prawo formalne jest określane inaczej prawem procesowym.

Drugie kryterium pozwala wyodrębnić normy **konkretne** (dyspozycja jest wyraźnie sformułowana, co przejawia się wyraźnym wskazaniem sposobu postępowania), **blankietowe** (brak wyraźnej dyspozycji przy równoczesnym powierzeniu jej ustalenia określönemu organowi) i **odsyłające** (brak w ogóle dyspozycji i odesłanie do dyspozycji innej normy).

Przy zastosowaniu trzeciego kryterium wyodrębniamy zaś normy **ogólne** i **zindywidualizowane**. Podział ten ulega pogłębieniu, gdyż może zostać dokonany przy wykorzystaniu **dwóch perspektyw**: **podmiotowej** (zależy od adresata) lub **przedmiotowej** (zależy od przypadków, do których się odnosi). **Stanowisko podmiotowe** wskazuje, że przepisy są ogólne, gdy adresat nie jest zindywidualizowany, zindywidualizowane, gdy jest. Przyjmując perspektywę stanowiska przedmiotowego norma jest ogólna, gdy odnosi się do określonej sytuacji faktycznej („kto przemocą lub podstępem doprowadza inną osobę do niekorzystnego rozporządzenia własnym lub cudzym mieniem”), a zindywidualizowana, gdy odnosi się do konkretnego przypadku („Prezydent Rzeczypospolitej podpisuje ustawę w ciągu”).

Przepisy prawne i normy z nich wywodzone mogą ponadto mieć charakter:

- powszechnie obowiązujących tj. uniwersalnych (łac. *ius universale*) – w tym przypadku obowiązują na całym terytorium państwa;
- partykularnych (łac. *ius particulare*) – w tym przypadku obowiązują na części terytorium państwa.
- względnie obowiązujących (łac. *ius dispositivum*) – w tym przypadku znajdują zastosowanie, gdy adresat normy nie dokonał innej czynności;
- bezwzględnie obowiązujących (łac. *ius cogens*) – w tym przypadku adresat nie ma możliwości innego zachowania się niż wskazuje dyspozycja;
- ogólnych (łac. *lex generalis*) – zakres normowania jest szeroki i stanowi ogólną regułę;
- szczegółowych (łac. *lex specialis*) – stanowi wyjątek od przejętej reguły.

5.5. Zasady prawa i normy kolizyjne

Mnogość przepisów oraz rodzajów norm w nich zawartych wywołuje potrzebę ustanowienia pewnych praktyk w przypadku występowania kolizji (niezgodności treści) między nimi. Doktryna (usankcjonowana tradycją praktyka prawnicza), mająca swoje początki w przepisach prawa rzymskiego, wskazuje na sposoby postępowania – normy kolizyjne. Najważniejsze z nich ujęte zostały w formie paremii (sentencji) prawniczych:

- *Lex posterior derogat legi priori* – przepis późniejszy uchyla moc obowiązującą przepisu wcześniejszego;
- *Lex specialis derogat legi generali* – przepis szczegółowy uchyla ma obowiązującą przepisu ogólnego;
- *Lex posterior generali non derogat legi priori speciali* – przepis późniejszy o charakterze ogólnym nie uchyla prawa wcześniejszego o charakterze szczególnym;
- *Lex superior derogat legi inferiori* - przepis wyższego rzędu uchyla przepis niższego.

Paremie prawieczne nie odnoszą się jednak tylko do kolizji norm, np. sentencja (wyrażająca zakaz retroakcji): *lex retor non agit* – „prawo nie działa wstecz” oznacza, że nowa norma nie odnosi się do stanów faktycznych sprzed wejścia w życie przepisu. Pamiętać należy również, że nie wszystkie zasady prawa zostały ujęte w formie sentencji⁴.

5.6. Źródła prawa w Polsce

Normy prawne zawarte są w przepisach prawa, te zaś stanowią o treści poszczególnych aktów prawnych, które określamy, jako źródła prawa. Artykuł 87 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej wylicza źródła prawa. **Źródłami prawa powszechnie obowiązującego są: konstytucja, ratyfikowane umowy międzynarodowe, ustawy i rozporządzenia.** Aktami prawa powszechnie obowiązującego na obszarze działania organów, które je ustanowiły są zaś akty prawa miejscowego. Źródła prawa mają swój ustalony porządek hierarchiczny. W przypadku niezgodności norm wywodzonych z aktów niższego rządu z aktami wyższego stosuje się odpowiednio normy kolizyjne. Najwyższym aktem prawa Rzeczypospolitej Polskiej jest konstytucja, kolejno ratyfikowane umowy międzynarodowe, następnie ustawy oraz rozporządzenia. Akty prawa miejscowego muszą być natomiast zgodne ze wszystkimi powyższymi.

Szczególnym źródłem prawa powszechnie obowiązującego jest ustanowione w art. 234 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, wydawane w czasie stanu wojennego, w przypadku braku możliwości zebrania się Sejmu, przez Prezydenta Rzeczypospolitej, na wniosek Rady Ministrów **rozporządzenie z mocą ustawy**. Podlega ono jednak zatwierdzeniu na najbliższym posiedzeniu Sejmu.

Prócz źródeł prawa powszechnie obowiązującego istnieją również **źródła prawa wewnętrznego** jak uchwały, zarządzenia, regulaminy, instrukcje, wytyczne, okólniki, statuty, czy decyzje.

⁴ Dalsze wskazówki bibliograficzne z zakresu prawoznawstwa: Józef Krukowski, *Wprowadzenie do nauki o państwie i prawie*, Lublin 2004; Tatiana Chouvin, Tomasz Stawecki, Piotr Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, wydania różne; Leopold Seidler, Henryk Groszyk, Antoni Pieniązek, *Wprowadzenie do nauki o państwie i prawie*, Lublin 2008; Józef Nowacki, Zygmunt Tobor, *Wstęp do prawoznawstwa. Podręcznik*, Warszawa 2012.

Katalog źródeł prawa powszechnie obowiązującego, choć zawarty w Konstytucji RP oraz spełniający wszelkie normy przejrzystości nie jest w pełni zgodny z rzeczywistością prawną. Polska, jako kraj członkowski Unii Europejskiej wprzęgnięta została w system prawa unijnego (przed traktatem z Lizbony – prawa wspólnotowego). Pierwszym problem o charakterze czysto prawnym i odnoszącym się do hierarchicznego katalogu źródeł prawa obowiązującego w Polsce była relacja Konstytucji RP do przepisów wspólnotowych. Raz objawił się on, gdy dopuszczono do wyborów samorządowych obywateli innych państw Unii Europejskiej – dla uniknięcia kolizji norm zastosowano rozszerzającą wykładnię słowa „obywatele” uznając, że chodzi nie tylko o obywateli Polski, ale i innych państw członkowskich. Drugi raz problem kolizji z przepisami konstytucyjnymi objawił się po wprowadzeniu europejskiego nakazu ścigania – dla uniknięcia kolizji norm dokonano rewizji Konstytucji RP (zmiana art. 55 Konstytucji nastąpiła w 2006 roku). Sama siła faktów wystarczyła do przyjęcia w doktrynie postulatu o dwójakiej możliwości eliminacji kolizji przepisów konstytucyjnych i unijnych. Można dokonać tego poprzez nowelizację konstytucji lub wystąpienie z Unii Europejskiej. Problem niezgodności deklarowanego, jako najwyższe prawo Rzeczypospolitej Polskiej aktu normatywnego nie skończył się jednak na tym.

Powaga Konstytucji RP dalej stawiana jest pod znakiem zapytania, gdyż artykuł 87 pozostaje w sprzeczności z faktem bezpośredniego obowiązywania części przepisów unijnych na terytorium RP. Nie wszystkie bowiem dyrektywy zostały włączone do polskiego systemu prawnego poprzez ujęcie ich w ramy ustawowe. Sytuacja ta jest dodatkowo komplikowana orzecznictwem Trybunału Konstytucyjnego stojącego na stanowisku, że to jednak konstytucja (zgodnie z jej artykułem 87) pozostaje nadrzędna względem prawa unijnego – orzeczenie z 11 maja 2005 r., sprawa K 18/04.

5.7. Praworządność

Praworządność (rozumiana, jako rządy prawa) jest zasadą ustrojową, zobowiązującą organy państwa do ścisłego przestrzegania prawa i działania zgodnie z jego normami. Oznacza również konieczność

spełnienia postulatu dobrego prawa (tj. równego dla wszystkich, uznającego podstawowe wolności oraz prawa człowieka i obywatela). Praworządność jest zasadą obecną w większości współczesnych porządków prawnych państw określających się jako demokratyczne.

W warunkach polskich zawiera się w przepisie art. 2 Konstytucji RP, według którego *Rzeczypospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej*. Oznacza to, że każda aktywność organu państwowego musi być oparta na odpowiednich przepisach, państwo nie może działać bez prawnego upoważnienia, dlatego zasadę praworządności utożsamia się z legalizmem. Ma to zabezpieczyć jednostce poszanowanie przyznanych jej praw i ochronić ją przed ewentualną arbitralnością organów administracyjnych.

Na straży przestrzegania zasady praworządności stoją specjalne instytucje. W warunkach polskich są to przede wszystkim Najwyższa Izba Kontroli, Rzecznik Praw Obywatelskich, Trybunał Konstytucyjny. Zostały one powołane do nadzoru działania organów państwa i wpływania na ich działania, gdy te wykraczają poza ramy przewidziane prawem. Pewnymi instrumentami prawnym zapewniającymi praworządność są również określone procedury postępowania przed sądami w sprawach cywilnych, karnych, gospodarczych i administracyjnych. Pozwalają one dochodzić obywatelowi swoich praw, również względem państwa i jego przedstawicieli.

5.8. Niezależność sądów i niezawisłość sędziów

Z postępowaniem sądowym oraz zasadą praworządności łączą się zagadnienia niezależności sądów oraz niezawisłości sędziów. Pierwsza z nich łączy się bezpośrednio z postulatem rozdziału władzy (np. poprzez jej trójpodział) i separacji ich od siebie. Na sposób funkcjonowania sądów w poszczególnych postępowaniach nie mogą mieć wpływu inne organy państwa czy też poszczególne jednostki. Zapewnienie właściwych warunków funkcjonowania sądu pozostaje wobec powyższego jednym z podstawowych zadań państwa.

Niezawisłość sędziów łączy się bezpośrednio z niezależnością sądów – jest jednym z elementów ją zapewniających. Zasada ta oznacza,

że sędziowie rozstrzygając sprawy, podlegają wyłącznie Konstytucji RP i ustawom, nie zaś naciskom i zależnościom z zewnątrz, szczególnie ze strony władzy wykonawczej. Trybunał Konstytucji w wyroku z dnia 24 czerwca 1998 r. (sygn. K. 3/98, OTK ZU 4/1998) wskazał, że elementami konstytucyjnymi niezawisłości sędziów są:

- bezstronność w stosunku do uczestników postępowania;
- niezależność wobec instytucji pozasądowych;
- samodzielność sędziego wobec władz i innych organów sądowych;
- niezależność od wpływu czynników politycznych, zwłaszcza partii politycznych;
- wewnętrzna niezależność sędziego.

Gwarancjami niezawisłości sędziowskiej w Polsce są:

- nieusuwalność sędziów z urzędu;
- nieprzenoszalność (chyba, że za zgodą lub wyrokiem sądu);
- immunitet sędziowski;
- zakaz określonej działalności politycznej (wstępowania do partii, związku zawodowego, prowadzenia działalności publicznej niedającej pogodzić się z zasadami niezależności sądów i niezawisłości sędziów);
- zakaz dodatkowego zatrudniania (nie dotyczy stanowisk naukowych i dydaktycznych oraz zajęć, które nie będą przeszkadzać w pełnieniu funkcji sędziego).

5.9. Gałęzie prawa

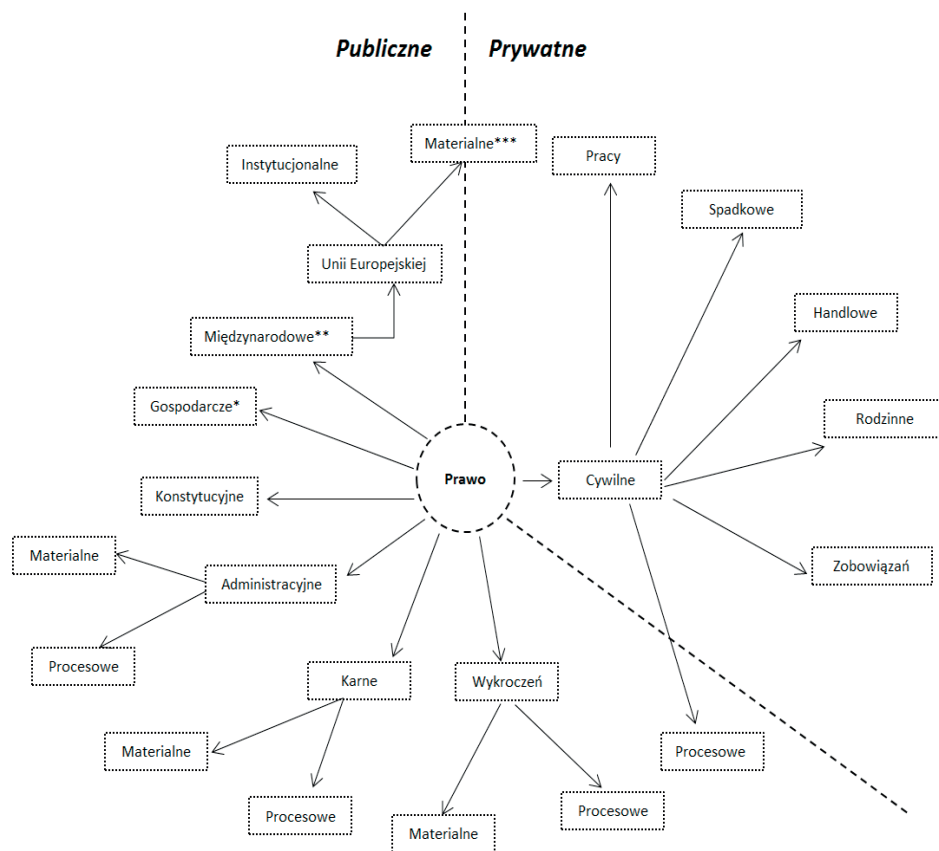
Normy prawa regulują każdą, bądź prawie każdą dziedzinę życia społecznego. Olbrzymia ilość przepisów prawa nie stoi jednak na przeszkodzie, by wydobyć z nich pewne cechy charakterystyczne i według tychże dokonać klasyfikacji. Wytworzone w ten sposób zbiory przepisów prawa normujących powiewną dziedzinę życia społecznego nazywamy gałęziami prawa. Podstawowy podział gałęzi prawa jest dychotomiczny i jest rozróżnieniem na prawo prywatne, które chroni

interesy jednostek, reguluje stosunki osobiste i majątkowe oraz prawo publiczne, które służy ochronie interesów państwa, jako dobra wspólnego wszystkich obywateli, kształtuje ono również stosunki, w których podmioty nie mają równej pozycji względem siebie.

Pierwsza z kategorii – **prawo prywatne** (łac. *ius privatum*) było znane już starożytnym rzymianom. W warunkach polskiego systemu prawnego zawiera w sobie **prawo cywilne** w jego części materialnej. Tym samym składa się m.in. z **prawa pracy, spadkowego, handlowego, rodzinnego i zobowiązań**. Poszczególne przepisy, w szczególności prawa pracy, mogą posiadać charakter norm prawa publicznego, co jest wyrazem ingerencji państwa w sferę prywatną autonomicznych jednostek. W historycznym rozwoju prawo pracy (jako regulujące doniosłą sferę życia społecznego) wyodrębnione zostało jednak jako jedna z gałęzi prawa cywilnego. Prócz katalogu przepisów wywodzących się z krajowych źródeł prawa, w obrębie prawa prywatnego znajdują się również normy wypływające z **materialnego prawa Unii Europejskiej**. Związane jest to z zasadą bezpośredniego stosowania przepisów unijnych w krajach członkowskich.

Prawo publiczne (łac. *ius publicum*) zawiera w sobie znacznie więcej kategorii przepisów niż prawo prywatne – nie oznacza to jednak, że któraś z dwóch podstawowych gałęzi jest istotniejsza. Wśród gałęzi wyrastających w obszarze regulacji sfery publicznej wskazać można na **prawo wykroczeń, karne, administracyjne, konstytucyjne, gospodarcze, międzynarodowe** czy, wyodrębniające się z tego ostatniego, **prawo Unii Europejskiej (prawo unijne) – instytucjonalne i materialne**. Pamiętać należy ponadto, że w obrębie prawa publicznego znajduje się ogół przepisów prawa formalnego. Stąd, o czym nie zawsze pamiętamy, prawo cywilne procesowe również pozostaje prawem publicznym. Dzieje się tak, pomimo występowania elementów prawa prywatnego (np. mediacji, ugody). Mimo że prawo cywilne powołane jest do ochrony interesu prywatnego, to normy procesowe odnoszą się już do sposobu zapewnienia ładu w sferze publicznej oraz angażują aparat państwowy do przywrócenia stosunków zapewniających pewność obrotu, bezpieczeństwo czy też porządek.

Schemat 1 - Gałęzie Prawa

* wskazanie dotyczy prawa publicznego gospodarczego (PPG);

** z prawa międzynarodowego wyrasta prawo Unii Europejskiej, to ostatnie nie jest jednak jedynym zbiorem przepisów prawa międzynarodowego;

*** przepisy prawa materialnego Unii Europejskiej wpływają zarówno na kształtowanie pozycji jednostki względem państwa jak i jednostek pomiędzy sobą np. w obszarze zatrudnienia; prawo materialne Unii Europejskiej nie zaburza jednak dychotomii, gdyż można wskazać na zbiór przepisów z katalogu prawa prywatnego i publicznego – powyższy schemat jest jedynie uproszczeniem.

Źródło: opracowanie własne.

W warunkach polskiego systemu prawnego prawie wszystkie podstawowe gałęzie prawa publicznego i prywatnego posiadają swoje zbiory kodeksowe. Co więcej, posiadają osobne kodeksy prawa formalnego i materialnego. Pamiętać jednak należy, że kodeksy nie zawsze są wyczerpującymi źródłami prawa w obrębie danej gałęzi. W szczególności przepisy prawa karnego rozsiane są po wielu ustawach w rozdziałach tytułowanych zazwyczaj „przepisy karne”. Na wykaz kodeksów obowiązujących w Polsce składają się:

w obrębie prawa materialnego:

- kodeks cywilny,
- kodeks karny skarbowy,
- kodeks karny,
- kodeks morski,
- kodeks pracy,
- kodeks rodzinny i opiekuńczy,
- kodeks spółek handlowych,
- kodeks wyborczy,
- kodeks wykroczeń,

w obrębie prawa formalnego:

- kodeks karny wykonawczy,
- kodeks postępowania administracyjnego,
- kodeks postępowania cywilnego,
- kodeks postępowania karnego,
- kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia.

5.10. Prawo cywilne

Prawo cywilne (łac. *ius civile*) jest gałęzią prawa prywatnego (w istocie jego trzonem). Normy prawa dla niego charakterystyczne obejmują regulacje pomiędzy podmiotami prawa prywatnego, tj. osobami fizycznymi i osobami prawnymi. Normy prawa cywilnego wyróżniają się spośród innych norm prawnych tym, że regulują stosunki między autonomicznymi podmiotami (niekiedy określanymi jako

równorzędne – choć nie jest to w pełni odzwierciedlające stan rzeczy-wisty stwierdzenie). Oznacza to, że nie występuje charakterystyczny dla prawa publicznego (np. administracyjnego) stosunek podporządkowania jednego podmiotu innemu. Zasada autonomiczności podmiotów oznacza, że samodzielnie kształtują one relacje między sobą, nie mniej państwo wprowadza w drodze ustawy pewne rozwiązania modelowe. Związane jest to z wyznaczaniem ogólnych granic autonomii podmiotów, tak by uwzględniać interes powszechny⁵.

Prawo cywilne prócz swojej części ogólnej – tj. kluczowych i fundamentalnych regulacji składających się na pierwszą księgę **Kodeksu Cywilnego (KC)** – zawiera w sobie działy, które normują istotne obszary życia społecznego. Poniżej przyjrzymy się bliżej stanowiącym rodzinę prawa cywilnego: prawu rzeczowemu, zobowiązań, spadkowemu, rodzinnemu i handlowemu. W toku wywodu zaprezentowane zostaną podstawowe instytucje każdego ze wskazanych działów. Osobnej analizie poddane zostanie prawo cywilne formalne – postępowanie cywilne, którego przepisy zawarte zostały w **Kodeksie Postępowania Cywilnego (KPC)**.

Dział, jakim jest **prawo rzeczowe**, reguluje powstanie, treść, zmianę i ustanie prawa własności i innych praw do rzeczy (praw rzeczowych). Wyjątkowo reguluje również prawa nie do rzeczy – jak użytkowanie prawa. Przepisy prawa rzeczowego mają charakter bezwzględny, oznacza to, że są skuteczne *erga omnes* (wobec wszystkich). Każdy podmiot jest związany tymi przepisami, np. co do własności danego przedmiotu przez określoną osobę fizyczną. Cechą charakterystyczną polskiej regulacji prawa rzeczowego jest zamknięcie katalogu praw rzeczowych (zasada *numerus clausus* praw rzeczowych). Na katalog ten składają się: własność, użytkowanie wieczyste, użytkowanie, służebność, zastaw, hipoteka oraz spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu. **Przepisy prawa rzeczowego zawarte zostały w księdze drugiej KC⁶.**

⁵ Dalsze wskazówki bibliograficzne do prawa cywilnego części ogólnej: Adam Brzozowski, Wojciech Kocot, Elżbieta Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2012; *Prawo cywilne. Część ogólna*, red. Krystian Brzeziński, Warszawa 2013; Zbigniew Radwański, Adam Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2011.

⁶ Dalsze wskazówki bibliograficzne do prawa rzeczowego: Jerzy Ignatowicz, Krzysztof Stefaniuk, *Prawo rzeczowe*, Warszawa 2012; Edward Gniewek,

Prawo zobowiązań to dział obejmujący zespół norm regulujących formy wymiany dóbr i usług. Reguluje obrót majątkowy między podmiotami prawa cywilnego, tj. osobami fizycznymi i prawnymi. Przepisy zawierają katalog rozwiązań modelowych, choć zasada autonomii jednostek powoduje, że przepisy prawa zobowiązań mają, co do zasady, charakter norm względnych. **Regulacja działu prawa zobowiązań zawarta została w księdze trzeciej KC⁷.**

Podobnie jak w dwóch powyższych przypadkach **przepisy prawa spadkowego zawarte zostały w KC, tym razem w księdze czwartej.** Dział ten reguluje przejście praw i obowiązków majątkowych po śmierci ich właściciela. Zasadą jest przejście praw na inny podmiot, nie zaś ich wygaśnięcie. Podobnie jak w przypadku regulacji prawa rzeczowego, normy prawa spadkowego mają charakter bezwzględnie obowiązujących (łac. *ius cogens*). W warunkach polskich ustawodawca przewidział rozwiązanie modelowe (dziedziczenie ustawowe), jak również pozostawił możliwość – pod warunkiem zachowania form prawem przewidzianych – kształtowania sposobu rozporządzenia majątkiem na wypadek śmierci (dziedziczenie testamentowe). W przypadku tego ostatniego zapewniona została również ochrona spadkobierców ustawowych, którzy mogą wystąpić do spadkobiercy testamentowego o zachówek (dziedziczenie przeciwtestamentowe). Jest to również przykład ingerencji państwa w swobodę dysponowania własnym majątkiem, co tłumaczone bywa urzeczywistnianiem zasad współżycia społecznego, o których mowa w art. 2 Konstytucji RP. Innymi charakterystycznymi dla prawa spadkowego instytucjami są: polecenie, zapis, przyjęcie i odrzucenie spadku czy wydziedziczenie⁸.

Prawo rzeczowe, Warszawa 2014; Katarzyna Dadańska, Bronisław Ziemianin, *Prawo rzeczowe*, Warszawa 2011.

⁷ Dalsze wskazówki bibliograficzne do prawa zobowiązań: Witold Czachórski, Adam Brzozowski, Marek Safjan, Elżbieta Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2009; Hanna Witczak, Agnieszka Kawałko, *Zobowiązania*, Warszawa 2012; Zbigniew Radawński, Adam Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2012.

⁸ Dalsze wskazówki bibliograficzne do prawa spadkowego: Elżbieta Skowrońska-Bocian, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2014; Józef Piątkowski, Bogudar Kordasiewicz, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszaw 2011.

Prawo rodzinne jest działem regulowanym przez przepisy KC, Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (KRO) oraz ustawy szczegółowe. Normy w nich zawarte reagują stosunki prawne w rodzinie (tak majątkowe jak i niemajątkowe), funkcjonowanie rodziny, stosunki wewnętrzne i wobec osób trzecich. Instytucją z zakresu analizowanego działu o szczególnej doniosłości jest małżeństwo. Art. 18 Konstytucji RP stanowi: ***Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej.*** Natomiast na gruncie KRO możemy stwierdzić, że małżeństwo jest sankcjonowanym prawem związkiem mężczyzny i kobiety. Tym samym jest różny od konkubinatu (łac. *concubinatus* – stały związek między kobietą a mężczyzną bez *affectio maritalis* – chęci pozostawania w związku małżeńskim wraz z wynikającymi z niego prawami i obowiązkami), któremu brakuje sankcjonowania prawnego.

Małżeństwo następuje przez złożenie przez dwie osoby przeciwnej płci, pozostające w stanie wolnym, zgodnego oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński. Akt ten, następuje w obecności kierownika urzędu stanu cywilnego bądź duchownego, gdy równocześnie do małżeństwa cywilnego zawierane jest małżeństwo podlegające wewnętrznemu prawu wyznaniowemu wybranego związku wyznaniowego. Zgonie z KRO dolną granicą wieku obojga małżonków jest 18 lat, jednakże z ważnych powodów sąd opiekuńczy może zezwolić na zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła 16 lat.

Szczegółowymi przesłankami do zawarcia małżeństwa na podstawie przepisów KRO są: różnica płci, osobiste stawienie się przed osobą udzielającą ślubu, złożenie zgodnych oświadczeń oraz udział czynnika urzędowego. **Przeszkodami** są natomiast: niski wiek (przeszkoda wieku), ubezwłasnowolnienie, zaburzenie psychiczne, niepełnosprawność intelektualna, bigamia, pokrewieństwo, powinowactwo lub adopcja. W wyniku małżeństw zawierane zostaje **powinowactwo**, to jest więź prawna, jaka powstaje pomiędzy jednym małżonkiem a krewnymi drugiego małżonka, które trwa mimo ustania małżeństwa.

Art. 23 KRO stanowi, że małżonkowie mają równe prawa i obowiązki w małżeństwie. Zobowiązani są do: wspólnego pożycia; wzajemnej pomocy; współdziałania dla dobra rodziny, którą przez swój

związek założyli. Art. 24 KRO stanowi ponadto o konieczności wspólnego rozstrzygnięcia o istotnych sprawach rodziny. Jeżeli pomiędzy małżonkami brak jest porozumienia, każde z nich może się zwrócić o rozstrzygnięcie sporu do sądu. Prawa i obowiązki dzielą się na niemajątkowe, tj. wspólne pożycie, wzajemna pomoc, wierność i współdziałanie dla dobra rodziny oraz majątkowe, tj. przyczynianie się do zaspokojenia potrzeb rodziny.

W wyniku zawarcia małżeństwa ustanowiony zostaje również **małżeński ustrój majątkowy**, tj. określony przepisami system stosunków prawnych majątkowych istniejących pomiędzy małżonkami oraz innymi podmiotami prawa. KRO zawiera w sobie katalog ustrojów majątkowych, na który składają się:

- ustawowy;
- umowny:
 - rozszerzona wspólność ustawowa;
 - ograniczona wspólność ustawowa;
 - rozdzielnosc majątkowa;
 - rozdzielnosc majątkowa z wyrównaniem dorobków;
- przymusowy.

Umowny ustrój majątkowy może być zawarty przed lub w trakcie małżeństwa, w każdej chwili można go również zmienić albo rozwiązać. Gdy strony postanowią rozwiązać ustrój umowny, to automatycznie powstaje między nimi ustrój ustawowy, chyba że strony inaczej postanowiły. **Ustrój ustawowy określany jest jako wspólność majątkowa.**

Sposobem na uchylenie wspólnoty małżeńskiej jest **separacja**. Nie pozwala jednak ona wstępować małżonkom w nowy związek małżeński oraz nie znosi niektórych obowiązków ciążących na małżonkach, jak np. niesienia wzajemnej pomocy (wynikający z art. 61⁴ § 3 KRO).

Możliwość wstąpienia w nowy związek małżeński daje **rozwód**, tj. rozwiązanie ważnego związku małżeńskiego przez sąd na żądanie jednego lub obojga małżonków. Podstawową przesłanką rozwodu jest trwały i zupełny rozkład małżeństwa (zgodnie z art. 56 § 1 KRO). Wystąpienie przesłanek rozwodu nie powoduje zobowiązania sądu

do jego udzielenia. Nie można go udzielić, jeżeli z jego powodu ucierpiałoby dobro małoletnich dzieci lub jeżeli udzielenie rozwodu byłoby sprzeczne z zasadami współżycia społecznego. Jest to kolejny przykład wkroczenia państwa w swobodę kształtowania stosunków prawnych pomiędzy autonomicznymi jednostkami, którego uzasadnienie wypływa z art. 2 Konstytucji RP.

Inną szczególną instytucją prawa rodzinnego jest **władza rodzicielska**, czyli ogół praw i obowiązków, jakie ma względem osoby małoletniej jej rodzic – co do zasady przysługuje obu rodzicom, związana jest z wychowaniem, pieczą nad majątkiem dziecka oraz z przedstawicielstwem ustawowym. **Dziecko** pozostające pod władzą rodzicielską **winne jest rodzicom posłuszeństwo**. Rodzic zobowiązany jest wykonywać władzę rodzicielską tak, jak wymaga tego dobro dziecka i interes społeczny. Osobie wychowującej dziecko nie wolno stosować wobec niego kar cielesnych (o czym stanowi art. 96¹ KRO).

Aktem prawnym o szczególnej doniosłości w zakresie **praw dziecka** jest zaproponowana przez Polskę w 1978 roku Komisji Praw Człowieka ONZ **Konwencja o prawach dziecka**. Choć inicjatywa wyszła z Polski, to nasz parlament dokonał pewnych zastrzeżeń do konwencji. Istotnymi z punktu widzenia prawa cywilnego prawa dziecka są: prawo do tożsamości; prawo do wolności, godności, szacunku, nieetykalności osobistej; prawo do swobody myśli, sumienia i wyznania; prawo do wyrażania własnych poglądów i występowania w sprawach dziecka dotyczących, w postępowaniu administracyjnym i sądowym; prawo do wychowywania w rodzinie i kontaktów z rodzicami w przypadku rozłączenia z nimi; prawo do wolności od przemocy fizycznej lub psychicznej; prawo nierekrutowania do wojska poniżej 15. roku życia. Konwencja zawiera w sobie również katalog praw socjalnych i kulturowych, które mogą być postrzegane jako kolejny przejaw ingerencji w zasadę autonomiczności podmiotów prywatnych. Polska (z zastrzeżeniami) ratyfikowała konwencję w 1991 roku, natomiast USA jest jednym z nielicznych krajów, które konwencji nie ratyfikowały⁹.

⁹ Dalsze wskazówki bibliograficzne do prawa rodzinnego i opiekuńczego: Tadeusz Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2014; Jerzy Ignatowicz, Mirosław Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2012; Marek Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2014.

Prawo handlowe jedna z gałęzi prawa prywatnego, wyrosła z prawa cywilnego na skutek potrzeby odrębnego uregulowania cywilnoprawnego obrotu profesjonalnego. Podstawową regulacją w zakresie prawa handlowego w Polsce jest **Kodeks spółek handlowych (KSH)**, który normuje tylko „ustrojową” część prawa handlowego. Czynności handlowe nie są natomiast w pełni regulowane (część regulacji zawarta jest w KC).

KSH wprowadza jako pierwszą kategorię spółki osobowe – nieposiadające osobowości prawnej, jednak posiadające zdolność prawną tzw. ułomne osoby prawne. Są nimi: spółka jawna, spółka partnerska, spółka komandytowa, spółka komandytowo-akcyjna. Drugą kategorią są spółki kapitałowe – posiadające osobowość prawną (osoby prawne). Są nimi: spółka z ograniczoną odpowiedzialnością oraz spółka akcyjna. Celem spółek jest prowadzenie przedsiębiorstwa (działalność gospodarcza) pod własną firmą (nazwą)¹⁰.

5.11. Postępowanie Cywilne

Sprawy cywilne tj. sprawy z zakresu prawa cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego, prawa pracy, sprawy z zakresu ubezpieczeń społecznych oraz inne sprawy, do których przepisy **Kodeksu postępowania cywilnego (KPC)** stosuje się z mocy ustaw szczególnych rozpoznawane są w **postępowaniu cywilnym**. O tym, czy sprawa ma charakter cywilny decyduje charakter stosunku prawnego, z którego ona wynika. Postępowanie cywilne jest jedną z najbardziej skomplikowanych i najistotniejszych gałęzi prawa w ogóle.

Postępowanie cywilne dzieli się na sądowe i pozasądowe. Sądowe ulegają dalszemu podziałowi na rozpoznawcze (proces, postępowanie nieprocesowe), pomocnicze i egzekucyjne. W wypadkach prawem przewidzianych sąd rozpoznaje sprawy w postępowaniu odrębnym.

¹⁰ Dalsze wskazówki bibliograficzne do prawa handlowego: *Prawo handlowe*, red. Małgorzata Modrzejewska, Józef Okolski, Warszawa 2012; *Prawo handlowe*, red. Jerzy Cieszewski, Warszawa 2011; Andrzej Kidyba, *Prawo handlowe*, Warszawa 2014.

Postępowanie odrębne przeprowadzane jest:

- w sprawach małżeńskich;
- w sprawach ze stosunków między rodzicami a dziećmi;
- z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych;
- w sprawach o naruszenie posiadania;
- w sprawach gospodarczych;
- w sprawach o uznanie postanowień wzorca umowy za niedozwolony;
- w sprawach z zakresu regulacji energetyki;
- w sprawach z zakresu regulacji telekomunikacji i poczty;
- w sprawach z zakresu regulacji transportu kolejowego.

Nieprocesowe natomiast wszczyna się poprzez wniesienie wniosku – nie pozwu. Nie ma w nim stron – jedynie wnioskodawca i uczestnicy. Nie jest wydawany wyrok, zaś orzeczenie wydawane jest w formie postanowienia. Przykładem postępowania nieprocesowego jest postępowanie w sprawie o separację.

Naczelnymi zasadami postępowania sądowego są:

- zasada prawdy materialnej – na stronach i uczestnikach postępowania spoczywa obowiązek dawania wyjaśnień, co do okoliczności sprawy zgodnie z prawdą i bez zatajenia czegokolwiek; sąd może jednak dopuścić dowód nie wskazany przez stronę;

- zasada sporności (kontradiktoryjności);
- zasada rozporządzalności (dyspozytywności);
- zasada równouprawnienia stron – sąd w razie potrzeby może udzielić stronom i uczestnikom postępowania, występującym w sprawie bez profesjonalnego pełnomocnika procesowego (adwokata lub radcy prawnego), niezbędnych pouczeń co do czynności prawnych, realizację tej zasady zgodnie z interesem społecznym wspiera udział prokuratora i organizacji społecznych;
- zasada jawności.

W procesie cywilnym występują **dwie strony: pozwana i powodowa**. Po każdej stronie może natomiast występować wiele podmiotów,

w szczególności: pozwany i powód, ale również pełnomocnicy każdej ze stron (profesjonalni – radcowie prawni, adwokaci; nieprofesjonalni np. najbliższy członek rodziny). Stronami mogą być te podmioty, które posiadają **zdolność procesową**, tj. osoby cywilne, prawne i jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, ale posiadające zdolność prawną. W przypadku, gdy po jednej ze stron występuje więcej niż jeden podmiot dochodzi do **współuczestnictwa procesowego**.

Podstawowym środkiem odwoławczym w postępowaniu cywilnym jest **apelacja**. Służy ona zaskarżeniu merytorycznych orzeczeń sądów pierwszej instancji (wyroków lub postanowień). Apelacja nie ma jednak na celu powtórzenia całego postępowania przeprowadzonego przed sądem pierwszej instancji, ale ponowienie i uzupełnienie go w takim zakresie, w jakim jest to niezbędne do wszechstronnego sprawdzenia zasadności oraz legalności zaskarżonego orzeczenia w granicach określonych przez wnoszącą apelację. W postępowaniu procesowym apelację może wnosić każda ze stron.

Szczególnymi środkami odwoławczymi są: **sprzeciw od wyroku zaocznego** i **sprzeciw od nakazu zapłaty** w postępowaniu upominawczym, powodujące ponowne rozpatrzenie sprawy zakończonej wydanym orzeczeniem; **zarzuty od nakazu zapłaty** w postępowaniu nakazowym wywołują natomiast postępowanie kontrolne w celu zbadania zaskarżonego orzeczenia (nakazu zapłaty w postępowaniu nakazowym).

Nadzwyczajnym środkiem zaskarżenia jest **skarga kasacyjna**. Przysługuje ona wyłącznie od prawomocnego wyroku lub postanowienia w przedmiocie odrzucenia pozwu, jak również umorzenia postępowania kończących postępowanie w sprawie, wydanego przez sąd drugiej instancji. Rozpatrywana jest ona przez Sąd Najwyższy¹¹.

¹¹ Dalsze wskazówki bibliograficzne do prawa cywilnego procesowego: *Postępowanie cywilne*, red. Elwira Marszałkowska-Krześ, Warszawa 2003; Jerzy Jodłowski, Zbigniew Resich, Jerzy Lapiere, Teresa Misiuk-Jodłowska, Karol Weitz, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2014; Witold Broniewicz, Andrzej Marciniak Ireneusz Kunicki, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2014.

5.12. Prawo karne

Prawo karne w znaczeniu szerokim (łac. *sensu largo*) oznacza ogół norm prawnych regulujących kwestie odpowiedzialności (karnej) człowieka (osoby fizycznej) za czyny zagrożone karą (kryminalną). **Prawo karne** w ujęciu wąskim (łac. *sensu stricto*) to prawo **materialne** – zespół norm określających czyny będące przestępstwami, zasady odpowiedzialności za nie oraz środki prawne stosowane wobec ich sprawców.

Charakterystycznymi instytucjami prawa karnego materialnego są m. in. wina, przestępstwo czy kara. **Wina** w znaczeniu normatywnym to zarzucalność popełnionego czynu. Ustawodawca nie podał jednakże legalnej definicji tego pojęcia, a doktryna często wskazuje, że jest to stosunek psychiczny sprawcy do zachowania. W polskim prawie istnieją dwa rodzaje winy: **umyślna i nieumyślna**. **Wina umyślna w zamiarze bezpośrednim** ma miejsce wtedy, gdy sprawca chce wyrządzić szkodę; **wina umyślna w zamiarze ewentualnym** ma miejsce wtedy, gdy sprawca swoim działaniem może doprowadzić do szkody i mimo to godzi się na takie zachowanie. **Wina nieumyślna to lekko-myślność**, mająca miejsce, gdy sprawca liczy się z tym, że jego zachowanie może spowodować szkodę i jednocześnie bezpodstawnie liczy, że do wyrządzenia szkody nie dojdzie; **wina nieumyślna to niedbalstwo**, gdy sprawca nie przewidział możliwości wyrządzenia szkody, mimo że mógł i powinien to zrobić.

Wina bezpośrednio wiąże się z **przestępstwem**, czyli czynem zabronionym pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w chwili jego popełnienia, bezprawnym, zawinionym i szkodliwie społecznym w stopniu większym niż znikomy. **Ze względu na rodzaj winy wyróżniamy przestępstwa umyślne i nieumyślne**. **Ze względu na zagrożenie karą wyróżniamy występki** (zagrożony grzywną powyżej 30 stawek dziennych, karą ograniczenia wolności albo karą pozbawienia wolności przekraczającą miesiąc) i **zbrodnie** (zagrożony karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3 albo karą surowszą). Oznacza to, że w przypadku, gdy zagrożenie karą za dany czyn wynosi od roku do 4 lat, a za drugi od 3 do 5 lat pozbawienia wolności, to pierwszy czyn będzie występkiem, drugi zbrodnią. Mimo, że szczególnych

okolicznościach w przypadku skazania sprawca może za czyn pierwszy zostać skazany na 4 lata, a w drugim, tylko na 3 lata pozbawiania wolności. **W przypadku zaklasyfikowania przestępstwa pomiędzy występki lub zbrodnie, liczy się bowiem dolne zagrożenie karą.**

W Kodeksie karnym (KK) przewidziano dwa rodzaje dolegliwości dla sprawców przestępstw. Są to kary i środki karne. Art. 32 KK wymienia **pięć rodzajów kar**: kara grzywny, kara ograniczenia wolności, kara pozbawienia wolności (w praktyce do 15 lat), kara 25 lat pozbawienia wolności i kara dożywotniego pozbawienia wolności. Katalog **środków karnych – czyli dolegliwości dodatkowych wymierzanych sprawcy przestępstwa czy wykroczenia obok lub niekiedy zamiast kary** – zawarty w art. 30 KK, składa się z: pozbawienia praw publicznych; zakazu zajmowania określonego stanowiska, wykonywania zawodu lub prowadzenia działalności gospodarczej; zakazu prowadzenia działalności związanej z wychowaniem, leczeniem, edukacją małoletnich lub opieką nad nimi; obowiązku powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, zakazu kontaktowania się z określonymi osobami lub zakazu opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu; zakazu wstępu na imprezę masową; zakazu prowadzenia pojazdów; zakazu wstępu do ośrodków gier i uczestnictwa w grach hazardowych; przepadku; zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej; obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę; nawiązki, świadczenia pieniężnego; podania wyroku do publicznej wiadomości. Dodatkowe środki karne przewidziane dla żołnierzy to: wydalenie z zawodowej służby wojskowej (art. 324 § 1 pkt 2 kk) oraz degradacja (art. 324 § 1 pkt 3 kk).

Podstawową zasadą prawa karnego jest **zasada domniemania niewinności**, według której każda osoba jest niewinna wobec przedstawianych jej zarzutów, dopóki wina nie zostanie jej udowodniona przed sądem. Zawarta została art. 42 ust. 3 Konstytucji oraz powtórzona w art. 5 Kodeksie postępowania karnego, gdzie wskazano również na zasadę przemawiania wątpliwości na korzyść oskarżonego (łac. *in dubio pro reo*)¹².

¹² Dalsze wskazówki bibliograficzne do prawa karnego: Lech Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2013; Jarosław Warylewski, *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2012; *Prawo karne*, red. Alicja Grześkowiak, Warszawa 2012.

5.13. Postępowanie karne

Kompleksową regulacją prawa karnego formalnego (procesowego) jest **Kodeks postępowania karnego (KPK)**. Podstawowym zadaniem stawianym przed procesem karnym jest ustalenie, czy zaistniał czyn zabroniony mający postać przestępstwa, wykrycie jego sprawcy i pociągnięcie do odpowiedzialności karnej.

Pierwszym stadium postępowania karnego jest postępowanie przygotowawcze prowadzone przez prokuraturę. Może zostać zainicjowane przez zgłoszenie zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa bądź z inicjatywy własnej prokuratury. W przypadku przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego jest to faza obowiązkowa, w przypadku przestępstw ściganych z oskarżenia prywatnego (na wniosek) tylko w przypadku zgłoszenia dokonanego przez osobę uprawnioną. Postępowanie to dzieli się na dwa etapy:

- w sprawie (łac. *in rem*) – jego celem jest zbadanie okoliczności sprawy;
- przeciwko konkretnej osobie (łac. *in personam*) – gdy materiał dowodowy pozwala wskazać osobę podejrzaną o popełnienie przestępstwa.

Przejsie od jednego do drugiego etapu sprawy wpływa na sytuację prawną potencjalnego sprawcy oraz zakres i sposób uprawnionych działań organów ścigania. Z chwilą wejścia w etap *in personam*, stronami w postępowaniu są: podejrzany i pokrzywdzony. Postępowanie przygotowawcze kończy się jego umorzeniem lub przygotowaniem aktu oskarżenia. Może ono zostać również zawieszone.

Drugim stadium jest postępowanie sądowe. Podstawowymi stronami w procesie karnym są: oskarżony, oskarżyciele (publiczny, prywatny i/lub posiłkowy). Dodatkowo wyróżniamy stronę cywilną, tj. dochodzącego swoich roszczeń cywilnych w postępowaniu karnym; stronę zastępczą, tj. podmiot wchodzący w uprawnienia pokrzywdzonego, gdy ten zmarł przed uzyskaniem statusu strony oraz stronę nową, tj. osobę wstępującą w prawa zmarłego pokrzywdzonego w sytuacji, gdy ten ostatni był już stroną postępowania. Co do oskarżyciela posiłkowego możemy wyróżnić jego dwie kategorie:

- oskarżyciela posiłkowego ubocznego działającego w postępowaniu obok oskarżyciela publicznego¹³.
- oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego działającego samodzielnie, zastępując oskarżyciela publicznego w sytuacji, gdy ten odmawia wszczęcia postępowania lub umarza je i nie skierowuje sprawy do sądu.

Proces przed sądem kończy się co do zasady uniewinnieniem lub skazaniem oskarżonego. W przypadku skazania sąd może w szczególnych przypadkach odstąpić od wymierzenia kary, może również odstąpić od wymierzenia środka karnego.

Ostatnim stadium postępowania karnego jest postępowanie wykonawcze. Ma ono na celu zabezpieczenie wykonania orzeczonej przez sąd kary¹⁴.

5.14. Prawo administracyjne

Prawo administracyjne (materialne) obejmuje normy zawarte w przepisach prawa administracyjnego powszechnie obowiązującego, które określają prawa i obowiązki ich adresatów – organów administracji publicznej i podmiotów znajdujących się na zewnątrz administracji. Jest to najobszerniejszy dział prawa w ogóle. Jest również działem otwartym – brak kompleksowej regulacji typu kodeksowego. W ramach działu, jakim jest prawo administracyjne materialne znajdujemy m.in. prawo budowlane, celne, podatkowe¹⁵.

¹³ By stać się oskarżycielem posiłkowym, pokrzywdzony musi złożyć oświadczenie do sądu, w którym będzie toczyć się sprawa, iż będzie działał w takim właśnie charakterze. Oświadczenie takie musi zostać złożone w terminie od wniesienia aktu oskarżenia do sądu, do momentu jego odczytania na rozprawie głównej. Złożone po upływie terminu jest bezskuteczne.

¹⁴ Dalsze wskazówki bibliograficzne do prawa karnego procesowego: *Postępowanie karne. Część ogólna*, red. Jerzy Skorupka, Warszawa 2012; Tomasz Grzegorzczak, Janusz Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2014.

¹⁵ Dalsze wskazówki bibliograficzne do prawa administracyjnego: Wojciech Maciejko, Michał Rojewski, Agnieszka Suławko-Karetko, *Prawo administracyjne. Zarys wykładu części szczególnej*, Warszawa 2011; *Prawo administracyjne*, red. Robert Suwaj, Izabela Kasińska, *Prawo administracyjne*, Warszawa 2008.

5.15. Postępowanie administracyjne

Normy postępowania administracyjnego zawarte zostały w Kodeksie Postępowania Administracyjnego (KPA). Istotą postępowania administracyjnego jest wydanie decyzji administracyjnej, tj. załatwienia sprawy indywidualnej. **Decyzja administracyjna** jest szczególnym aktem administracyjnym (mającym skutek zewnętrzny) regulującym sferę indywidualnych praw i obowiązków podmiotów. Decyzja taka musi zawierać w sobie: oznaczenie organu administracji publicznej, który ją wydał; datę wydania; oznaczenie strony lub stron; wskazanie podstawy prawnej; rozstrzygnięcie; uzasadnienie faktyczne i prawne; pouczenie; podpis z podaniem imienia i nazwiska oraz stanowiska służbowego osoby upoważnionej do wydania decyzji, a jeżeli decyzja wydana została w formie dokumentu elektronicznego – bezpieczny podpis elektroniczny weryfikowany za pomocą ważnego kwalifikowanego certyfikatu. Podanie miejsca wydania decyzji nie jest obowiązkowe. Akt administracyjny jest ważny tylko, gdy zawiera wszystkie niezbędne elementy.

Organy administracji mogą dokonać załatwienia sprawy również wydając **postanowienie**. Jednak rozstrzygnięcia merytoryczne dokonywane są za pomocą decyzji administracyjnej. W przypadku rozstrzygnięcia, które nie satysfakcjonuje strony, jest ona uprawniona do wniesienia odwołania. Wnosi się je przez organ, który decyzję wydał. W przypadku złożenia odwołania do organu niewłaściwego w danej sprawie przekazuje on niezwłocznie je do organu właściwego. Tym samym zachowanie 14-dniowego terminu (od daty dostarczenia) na wniesienie odwołania można zachować, wnosząc je do dowolnego organu administracji publicznej.

Odwołanie może opierać się na dowolnej przesłance, nie ma też obowiązku wskazywania konkretnych zarzutów wobec wydanej decyzji. Odwołanie rozpatruje organ wyższej instancji i wydaje ponownie decyzję. Postępowanie przed organami administracji jest, co do zasady, dwuinstancyjne. W dwóch szczególnych przypadkach stronie nie przysługuje jednak odwołanie od decyzji administracyjnej a jedynie wniosek o ponowne rozpatrzenie sprawy. Ma to miejsce w przypadku wydania decyzji przez ministra bądź

samorządowe kolegium odwoławcze – gdy działa ono jako organ pierwszej instancji.

Po wyczerpaniu drogi urzędowej strona jest uprawniona do wniesienia skargi do właściwego wojewódzkiego sądu administracyjnego (WSA). Postępowanie sądowo-administracyjne jest dwuinstancyjne. W drugiej instancji sprawy rozpatruje Naczelny Sąd Administracyjny (NSA). Skarga kasacyjna w przypadku NSA jest zwyczajnym środkiem odwoławczym. Ma ona charakterze dewolutywno-suspensywnym i tym samym wstrzymuje uprawomocnienie się orzeczenia WSA.

Co do postanowienia, w przypadkach przewidzianych prawem, istnieje od niego środek odwoławczy w postaci zażalenia. Zażalenie takie w terminie 7 dni od dnia doręczenia lub ogłoszenia może wnieść nie tylko strona, ale również inny uczestnik postępowania administracyjnego¹⁶.

¹⁶ Dalsze wskazówki bibliograficzne do prawa administracyjnego procesowego: *Postępowanie administracyjne – ogólne, podatkowe, egzekucyjne i przed sądami administracyjnymi*, red. Marek Wierzbowski, Warszawa 2013; Marek Rojewski, *Postępowanie administracyjne – ogólne, przed sądami administracyjnymi i egzekucyjne*.

Stosunki międzynarodowe

6.1. Aktorzy międzynarodowych stosunków politycznych

Przyjmując perspektywę odgórną, przedstawianie aktorów politycznych należy rozpocząć od tych, którzy biorą udział w międzynarodowych stosunkach politycznych. Wśród nich można wskazać państwa - a właściwie **wyspecjalizowane instytucje polityczne systemów politycznych państw** - oraz aktorów niepaństwowych: **Stolicę Apostolską, Suwerenny Zakon Maltański, Unię Europejską**, tj. aktorów *sui generis* (własnego rodzaju), **oraz organizacje międzynarodowe, strony walczące, narody**.

Państwo bywa wskazywane jako centralne pojęcie analityczne dla politologii¹. Równocześnie praktyka akademickiego z zakresu wstępu do nauki o polityce związana jest z wprowadzaniem pojęcia systemu politycznego, które niejako miałyby zastępować (od końca lat 50. XX wieku²) pierwsze w analizie. Ta dwoistość doprowadziła do wymieszania pojęcia wywodzącego się z nauki o państwie i prawie (właściwej naukom prawnym i wczesnej nauce o polityce szeroko

¹ Np. Eugeniusz Zieliński, *Nauka o państwie i polityce*, Warszawa 2006; *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, red. B. Szmulik, M. Żmigrodzki, Lublin 2007.

² David Easton, *The Political System*, New York 1953; Gabriel Almond, *Comparative Political Systems*, „The Journal of Politics” 1956, nr 18, zeszyt 3.

czierpiącej od prawników), tj. państwa z pojęciem politologicznym, czyli systemem politycznym. Dodatkowo subdyscyplina nauki o polityce określana jako stosunki międzynarodowe postuluje pojmowanie „państwa” w rozumieniu nadawanym mu przez międzynarodowe prawo publiczne (co po raz kolejny wskazuje na historyczny rozwój od prawa do teorii politologii). Efektem tego synkretyzmu czy eklektyzmu terminologicznego i metodologicznego było wysunięcie przez polskich badaczy w wielu pracach pojęcia „systemu politycznego państwa”, które wydaje się atrakcyjną podkategorią dla samego „systemu politycznego”.

Spoglądając na samo państwo i jego klasyczną definicję zaprezentowaną przez prawnika, Georga Jellinka, która sprowadza je do: władzy (przymiotu suwerenności), terytorium (na którym jest sprawowana) oraz narodu³ (podległego pierwszej i zamieszkującej drugie), widzimy jak niepewna jest, gdy szukalibyśmy jej rzeczywistych desygnatów. Sama Unia Europejska – zgodnie uznawana za podmiot niepaństwowy – spełnia bowiem ww. kryteria. Istnieje w jej ramach system instytucji sprawujących władzę polityczną nad określonym terytorium oraz wobec określonej ludności. Krytyka tego faktu jest o tyle niepewna, że wychodzić może jedynie z pozycji słabości władzy instytucji Unii Europejskiej, czy braku zinstytucjonalizowanych agencji przymusu w ich klasycznym wydaniu, tj. wojska i policji. Może również wskazywać na brak narodu europejskiego – co jednak jest zarzutem nietrafionym wobec pierwotnego znaczenia niem. *Staatsvolk*.

Podobnie rzecz ma się w przypadku tzw. państw upadłych i powstających na ich obszarach struktur politycznych, jak Somaliland. Posiada ona bowiem system instytucji sprawujących władzę, wyznaczone terytorium oraz ludność. Jedynym elementem powstrzymującym część badaczy przed uznaniem Somaliland za państwo jest brak uznania międzynarodowego. Identyczna sytuacja dotyczy Kosowa. Próba określenia liczby państw zrzeszonych w Organizacji Narodów Zjednoczonych uznających daną strukturę polityczną, która miała by legitymizować powstanie nowego państwa, jest zabiegiem czysto normatywnym – prawniczym – nie odzwierciedla stanu faktycznego, który może trwać dziesięciolecia.

³ W oryginale *Staatsvolk* – ludność państwa czy też naród w ujęciu politycznym, tj. ogół wszystkich obywateli.

Perspektywa przyjmowana na potrzeby analizy międzynarodowych stosunków politycznych, podobnie jak w przypadkach ww., opiera się na autorytecie norm pozytywnych międzynarodowego prawa publicznego. W jego ramach wyróżniamy **podmioty międzynarodowego prawa publicznego: państwa oraz podmioty niepaństwowe**. Jako pierwotni aktorzy polityczni mają one prowadzić politykę zagraniczną w ramach międzynarodowego systemu politycznego. Wydaje się jednak, że odwołanie się do normatywnego (prawniczego) ujęcia po raz kolejny prowadzi do zatarcia rzeczywistego obrazu i nadmiernych uproszczeń w ramach prowadzonych analiz. **Rzeczywistymi aktorami międzynarodowymi nie są bowiem same państwa, a ich poszczególne organy.**

Powyższe twierdzenie zobrazować można przykładem związanym z wystąpieniem zjawiska kohabitacji, tj. wyłonienia prezydenta oraz premiera, którzy wywodzą się z różnych opcji politycznych. W sytuacji wskazanej - oraz przy równoczesnym wyposażeniu obu w uprawnienia w zakresie kształtowania lub współtworzenia polityki zagranicznej - mogą oni organizować niespójne czy jawnie sprzeczne programy polityczne przedstawiane innym aktorom. Sytuacja taka, choć niekorzystna z punktu widzenia spójności przekazu i pozycji negocjacyjnych, jest korzystna dla badaczy, gdy chcą oni właściwie określić, kto jest w istocie aktorem międzynarodowych stosunków politycznych.

Na koniec pamiętać należy, że **państwo** - jako głęboko osadzone w ideologii politycznej - jest istotną instytucją życia społecznego. Tym samym, pamiętając o niedoskonałościach związanych z wykorzystywaniem ujęć prawniczych, nie należy porzucać go jako użytecznego pojęcia analitycznego, gdy przyjąć odniesienia właściwe dla aksjologicznego wymiaru nauki o polityce, tj. *polity*.

Niepaństwowymi aktorami prawa międzynarodowego publicznego są: Stolica Apostolska, Suwerenny Zakon Maltański, Unia Europejska, tj. aktorzy *sui generis* (własnego rodzaju), oraz organizacje międzynarodowe, strony walczące, narody. Wątpliwości pozostają co do podmiotowości osób fizycznych i osób prawnych, mają one jednak jedynie naturę normatywną (prawniczą), gdyż z punktu widzenia nauki o polityce mogą one być aktorami międzynarodowych stosunków politycznych. Warunkiem, jaki muszą jednak spełnić jest

przekształcenie się w instytucję polityczną, która nie będzie ujęta w normach konstytucyjnych czy szerzej publicznoprawnych.

Dla zilustrowania powyższego twierdzenia, po raz kolejny zwróćmy się ku przykładowi z życia politycznego XXI wieku. W sytuacji, w której przywódca polityczny nie sprawuje żadnego istotnego - z punktu widzenia prawa konstytucyjnego – urzędu, stwierdzić należałoby, pozostając na gruncie normatywnym (prawniczym), że nie posiada on podmiotowości. Stwierdzenie takie, będące w zgodzie z perspektywą badawczą prezentowaną osób pozostających w obrębie klasycznych międzynarodowych stosunków politycznych, nie znajduje potwierdzenia w faktach. Przywołać wystarczy sytuację, w której Jarosław Kaczyński – formalnie jedynie prezes partii politycznej – uczestniczył w spotkaniach z Viktorem Orbanem, premierem Węgier. Stało się tak, dlatego że instytucja polityczna, jaką jest przywódca polityczny, nie została „skonsumowana” przez żadną instytucję konstytucyjną – organ państwa. Niemniej mówienie o braku podmiotowości w występowaniu w ww. przykładzie przez Jarosława Kaczyńskiego jako reprezentanta Polski byłoby przeczeniem faktom.

Podobne rozterki teoretyczne nie dotyczą pozostałych niepaństwowych podmiotów prawa międzynarodowego publicznego, jakie są również uznawane za aktorów międzynarodowych stosunków politycznych.

6.2. Międzynarodowy system polityczny

Na potrzeby badań w obrębie międzynarodowych stosunków politycznych, podobnie jak na polu mikropolitycznym, stosowane są modele. W tym przypadku są to modele międzynarodowych systemów politycznych. Liczba mnoga wymaga tu jednak doprecyzowania, gdyż odmiennie niż w przypadku systemów politycznych państw, na poziomie globalnym istnieje każdorazowo jedynie jeden międzynarodowy system polityczny. Wiele systemów pojawia się dopiero wówczas, gdy przechodzimy na poziom analizy średniego zasięgu, tj. regionów. Regionalnych międzynarodowych systemów politycznych istnieje każdorazowo wiele i różnią się one od siebie nie tylko strukturą (różne podmioty, różne konfiguracje), ale również co do wymiaru

procesualnego. Dla przykładu, odmiennie wyglądają procesy (w szczególności co do udziału *soft* i *hard power*) w regionie Europy, inaczej w Afryce Subsaharyjskiej czy na Bliskim Wschodzie.

Model międzynarodowego systemu politycznego tworzony jest wedle tych samych wskazań metodologicznych, co system polityczny państwa. Oznacza to potrzebę wskazania powiązanych ze sobą elementów, punktów wejścia i wyjścia. Podobnie jak w przypadku badań z zakresu wąsko rozumianej nauki o polityce, stosowana jest pomocniczo teoria systemów⁴.

Polaryzacja międzynarodowego systemu politycznego oznacza ilość bloków, które wpływają na kształt tegoż. W swoim historycznym rozwoju system ów zmieniał się wielokrotnie i tym samym funkcjonował jako jednobiegunowy, dwubiegunowy czy też wreszcie wielobiegunowy. Ustalenia poczynione na podstawie analiz systemowych w obrębie międzynarodowych stosunków politycznych pozwalają nie tylko na opis relacji zachodzących w warunkach określonego sposobu polaryzacji, ale również dokonywać prognoz co do zachowania aktorów międzynarodowych w danym układzie strukturalnym.

Układ jednobiegunowy charakteryzuje się występowaniem jednego głównego mocarstwa mającego co najmniej strategiczną przewagę nad pozostałymi uczestnikami stosunków międzynarodowych, w tym nad mocarstwami. W historii system jednobiegunowy funkcjonował w okresie dominacji Wielkiej Brytanii (1856–1890) oraz po rozpadzie bloku wschodniego, gdy jedynym globalnym mocarstwem pozostawało USA (po 1991 roku). Jednobiegunowość jest odnoszona jedynie do poziomu globalnego. W wymiarze stosunków regionalnych **hipermocarstwo** musi brać pod uwagę udział w procesach innych mocarstw. Dla przykładu, po 1991 roku USA musiało uwzględniać w swoich analizach udział Unii Europejskiej, Rosji lub Chin we właściwych im regionach. Inna nazwa dla jednobiegunowości to monocentryczność.

⁴ Więcej: Tomasz Pawłuszko, *Ewolucja kategorii systemu międzynarodowego w nauce o stosunkach międzynarodowych*, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2014, niepublikowana praca doktorska; Teresa Łoś-Nowak, *Stosunki międzynarodowe. Teorie-systemy-uczestnicy*, Wrocław 2006.

Układ dwubiegunowy charakteryzuje się występowaniem **dwóch supermocarstw**, które mają tendencję do kreowania systemu dwublokowego. System taki funkcjonował po zakończeniu drugiej wojny światowej, gdy doszło do podziału na USA i państwa zależne oraz ZSRR i państwa zależne. Układ dwubiegunowy opiera się na wzajemnym równoważeniu się sił konkurujących ze sobą bloków. Wpływa to na stabilność strukturalną systemu – tj. niewielkie możliwości przesunięcia poszczególnych aktorów stosunków międzynarodowych pomiędzy ustabilizowanymi blokami.

Układ wielobiegunowy charakteryzuje się występowaniem co najmniej trzech mocarstw, z których żadne nie ma pozycji dominującej. Wraz ze zwiększaniem się ilości mocarstw model taki oddala się od blokowego na rzecz – proponowanego przez **Nialla Fergusona** układu globalnej anarchii – tj. systemu zerobiegunowego. Klasycznym przykładem wielobiegunowości jest tzw. koncert mocarstw w okresie po zakończeniu wojen napoleońskich i kongresu wiedeńskiego.

6.3. Mocarstwo i hegemon

Za mocarstwo uznajemy państwo, które ze względu na swój potencjał militarny oraz gospodarczy pełni ważną rolę na świecie, a zarazem siłami i potęgą wpływów przewyższa inne państwa. Dla oceny tego, czy dany aktor stosunków międzynarodowych uzyskał pozycję mocarstwa niezbędna jest analiza układu sił w systemie międzynarodowych stosunków politycznych. O pozycji mocarstwowej nie świadczy bowiem jedynie potencjał państwa, ale również zmienne niezależne od niego, takie jak np. strukturalna słabość konkurentów lub ich czasowe wyłączenie z możliwości działania (np. zmiana pozycja sukcesora ZSRR, tj. Rosji po 1991 roku).

Na potrzeby analiz politologicznych wprowadzona została klasyfikacja mocarstw, która odzwierciedla ich pozycję w globalnym oraz regionalnych międzynarodowych systemach politycznych. Wśród mocarstw wyróżniamy: mocarstwa światowe (ang. *world power*) - np. USA, mocarstwa globalne (ang. *global power*) - np. Chiny, Japonia, Rosja, mocarstwa regionalne (ang. *regional power*) - np. Nigeria, Iran, Izrael.

„Hegemonia” jest pojęciem wywodzącym się z języka greckiego, gdzie oznaczało przywództwo jednego państwa nad innymi, które poddają się jego kierownictwu. Zostało ono wprowadzone na potrzeby określenia relacji zachodzących wśród antycznych *poleis*, które znajdowały się okresowo pod przewodnictwem: Sparty, Aten czy Teb, które stawały się hegemonem.

Współcześnie hegemonia rozumiana jest w sposób zbliżony. Oznacza zwierzchnictwo i rolę przewodnią określonego państwa nad innymi, które poddają mu się dobrowolnie bądź pod wpływem siły lub groźby jej użycia. Oznacza to, że hegemon pełni kluczową (nadrzędną rolę) w analizowanym międzynarodowym systemie politycznym regionalnym bądź globalnym. W ostatnim przypadku sytuacją bezsporną występowania hegemonu jest układ jednobiegunowy.

6.4. Cykle hegemoniczne

Teoria cykli hegemonicznych została stworzona przez George’a Model-ski’ego, w której uwzględnił dotychczasowe dokonania teoretyków zajmujących się m.in. cyklami koniunkturalnymi oraz teorią systemów-światów. Wskazał on, że w sytuacji, w której jedno z mocarstw osiągnie pozycję dominującą (hegemonu), pozostałe będą starały się pozbawić go uprzywilejowanej w międzynarodowym systemie politycznym pozycji. Prowadzi to do wojny hegemonicznej, tj. wojny o uzyskanie przewodnictwa w obrębie systemu. Cykl hegemoniczny w tym ujęciu składa się z czterech wyraźnie od siebie oddzielonych faz: **wojna hegemoniczna o globalnym charakterze**, która decydująca o tym, kto będzie hegemonem; **dominacja**, tj. hegemonia mocarstwa światowego; **delegitymizacja** oznaczająca zakwestionowanie dominacji przez inne wielkie mocarstwa; **dekoncentracja** polegająca na utracie dominacji pod wpływem działań wschodzących mocarstw. Domknięciem cyklu jest kolejna wojna hegemoniczna, w której pretendent (zgodnie z dotychczasowymi doświadczeniami historycznymi) zazwyczaj obejmuje hegemonię.

6.5. Placówki zagraniczne RP

Polska utrzymuje obecnie stosunki dyplomatyczne ze wszystkimi członkami Organizacji Narodów Zjednoczonych. Podmioty spoza ONZ, z którymi Polska nawiązała stosunki dyplomatyczne to natomiast: Stolica Apostolska, Palestyńska Władza Narodowa oraz Suwerenny Wojskowy Zakon Maltański.

Placówki dyplomatyczne Polski to ambasady. Obecnie Polska nie utrzymuje placówek o randze niższej niż ambasady, takich jak poselstwa czy stałe attachaty. Obecnie Polska posiada ambasady w 93 krajach, przy czym niektóre z ambasad posiadają akredytacje dla więcej niż jednego kraju, co efektywnie zwiększa zasięg oddziaływania polskich misji zagranicznych.

Pewnym uzupełnieniem polskiej siatki misji zagranicznych są misje europejskie. Każdy obywatel Unii Europejskiej może bowiem szukać pomocy w dowolnej ambasadzie państwa członkowskiego zagranicą – w przypadku gdy nie ma akurat w danym kraju ambasady jego kraju ojczystego.

Prócz ambasad Polska utrzymuje również sieć konsulatów. Konsulaty, w odróżnieniu od ambasad, nie służą realizacji polityki zagranicznej państwa, ale pomocy obywatelom znajdującym się poza granicami kraju. Konsulaty w niektórych krajach nie są jednostkami oddzielnymi, ale jedynie wydziałami przy ambasadach Polski. Takie rozwiązanie nie wpływa na sposób udzielania pomocy Polakom poza granicami kraju.

6.6. Konflikty etniczne w UE

Obecnie w Unii Europejskiej coraz częściej dochodzi do konfliktów na tle etnicznym. Dzieje się tak, mimo że państwa członkowskie przystępując do wspólnoty ponadnarodowej, przechodzą uprzednio procesy mające na celu wyeliminowanie ewentualnych konfliktów, jakie mogłyby pojawić się lub trwać po akcesji do UE. Współczesne konflikty na tle etnicznym nie mają dzięki tego typu zabiegom charakteru pierwotnego – w zdecydowanej większości przypadków związane są z problemem imigracji do Unii Europejskiej mieszkańców innych części świata.

Główne konflikty etniczne w Unii Europejskiej związane są z antagonizmami przeniesionymi z Biskiego Wschodu, Afryki bądź Azji do Europy. Wśród tego typu zjawisk wymienić należy konflikt kurdyjsko-turecki, który został przeniesiony z Turcji do Niemiec, gdzie imigranci z Azji Mniejszej zaczęli kontynuować swoje spory i walki na ulicach niemieckich miast. Innym istotnym konfliktem jest spór pomiędzy Hindusami i muzułmanami, który został przeniesiony z Indii do Wielkiej Brytanii. Największym problemem jest jednak prawdopodobnie wzrost antysemityzmu w Zachodniej Europie, który uderza w grupy zamieszkujące Europę od wieków. Nieograniczona imigracja muzułmanów z Bliskiego Wschodu skorelowana jest bowiem ze wzrostem incydentów antysemickich, które szczególnie widoczne są w statystykach dotyczących Niemiec i Francji. Ta ostatnia, będąca największym skupiskiem społeczności żydowskiej w Europie, staje się coraz częściej państwem, z którego Żydzi emigrują – w szczególności do Wielkiej Brytanii.

Unia Europejska, która potrafiła poradzić sobie z konfliktami etnicznymi, jakie istniały na kontynencie europejskim od setek lat, stoi obecnie przed wyzwaniem dotyczącym „importu” konfliktów etnicznych wraz z silną imigracją. Dodatkowym problemem związanym z imigracją jest również groźba pojawienia się nowych konfliktów – dotychczas nieistniejących na kontynencie, których załążki widać w szczególności na wyspach takich jak włoska Lampeduza, na której w szczycie kryzysu migracyjnego przebywało więcej imigrantów z Afryki Subsacharyjskiej niż Włochów. Podobne napięcia obserwować można na południu Włoch kontynentalnych oraz na wyspach greckich morza Egejskiego.

6.7. Globalizacja

Globalizacja to ogół procesów prowadzących do coraz większej współzależności i integracji państw, społeczeństw, gospodarek i kultur, czego efektem jest tworzenie się ujednoliconego świata. Towarzyszy temu zanikanie kategorii państwa narodowego, kurczenie się przestrzeni społecznej i wzrost tempa interakcji poprzez wykorzystanie technologii informacyjnych oraz wzrost znaczenia organizacji

ponad- i międzynarodowych, w szczególności ponadnarodowych korporacji. W historii wyróżnia się trzy fale globalizacji, z których pierwsza związana jest z wielkimi odkryciami geograficznymi, druga z kształtowaniem się imperiów przełomu XVIII i XIX wieku, oraz trzecia trwająca przez wiek XX i początek XXI.

Globalizacja jest w istocie procesem, który prowadzi do wymieszania się kultur i społeczeństw i wytworzenia się jednego ogólnosiątkowego. Tym samym mimo haseł o potrzebie zachowania różnorodności i możliwości ich ekspresji, prowadzi do zdominowania świata przez jeden wzorzec społeczno-kulturowy. Przez okres XX i początek XXI wieku beneficjentami globalizacji były przede wszystkim Stany Zjednoczone, a w dalszej kolejności tzw. państwa zachodnie, z krajami anglojęzycznymi na czele. Globalizacja polegała przede wszystkim na przejmowaniu tzw. zachodnich wzorców organizacji społeczeństwa oraz kopiowaniem kultury amerykańskiej, ze szczególnym uwzględnieniem kultury masowej i kultury popularnej (np. procesy tzw. makdonaldyzacji).

Druga dekada XXI wieku to wyraźny odwrót od globalizacji, jaką znamy z wcześniejszych dekad. W Europie wzrost zamożności krajów byłego bloku wschodniego oraz wzrost popularności rozwiązań opracowywanych w duchu konserwatywnym powoduje wzrost nastrojów antyglobalistycznych i nastawionych przede wszystkim na rozwój społeczeństw lokalnych oraz narodowych. Co więcej, nastroje antyglobalistyczne konserwatywnie usposobionej części społeczeństwa są obecne również wśród różnego rodzaju środowisk lewicowych, które również występują przeciw procesom globalistycznym, których beneficjentami są przede wszystkim osoby prawne z USA czy państwa zachodniej Europy.

Tendencje antyglobalistyczne nie są jednak obecne jedynie w Europie. Wyzwaniem dla globalizacji - rozumianej jako narzędzie dominacji państw zachodnich, ze szczególnym uwzględnieniem USA - jest wzrost zaangażowania międzynarodowego Rosji oraz Chin. W szczególności te ostatnie, dzięki wzrostowi zamożności (części) społeczeństwa oraz wykształceniu alternatywnego dla American Dream – Chinese Dream, tj. wzorca rozwoju społecznego, podburzają fundamenty globalizacji.

Bibliografia

- Almond Gabriel, *Comparative Political Systems*, „The Journal of Politics” 1956, nr 18, z. 3.
- Almond Gabriel, *Comparative Political Systems*, „Political Theory” 1981, nr 9, z. 3.
- Ball Terence, *From Paradigms to Research Programs. Toward a Post-Kuhnian Political Science*, „American Journal of Political Science” 1976, t. 20, nr 1.
- Bergmann Gustav, *Ideology*, „Ethics” 1951, t. 61, nr 3.
- Bodio Tadeusz, *Polityka w życiu społecznym*, w: *Spółeczeństwo i Polityka. Podstawy nauk Politycznych*, red. Wojciech Jakubowski, Konstanty Adam Wojtaszczyk, Warszawa, wyd. różne.
- Bryson Maurice C., McDill William R., *The Political Spectrum: A Bi-Dimensional Approach*, „Rampart Journal” 1968, nr 2.
- Bryson Valerie, *Feminism*, w: *Contemporary political ideologies*, red. Roger Eatwell, Anthony Wright, London–New York 2004.
- Chodubski Andrzej, *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk 2004.
- Contemporary political ideologies*, red. Roger Eatwell, Anthony Wright, London–New York 2004.
- Czaputowicz Jacek, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2007.
- Dahl Robert, *Polyarchy: participation and opposition*, New Haven 1971.

- Dryzek John S., Leonard Steven T., *History and Discipline in Political Science*, "The American Political Science Review" 1988, t. 88, nr 4.
- Easton David, *The Political System*, New York 1953.
- Easton David, *A Systems Analysis of Political Life*, New York 1965.
- Eatwell Roger, *Contemporary political ideologies*, New York–London 2004.
- Farr James, *The history of Political science*, "American Journal of Political Science" 1988, t. 32, nr 4.
- Farr James, Gunnell John, Seidelman R., Dryzek John S., Leonard Steven.T., *Can Political Science History Be Neutral?*, "The American Political Science Review" 1990, t. 84, nr 2.
- Filipowicz Stanisław, *Historia myśli polityczno-prawnej*, Gdańsk 2001.
- Formisano Ronal P., *The Concept of Political Culture*, "The Journal of Interdisciplinary History" 2001, t. 31, nr 3.
- Freeden Michael, *Ideology. A Very Short Introduction*, Oxford 2003.
- Freeden Michael, *Ideology and Political Theory. A Conceptual Approach*, Oxford 1996.
- Freeden Michael, *The Political Theory of Political Thinking. The Anatomy of a Practice*, Oxford 2013.
- Gałganek Andrzej, *Genealogia międzynarodowości. Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*, „Przegląd Politologiczny” 2010, nr 3.
- Gałganek Andrzej, *Walka o ptaka: teoria i historia stosunków międzynarodowych*, „Przegląd Politologiczny” 2008, nr 4.
- Garrard John, *Social History, Political History and Political Science: The Study of Power*, "Journal of Social History" 1983, t 16, nr 3.
- Giercz Michał, *O pojmowaniu antropologii politycznej na gruncie politologii*, „Rocznik Nauk Społecznych” 2014, t. 6 (42), nr 3.
- Grant J. Tobin, *What Divides Us? The Image and Organization of Political Science*, "PS: Political Science and Politics" 2005, t. 38, nr 3.
- Grzybowski Konstanty, *Z zagadnień metodologii historii doktryn politycznych*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1956, t. 8, nr 1.
- Gulczyński Mariusz, *Politologia: podręcznik akademicki*, Warszawa 2010.
- Gulczyński Mariusz, *Nauka o polityce*, Warszawa 2007.
- Hausner Jerzy, *Polityka a polityka publiczna*, „Zarządzanie Publiczne” 2007, nr 1.
- Hausner Jerzy, *Zarządzanie publiczne*, Warszawa 2008.
- Hay Colin, *Political Analysis. A Critical Introduction*, New York 2002.

- Hayek Fryderyk August, *Konstytucja wolności*, Warszawa 2006.
- Hayek Fryderyk August, *Law, Legislation, Liberty*, London 2013.
- Heidenheimer Arnold J., *Politics, Policy and Policey as Concepts in English and Continental Languages: An Attempt to Explain Divergences*, "The Review of Politics" 1986, t. 48, nr 1.
- Heywood Andrew, *Ideologie polityczne. Wprowadzenie*, Warszawa 2007.
- Heywood Andrew, *Klucz do politologii. Najważniejsze ideologie, systemy, postaci*, Warszawa 2008.
- Heywood Andrew, *Teoria polityki. Wprowadzenie*, Warszawa 2009.
- Hicks Alexander, *Is Political Sociology Informed by Political Science?*, "Social Forces" 1995, t. 73, nr 4. J. Garrard, *Social History, Political History and Political Science: The Study of Power*, "Journal of Social History" 1983, t. 16, nr 3.
- Izdebski Hubert, *Doktryny polityczno-prawne. Fundamenty współczesnych państw*, Warszawa 2012.
- Jackson Robert, Sorensen Georg, *Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych. Teorie i kierunki badawcze*, Kraków 2012.
- Jabłoński Andrzej W., *Węzłowa zagadnienia teorii polityki*, w: *Studia z teorii polityki*, red. Andrzej W. Jabłoński, Leszek Sobkowiak, Wrocław 1999.
- Jakubowski Wojciech, Wojtaszczyk Konstanty Adam, *Spółeczeństwo i Polityka*, Warszawa 2018.
- Jakubowski Wojciech, Załęski Piotr, Zamęcki Łukasz, *Nauki o Polityce. Zarys koncepcji dyscypliny*, Pułtusk 2013.
- Jouvenel Bertrand, *The Pure Theory of Politics*, Indianapolis 2000.
- Karwat Mirosław, *Czym jest teoria w politologii? Rodzaje teorii w nauce o polityce*, Poznań 2010 (referat z konferencji).
- Kaufman-Osborn Timothy V., *Dividing the Domain of Political Science. On the Fetishism of Subfields*, „Polity” 2006, t. 38, nr 1.
- Kuhn Thomas, *Struktura rewolucji naukowej*, Warszawa 2009.
- Krauz-Mozer Barbara, *Teorie polityki. Założenia metodologiczne*, Warszawa 2007.
- Kukułka Józef, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2003.
- Kulesza Władysław, *Ideologie naszych czasów*, Warszawa 1998.

- Lakatos Imre, *Criticism and the Methodology of Scientific Research Programmes*, „Proceedings of the Aristotelian Society” 1968, nr 69.
- Lakatos Imre, *Pisma z filozofii nauk empirycznych*, Warszawa 1995.
- Lasswell Harold D., *Psychopathology and Politics*, Chicago–London 1986.
- Leksykon politologii*, red. Andrzej Antoszewski, Ryszard Herbut, Wrocław 1996.
- Lichtheim George, *The Concept of Ideology*, „History and Theory” 1965, t. 4, nr 2.
- Lowndes Vivien, *The Institutional Approach*, w: *Theory and Methods in Political Science*, red. D. Marsh G. Stoker, New York 2010.
- Łoś-Nowak Teresa, *O potrzebie rekonstrukcji przestrzeni badawczej w nauce o stosunkach międzynarodowych. Refleksje natury polityczno-normatywnej, systemowej i metaforycznej*, „Przegląd Politologiczny” 2011, nr 1.
- Łoś-Nowak Teresa, *Od chaosu do ładu: w poszukiwaniu nowych form organizacji stosunków międzynarodowych*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2002, nr 2.
- Łoś-Nowak Teresa, *Stosunki międzynarodowe. Teorie – systemy – uczestnicy*, Wrocław 2006.
- Łoś-Nowak Teresa, *Wyjaśniać czy interpretować: dylematy i wyzwania czwartej debaty interparadygmatycznej*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2009, nr 1–2, z. 39.
- Łoś-Nowak Teresa, *Zmiana jako przedmiot badań w nauce o stosunkach międzynarodowych*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2009, nr 10.
- Maj Przemysław, Paruch Waldemar, *Pojęcie „System Polityczny” w badaniach politologicznych w Polsce – aspekty i kontrowersje definicyjne*, „Polityka i Społeczeństwo” 2008, nr 5.
- Marks Karol, Engels Fryderyk, *Ideologia niemiecka*, Warszawa 1981.
- Monroe Kristen R., Chiu William, Martin Adam, Portman Bridgette, *What Is Political Psychology?*, „Perspectives on Politics” 2009, t. 7, nr 4.
- Nowe spojrzenia w naukach o polityce*, t. 2, red. Wojciech Jakubowski, Anna Krawczyk, Jarosław Szczepański, Warszawa 2011.
- Nowe spojrzenia w naukach o polityce*, t. 5, red. Adam Dąbrowski, Mateusz Ludwiniak, Warszawa 2014.
- Parsons Talcott, *On the Concept of Political Power*, „Proceedings of the American Philosophical Society” 1963, t. 107, nr 3.

- Pasierb Bronisław, *Politologia, ale jaka?*, „Polityka i Społeczeństwo” 2010, nr 7.
- Pawłuszko Tomasz, *Ewolucja kategorii systemu międzynarodowego w nauce o stosunkach międzynarodowych*, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2014, niepublikowana praca doktorska.
- Pietraś Ziemowit Jacek, *Decydowanie polityczne*, Warszawa 1996.
- Podsik Efraim, *One Concept of Liberty: Towards Writing the History of a Political Concept*, „Journal of History of Ideas” 2010, t. 71, nr 2.
- Ryszka Franciszek, *Nauka o polityce. Rozważania metodologiczne*, Warszawa 1984.
- Ryszka Franciszek, *O pojęciu polityki*, Warszawa 1992.
- Savigny Heather, Mardsen Lee, *Doing Political Science and International Relations. Theories in Action*, New York 2011.
- Shu-Yun Ma, *Political Science at the Edge of Chaos? the Paradigmatic Implications of Historical Institutionalism*, „International Political Science Review” / „Revue Internationale de Science Politique” 2007, nr 28.1.
- Skarżyński Ryszard, *Podstawowy dylemat politologii: dyscyplina nauki czy potoczna wiedza o społeczeństwie. O tradycji uniwersytetu i demarkacji wiedzy*, Białystok 2012.
- Skarżyński Ryszard, *Stosunki międzynarodowe, system międzynarodowy, poliarchia*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2009, nr 1–2, z. 41.
- Sokal Alan, Bricmont Jean, *Modne bzdury. O nadużyciach nauki poświadczanych przez postmodernistycznych intelektualistów*, Warszawa 2004.
- Soto Jesus Huerta, *Socialism, Economic Calculation and Entrepreneurship*, bmu, bdu.
- Społeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, red. Konstanty Adam Wojtaszczyk, Wojciech Jakubowski, Warszawa 2003.
- Społeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, red. Konstanty Adam Wojtaszczyk, Wojciech Jakubowski, Warszawa 2007.
- Stoker Gerry, *Introduction to Part 1*, w: *Theory and methods In Political Science*, red. David Marsh, Gerry Stoker, New York 2010.
- Studia z teorii polityki*, red. Andrzej W. Jabłoński, Leszek Sobkowiak, Wrocław 1999.

- Sylwestrzak Andrzej, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2015.
- Szczepański Jarosław, *Dyscyplina nauk o polityce. Status teoretyczny i prawny*, „Społeczeństwo i Polityka. Pismo edukacyjne” 2013, nr 2 (35).
- Szczepański Jarosław, *Dyscyplina nauk o polityce. Zarys teoretyczny i prawny*, w: *Nowe spojrzenia w naukach o polityce*, t. 5, red. Adam Dąbrowski, Mateusz Ludwiniak, Warszawa 2014.
- Szczepański Jarosław, *Groźba tyranii większości i demokracja totalitarna*, w: *Nowe spojrzenia w naukach o polityce*, t. 2, red. Wojciech Jakubowski, Anna Krawczyk, Jarosław Szczepański, Warszawa 2011.
- Szczepański Jarosław, *Programy badawcze nauki o polityce*, w: *Społeczeństwo i polityka*, red. Wojciech Jakubowski, Konstanty Adam Wojtaszczyk, Warszawa 2018.
- Szczepański Jarosław, *Raport z badania Trójkąt ideologiczny*, Warszawa 2015.
- Szczepański Jarosław, *Typologia doktryn polityczno-prawnych*, Warszawa 2016, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Warszawski, niepublikowana praca doktorska.
- Theory and Methods in Political Science*, red. David Marsh, Gerry Stoker, New York 2010.
- Ulicka Grażyna, *Determinanty polityki*, w: *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, red. Bogumił Szmulik, Marek Żmigrodzki, Lublin 2007.
- Witek Piotr, *Historyk wobec metodologii*, „Pamięć i Sprawiedliwość. Pismo naukowe poświęcone historii najnowszej” 2012, t. 2 (20).
- Wojtaszczyk Konstanty Adam, *Systemy polityczne*, w: *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, red. Bogumił Szmulik, Marek Żmigrodzki, Lublin 2007.
- Wojtaszczyk Konstanty Adam, *System polityczny państwa*, w: *Społeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, red. Konstanty Adam Wojtaszczyk, Wojciech Jakubowski, Warszawa 2007.
- Wojtaszczyk Konstanty Adam, *System polityczny państwa*, w: *Społeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, red. Konstanty Adam Wojtaszczyk, Wojciech Jakubowski, Warszawa 2007.
- Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, red. Bogumił Szmulik, Marek Żmigrodzki, Lublin 2007.

- Wróbel Sylwester, *Polityka i procesy polityczne*, w: *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, red. Bogumił Szmulik, Marek Żmigrodzki, Lublin 2007.
- Wyciechowska Iwona, *Stosunki międzynarodowe i ich uwarunkowania*, w: *Społeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, red. Konstanty Adam Wojtaszczyk, Wojciech Jakubowski, Warszawa 2003.
- Zieliński Eugeniusz, *Nauka o państwie i polityce*, Warszawa 2006.
- Żyro Tomasz, *Wstęp do politologii*, Warszawa 2015.